

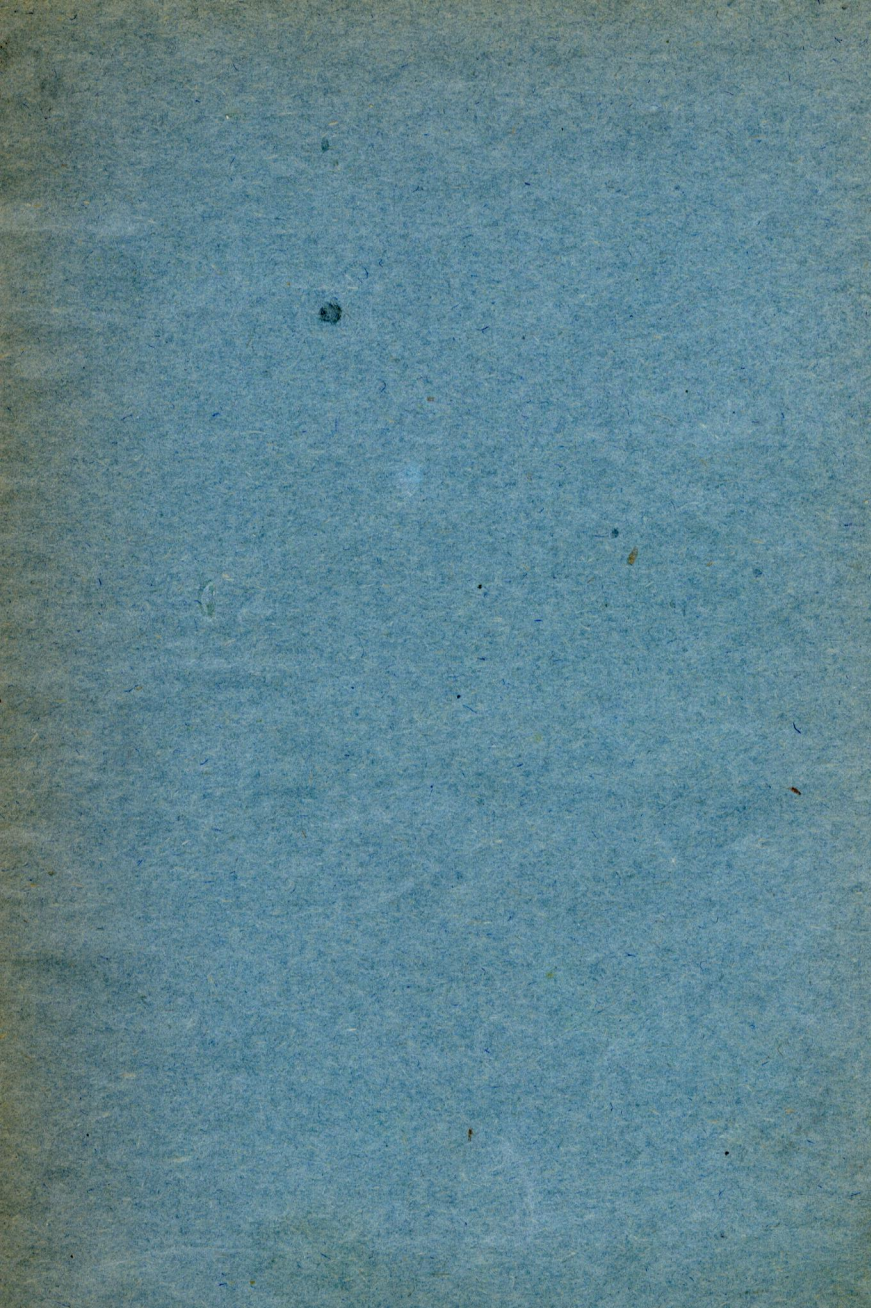
БІБЛІОТЕКА

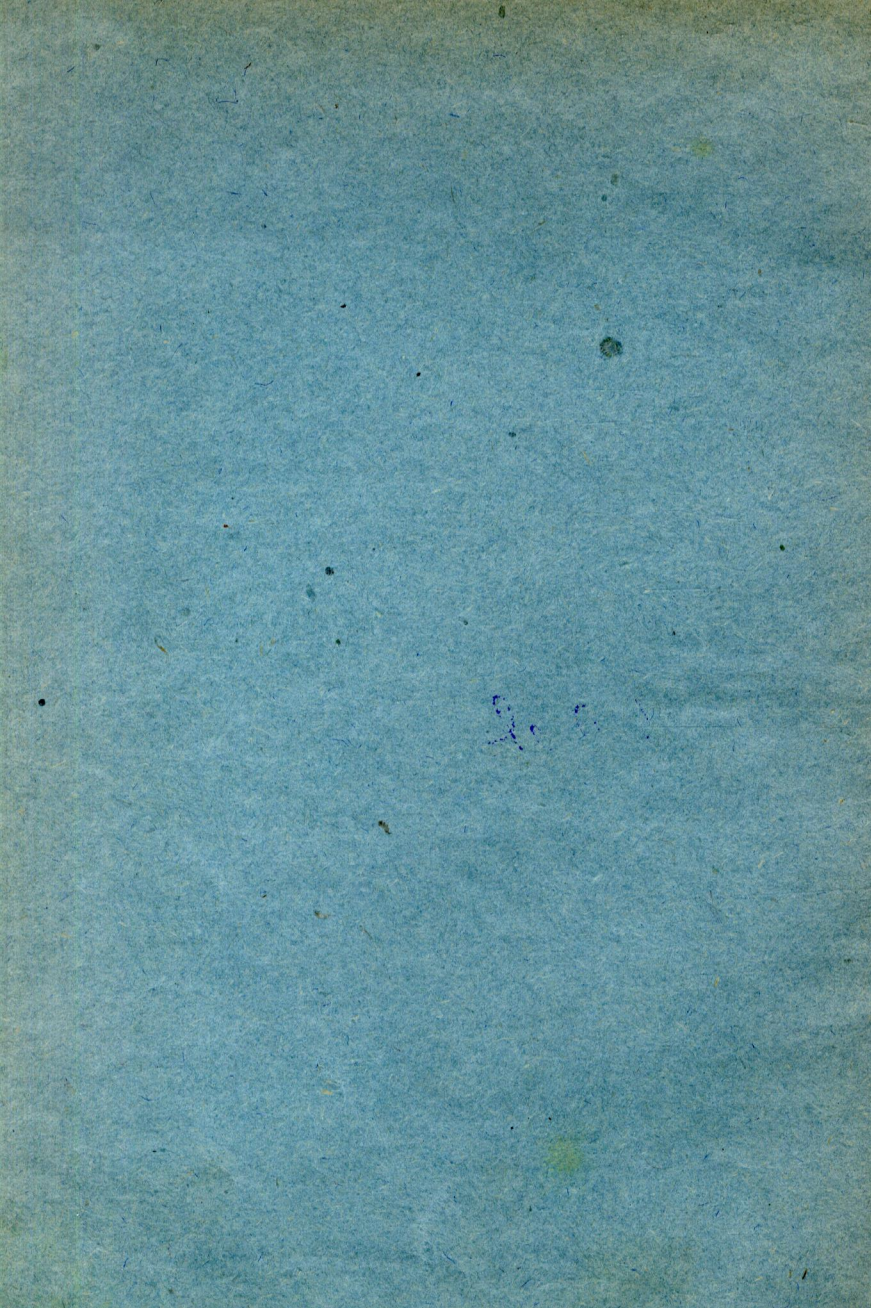
Число

491

Знак

Б 92

55344/4-2 нр.

491

ВИБРАНІ ТВОРИ
УКРАЇНСЬКОГО
ПИСЬМЕНСТВА.

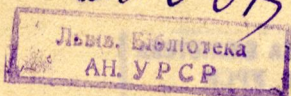
4.

ІВАН ФРАНКО.

В ПОТІ ЧОЛА.

(ВИБІР З ОПОВІДАНЬ).

25.068

ПЕРЕДНЄ СЛОВО НАПИСАВ
АНТІН КРУШЕЛЬНИЦЬКИЙ

ВИДАНЄ ФІЛІЇ ТОВАРИСТВА
УЧИТЕЛЬСЬКА ГРОМАДА В КОЛОМІЇ.

8(с)У. : 1917" - 3

Львівська бібліотека
АН УРСР
№ И- 55440

З ДРУКАРНІ А. В. КИСІЛЕВСЬКОГО І СПІЛКИ
В КОЛОМІЇ 1910 РОКУ.

Прозові писання І. Франка в хронологічному порядку.

Прозові писання Франка можна поділити на кілька родів: на нариси, новелі, оповідання, повісті і драматичні твори. А з огляду на їх мотиви можна би їх дробити ще більше, можна би вказати на різні громади, як на пр. автобіографічні спомини й малюнки, малюнки з сільського мужицького побуту, картини з бориславського пекла, малюнки з життя міського й сільського пролетаріату, підміської ulиці то що, — врешті на широкі картини, що малюють цілі верстви нашого й замешкалого на нашій землі чужого громадянства. А яка різнородність у сих творах типів, індивідуальностей, які основні малюнки одної й тої самої личности в різних хвилях життя, яке всестороннє охоплене різних почувань її душі!...

Одні із них можна-б прирівняти до пишного, гарно плеканого цвітника, інші до буйного праліса, де тисячні форми, тисячні типи й осібники зливаються в гармонійну цілість.

Дуже богата в плоди отся нива Франкової прозової творчості!

Коли б хотіти приглянути ся до неї ближше, треба би прийняти якусь систему, залежно від того, на що хотіло ся б звернути головну увагу. Та коли недостача місця не дає змоги перейти подрібно всі роди прозових писань Франка, вичислене їх у хронологічному порядку дасть нам перегляд, як розвивала ся отся індивідуальність, які обіймала з часом круги, як поширювала ся й поглиблювала ся вона!

Тай при такому огляді годі задержати одноцільність. Багато оповідань у приступних сьогодні виданнях не має зазначеної дати написання. Можна тільки на основі часу надрукування їх означити в приближенню час написання.

(Прозову творчість Франка можна поділити в загальному зарисі на дві доби: до 1890 р. і після 1890 р. Чому саме сей рік ставимо на межі двох період творчості сього письменника? Отсе в р. 1890 видає Франко збірку новель: „В поті чола“, збірку вельми характеристичну, що в ній автор зібрав усьо найкраще за перше двайцятилітте своєї творчості. Поза збіркою: „В поті чола“ стоять з малими виїмками тільки дві романтичні повісті і цикль бориславських оповідань.

Перейду до спеціального огляду творчості Франка за перше двайцятилітте.

Перший свій твір, повість „Петрії і Добош у ки“ друкує Франко у „Друзі“ в рр. 1875 і 1876. У сій повісті, оснований на віруваннях нашого народа в скарби Добоша, печери, де ті скарби переховують ся і т. и., виводить автор як дієві особи наслідників Добоша й його ватажка Петрія. Своєю формою вона нагадує фантастичні повісті з часів, коли романтизм клонить ся ід упадкови — сю повість можна зачислити до романтичних ремінісценцій Франка.

Але вже в тім самім часі, коли кінчить друкувати сю фантастичну повість, пише перше своє оповіданє в духови натуралістичної школи: *Лесяшина челядь* (1876), оповіданє, що задля свого реалізму в малюнку житєвої правди й артистичного її відтворення займає першорядне місце між оповіданнями Франка. В тім самім році пише оповіданє: *Два приятелі*. — Оба сі оповідання замітні й тим, що Франко надрукував їх в Альманахови „Днѣстрянка“, що в тодішній блуканині українського громадянства, якою мовою писати: народньою, чи макаронізмом, стає виразно по стороні народнього (українського) напрямку.

В 1887 р. починає Франко друкувати цикл оповідань, що займають вельми видне місце в прозовій творчості Франка: Бориславські оповідання. До них належать надруковані в 1877 р. оповідання: Борислав,¹⁾ картини з життя підгірською народа, що в них містять ся три оповідання: Ріпник, На роботі і Навернений грішник. В 1878 р. друкує повість *Boa Constrictor*,²⁾ в 1881 і 1882 р. нескінчену повість Борислав сміє ся, що є продовженням попередньої, в 1887 р. Яць Зелепуга, в 1889 оповідання: Полуйка і Вівчар.³⁾ В усіх тих оповіданнях і повістях малює автор всесторонно побут мешканців сього бориславського пекла і нафтову горячку, протилежні струї й стремління мешканців-селян і зайдів-спекулянтів, рисує по мистецьки різні типи людей, всілякі їх почування: надію на щастє, відтак зневіру у одних, жадобу наживи й осягненє своєї ціли у других, врешті відтворює тисячні: то менші, то більші трагедії, що розіграють ся в тому морі нафтової кипячки, посеред тої борні за гріш. (Під тон бориславських оповідань Франка пише свої оповідання з бориславського життя Стефан Ковалів).

Із р. 1879 маємо три автобіографічні оповідання: Малий Мирон, *Schön-Schreiben* і Оловець. Се перші спомини Франка — спомини з села і з перших років шкільної науки в Дрогобичи. До циклу автобіографічних оповідань належать із дальших років: Микитичів дуб (1880), На дні⁴⁾ (1880), Мій злочин (1898), У столярні (1902), Під оборогом (1905), та надруковані в збірці: „Малий Мирон“ в 1903 р. оповідання: Отець Гуморист, Гірчичне зерно та Борис Граб. Про сі свої

1) Бориславъ, картины зъ житя підгѣрського народа; Львів 1877.

2) *Boa Constrictor* — Громадський Друг 1878, Дзвін 1878, Молот 1878; окреме виданє накладом редакції „Зорі“, Львів 1884; друге виданє накладом Видавн. Спілки, Львів 1907.

3) В 1878 р. пише Франко побіч повісти „*Boa Constrictor*“ — оповідання: Моя стріча з Олексою, Патріотичні пориви і Муляр (надруковане в 1880 р. по польськи).

4) На дні. Суспільно-психологічна студія Львів 1880.

автобіографічні оповідання мовить Франко, що їх годі брати без застереження як автобіографію — в них побіч власних споминів є літературне вигладжене. І справді — вони подекуди являються типами в нашому галицькому життю. Коли Франко видає в 1885 р. оповідання Малий Мирон, Грицева шкільна наука, Оловець і Schön-Schreiben — в окремій книжці, дає їй назву: Г а л и ц ь к і о б р а з к и¹⁾. До них додати б іще: Отець Гуморист. Але в автобіографічних оповіданнях Франка крім загальних типів маємо теж спомини з його молодих літ, що мають сильно зазначену ціху індивідуальности самого тільки Франка, — до них слід би зачислити оповідане „Під оборогом“. Се оповідане є молодечим спомином Франка і то спомином одної може найбільш піднеслих хвиль його життя, а писане в 1905 р. є рівночасно символічним змальованєм поетового життя. Велике значіне має також оповідане „На дні“, що його Франко написав у Коломиї, в готелі протягом чотирох днів (17—20. червня 1880 р.) серед вельми незavidних обставин. Отсе він їхав до свого друга Геніка до Березова відпочивати. Та його арештовано без ніякої провини, придержано 3 місяці в коломиїській тюрмі, відтак, коли пущено його на волю, велено відставити його під ескортою поліції на місце уродження. Сей транспорт по поліційних арештах в Коломиї, Станіславові, Стрию і Дрогобичі належить, по словам Франка, до найтяжших моментів у його життю. Вже до Дрогобича приїхав він із сильною горячкою. Тут впаковано його в яму описану в оповіданю „На дні“, а відти ще того самого дня послано пішки з поліціантом до Нагуевич. По дорозі заскочив їх дощ і промочив до нитки. Франко

¹⁾ Галицькі образки, Серія перша, Львів 1885. Зміст: Малий Мирон, Грицева шкільна наука, Оловець, Schön-Schreiben.

До р. 1885, коли то вийшли Галицькі образки Франко написав та надрукував ще отсі оповідання на різні мотиви: *Sen robotnika* (1879), Сам собі винен (1880 надр. 1883), Добрий заробок (1881), Історія моєї січкарні (1881 надр. 1883) Хлопська комісія (1881 надр. 1884) Слимак (1881 надр. 1886 по польськи), Цигани (1882) Грицева шкільна наука (1883) Ліси і пасовиска (1883), Мавка (1883), Поєдинок (1883), Потопа Світа (1883), Вільгельм Тель (1884), Пироги з черницями (1884).

дістав сильну лихорадку, прожив тиждень дома в дуже прикрих обставинах, вернув до Коломиї, щоб удатись до Геника, прожив там страшенний тиждень у готелі, написав повістку „На дні“ і на останні гроші вислав її до Львова, опісля жив три дні трьома центами, найденими над Прутом на піску, а коли й тих не стало, запер ся в своїй кімнатці в готелю і лежав півтора дня в горячці і голоді ждучи смерти, безсильний і знеохочений до життя. Один із його союзників, посланий Геником, спас його від голодової смерти. (Іван Франко: „В поті чола“ — автобіографія). В отьому оповіданню відбивається настрої Франка з останнього часу. Неповинне заперте у тюрмі дає відчуття йому сильно значіне свободи чоловіка і біль по причині втрати її. Отсей бунт знасиленої душі змальований в постаті героя оповідання Андрія Темери й інших в'язнів, що їх держано неповинно у тюрмі, із насміхом усяких основних підстав справедливості. Оповідане „На дні“ — се жстокий малюнок того дна суспільности, малюнок, що його згодом вводить у європейську літературу інший славянський письменник, незрівняний маляр поденя суспільности — Максим Горький. Та усе те, що викликавало подив Європи в останніх десятиліттях, найшло свій сильний вираз у нашого письменника. Оповідане „На дні“ задля беззглядного в своїй брутальній правді опису обстанови тюрми й каліцтва Бовдура, опису бійки й інших сцен, та цинізму виведених тут осіб заслугоє на назву крайнього натуралістичного твору. Можна сміло сказати, що се найбільш визначний типовий твір натуралістичної школи в нашому письменстві.

На цілком протилежному місці стоїть більший твір, написаний небаром після того: повість Захар Беркут¹⁾, що її Франко написав у жовтні й листопаді 1882 р. Основу до неї він узяв із життя галицької України в давніх роках. Автор, що надармо шукає світляних картин в сучасному життю, видумує їх собі

¹⁾ Захаръ Беркутъ образъ громадского жита карпатской Руси въ XIII. вѣцѣ. Зоря 1883 і окремою відбиткою, Львів 1883. — Друге видане: Захар Беркут, Наклад Видавн. Спілки, Львів 1902.

у давній давнині і віщує, що той громадський лад, де добро загалу в громаді й щастє усіх громад на Україні буде основою діяльности загалу — мусить настати, як не тепер, то в найближшій будуччині. Ся повість, то хвилевий зворот Франка в царину романтичної школи, се туга за соняшнім сявом краси, якої так мало він бачить у житю навруги себе.

В (1890 р.¹⁾) надрукував Франко поважну збірку своїх оповідань: В потї чола²⁾ із переднім словом Михайла Драгоманова і своєю автобіографією.

Отся збірка — неначе завершенє першого двайцятиліття новелістичної й повістєвої творчости Франка. Зібраний тут цикл новель — се вельми ріжнородний малюнок нашого житя, отсе всесторонне освітленє ріжних прояв у ньому, глибоко відтворена психольогія ріжних індивідуальностей нашого громадянства. В потї чола — сі реальні малюнки з житя робучого люду нашого народа — перша на галицькій Україні белетристична книжка європейського характеру, а про її значінє свідчить найкраще безліч перекладів оповідань поміщених у ній — на польську, російську, чеську, німецьку й мадярську мову. Найбільше перекладів діждала ся Грицева шкільна наука, далі На дні, Цигани й інші.

Про збірку новель В потї чола можна сказати, що се найсильніший і найбільш артистичний

¹⁾ В pp. 1886—1890 написав або надрукував Франко отсі оповідання: В 1886 р. Довбанюк, Міняй, міняй! *Rebasz*; в 1887: *W pogoni za biedą*, Місія, Чума (по польськи; укр. вид. в 1889 р.); Домашній промисл (по польськи; укр. вид. в 1888 р.); в 1888: Герой поневолі (по польськи; укр. вид. в 1904 р.) Гава, Маніпулянтка (по польськи; укр. вид. в 1890 р.), Панталаха (по польськи; укр. вид. в 1892 р.); в 1889: *Jeden dzień z życia uliczników lwowskich*, До світла, в 1890: Між добрими людьми, Гершко Гольдмахер, Казка про Добробит, Свиня.

²⁾ В потї чола. Образки з житя робучого люду. Львів 1890. Зміст: Передмова, Лєсишина челядь, Два приятелі, Муляр, Малий Мирон, Грицева шкільна наука, Оловець, *Schön-Schreiben*, На дні, Сам собі винен, Слимак, Добрий заробок, Хлопська комісія, Історія моєї січкарні, Цигани, Ліси і пасовиска, Довбанюк, Домашній промисл, Маніпулянтка, До світла, Між добрими людьми, Словничок.

вклад нашого письменства того часу в європейську літературу натуралістичної школи.

По при те треба зазначити, що із від цілої збірки віє якоюсь свіжістю, чимось новим, незнаним досі у галицько-українському письменстві. Поглянути б тільки на провідні думки деяких творів.

Оповідання „Малий Мирон“, „До світла“ виводять типи взяті з поміж нової верстви, що на неї мало хто й звертав уваги. Тут мужицька дитина, там жидівський сирота — малюнок обох їх і сього і того із їхньою жадобою знання, із сильно розвиненим змістом цікавості — і відносини оточуючого їх світа до тих їхніх стремлінь — яке се щире, як сильно зворушує воно нашу душу!

Або Гриць, що то цілим його щастєм було вирвати ся із школи поміж свої гуси — із тої школи, де вершок мудрости „а баба галамага!“, бездушне вбиване в голови школярів ще більш бездушних мудроців! Скільки симпатії викликає у нашій душі той Гриць, що то завдяки неспосібности учителя познайомити його, як слід, із тайнами читання, приходить по році науки до пересвідчення, що гусак більше пригожий до школи, чим він.

Або врешті побут згаданого вже малого Мирона в дрогобицькій школі і малюнок подібного до Грицьового вчителя, вчителя каліграфії, пана Валька! Скільки то почуття кривди на ціле життя може вщипити в душу дитини така одна несумлінна людина! І чому, як раз, учителя заставив Франко бути тим кривдником? Чи мимохіть? ні — се свідомо зроблено! Для викликання контрастом сильнішого вражіння. Нїде так, як у школі, не треба стільки тепла, любови, щирості, нїде душа людини не є така вразлива на найменший незаслужений удар, як тут, у школі душа дитини!

І ще одно оповідане кидаєть ся нам в очи задля своєї свіжості — оповідане: Лесишина челядь. Із великого богатства його мотивів вибиваєть ся на перший плян малюнок супротилежних до себе типів: Лесихи й її сина Гната з одної, — а доньки її Горпини, невістки Анни, Галає, діда Заруби й Громика з другої

сторони. Сей малюнок типів'якось дивно схоплений — се радше цикль настроєвих картин, що виринають у всій своїй красі й силі коло кожної із постатей відділюючи на наші змисли. Спеціально багато тут слухових і зорових ефектів. От взяти б тільки сцену з Галаєм у лісі. Які сильні в ній слухові ефекти! Не менше гарно змальоване тут жите в природі. Оповідане се одно з перших остане одним з найбільш артистичних творів Франка.

Свіжість мотивів, добір красок у малюнокови, відвагу у відтворюванню житевої правди у всій її наготі, притім почуте артизму в розкладі світла і тіний можна би прослідити ще й на різних інших оповіданнях. Одно тільки — обговорене мною оповідане На дні — стоїть осторонь, як спеціальний собі тип — сильне грозою малюнка, жостокої дійсности на дні суспільности — прикре відразою виведеного малюнка.

Прозова творчість Франка після 1890 р. не є вже така суцільна, як до того часу. Що до форми вона розбивається на три часті: 1) на новелю й оповідане, 2) повість і 3) на драму й комедію.

Новелістична творчість його із сих років з'осереджується з малими виїмками на сатири й нарисі.¹⁾

Час його праці в Kurjer-i Lwowsk-ому не сприяє белетристичній роботі. До часу, коли Франко входить у склад редакції Літературно-наукового Вістника, він

¹⁾ Після 1890 р. пише і друкує Франко в часописах і журналах отсі оповідання, нариси й сатири: *Uroczystość* (1891), *Опозиція* (1891 надр. в 1897), *Як Русин товк ся по тамтім світі* (1891) *Історія кожуха* (1892), *Панщизняний хліб* (1896), *Свинська конституція* (1896), *Чиста раса* (1896), *Як пан собі біди шукав* (1896), *Звірячий бюджет* (1897), *Др. Бессервіссер* (1898), *Мій злочин* (1898), *Гриць і панич* (1898), *Поки рушить поїзд* (1898), *Щука* (1899), *Odi profanum vulgus* (1899), *Хмельницький і ворожит* (1901), *Хома з серцем і Хома без серця* (1904), *Батьківщина* (1905), *Сойчине крило* (1905), два гуцульські оповідання з 1906 р.: *Як Юра Шикманюк брив Черемош і Терен у нозі та два останні* з 1908 р.: *Неначе сон і Син Остапа*.

видає тільки казку Без праці,¹⁾ друковану 1891 р. в Зорі і потому окремою книжкою і польське видане своїх новель: *Obrazki galicyjskie*,²⁾ видані в „Bibliotece Mrówki“, Тільки з часом, коли Франко пожертвував свої сили виключно українському письменству, він друкує дванацять більших і менших збірок своїх оповідань, що на чотири з них дає свій наклад львівський книгар і накладець Антін Хойнацький (заповів був видане в 12 томах, але, здається, задля байдужности громадянства до передплати, не довів його до кінця), п'ять книжок оповідань видає своїм накладом львівська Видавнича Спілка, а три київське видавництво: „Вік“.

Антін Хойнацький видає отсі книжки: Добрий заробок,³⁾ Панталаха,⁴⁾ Малий Мирон,⁵⁾ З бурливих літ⁶⁾. Накладом Видавничої Спілки виходять: Полуйка,⁷⁾ Сім казок,⁸⁾ На лоні природи,⁹⁾ Місія. Чума. Казки й сатири,¹⁰⁾

1) Без праці — Львів 1891 — друге видане Київ 1904.

2) *Obrazki galicyjskie* Львів 1907. Зміст: *Nieco o sobie samym, Dwaj przyjaciele, Historya mojej sieczkarni, Hawa, Jeden dzień z życia uliczników lwowskich, Pantalacha*.

3) Добрий заробок. Львів 1902. Зміст: Передмова, Добрий заробок, Муляр, Сам собі винен, Слимак, Історія моєї січкарні, Домашній промисл, Довбанюк, У кузні.

4) Панталаха, Львів 1902. Зміст: Передмова, Панталаха, Хлопська комісія, У тюремнім шпиталі.

5) Малий Мирон, Львів 1903. Зміст: Передмова, Малий Мирон, Грицева шкільна наука, Оловець, „*Schön-Schreiben*“, Отець Гуморист, Гірчичне зерно, Борис Граб.

6) З бурливих літ, Львів 1903. Зміст: Передмова, Різуни, Гриць і панич.

7) Полуйка, Львів 1899. Зміст: Полуйка, Ріпник, Вівчар.

8) Сім казок, Львів 1901. Зміст: Рубач, Казка про Добробит, Звірячий бюджет, Історія кожуха, Свинська конституція, Острий-преострий староста, Історія одної конфіскації.

9) На лоні природи, Львів 1905. Зміст: На лоні природи, Микитичів дуб, Яндруси, Дріяда, Щука, *Odi profanum vulgus*, Мавка; Під оборогом, Мій злочин, У столярні, Поєдинок, Поки рушить поїзд, Сойчине крило.

10) Місія. Чума. Казки й сатири, Львів 1906. Зміст: Місія, Чума, Казки й сатири: Куди діваються старі роки, Як пан собі біди шукав, Як Русин товк ся по тім світі, Наша публіка,

Маніпулянтка.¹⁾ Врешті в Києві накладом видавництва „Вік“ надруковано в 1903 р. два томи оповідань В поті чола²⁾ і Бориславські оповідання.³⁾

До збірок оповідань треба вкінці зачислити збірку оповідань для дітей п. з. Коли ще звірі говорили,⁴⁾ видану руським педагогічним товариством у Львові. Казки надруковані тут появляли ся друком в „Дзвінку“ уже від 1891 р.

З огляду на зміст кожда із сих збірок — є подекуди суцільна. Збірки видані А. Хойнацьким є по більшій часті нове виданє вичерпаної збірки „В поті чола“. Є тут і багато нового, але збірку „В поті чола“ бачимо розкинену спеціально поміж дві з них. Коли збірки: Панталаха і З бурливих літ — се писання нові, не друковані в українських збірних видавнях, одна з сучасного життя, а одна майже історична, — збірка Добрий заробок — се оповідання на суспільні мотиви, а Малий Мирон — збірка автобіографічних оповідань. Доповненням сієї останньої є збірка На лоні природи. Тут також зібрав автор по більшій часті автобіографічні оповідання — одні, що просто можуть уважати ся його споминами, одні, що вказують на його замилювання (На лоні природи, Щука —

Свиня, Як згода дім будувала, Доктор Бессервіссер, Із галицької „Книги Битія“, Бодяки, Хома з серцем і Хома без серця.

1) Маніпулянтка, Львів 1906. Зміст: Маніпулянтка, Лесишина челядь, Між добрими людьми, Чи вдуріла? (Сцена).

2) В поті чола I, Київ 1903. Зміст: Лесишина челядь, Два приятелі, Муляр, Малий Мирон, Грицева шкільна наука, Оловець, „Schön-Schreiben“, На дні, Сам собі винен, Слимак, Добрий заробок, Хлопська комісія.

В поті чола II, Київ 1903. Зміст: До світла, Цигани, Ліси і пасовиска, Історія моєї січкарії, Довбанюк. Домашній промисл, Між добрими людьми.

3) Бориславські оповідання, Київ 1905. Зміст: Ріпник, Навернений грішник, Яць Зелепуга, Вівчар.

4) Коли ще звірі говорили, казки для дітей, II. вид. Львів 1903. Зміст: Передмова, Осел і лев, Старе добро забувається ся, Лисичка і журавель, Лисичка і рак, Лис і дрозд, Заяць і їжак, Королік і медвідь, Ворона і гадюка, Три міхи хитрощів, Вовк, лисиця і осел, Лисичка-черничка, Мурко й Бурко, Лисичка кума, Війна між псом і вовком, Фарбований лис, Ворони і сови, Як звірі правували ся з людьми, Байка про байку

зв'язані сильно із замилюванем Франка до рибалства). До найкращих автобіографічних оповідань треба зачислити Під оборогом. На се оповідання можна дивити ся як на звичайний малюнок, як на відтворене молодечого спомину поета і тоді воно вирине перед нами у всій своїй красі, як спомин дуже сильного моменту у життю Франка, як спомин дуже піднеслої хвилі, коли то малий, екзальтований хлопчина, повен віри в силу людини відвернути грізне лихо, попадає в екстазу, стає до боротьби із силами природи, зводить люту борню із велитнем-хмарою, щоби не допустити до знищення сільських нив градом і — відносить побіду. Сей спомин Франка дає нам почуття величи його духа в молодечому віці. Але на се оповідане можна глянути ще й з ширшого овиду. У Франка слідний в останніх літах його творчости сильний наклін промовляти до читачів символами. Той символізм замітний уже в поемах: Похорон, Вишенський, Мойсей, він дуже сильно виступає й у повісти „Великий шум“. І тут в сьому малому малюнку можна, під постатю хлопчини в боротьбі із силами природи, бачити змагання поета ввести діяльність свого життя безпеку перед тими тучами, що нашому сільському й міському людови несе жите — і тоді оповідане се буде символом поетового життя! Тепер, коли він по роках праці, довшеної із молодечим запалом, погляне на її плоди, може гордити ся своєю побідою! Із артистичного боку се оповідане вельми, замітне своїм чудовим описом наближання тучі, малюнками тучевих хмар і змін у них, самої тучі, врешті змальованем того остраху, що його близька туча викликає в душі селян, загрожених утратою всіх своїх плодів. Сей острах мужицької душі тим більш тут виразний, що переходить через витвори уяви малого хлопчини. Се оповідане, що є неначе продовженем Малого Мирона, належить із сим останнім до найкращих автобіографічних оповідань Франка.

Коли врешті поминути збірки Маніпулянтка, як передрук оповідань із збірки „В поті чола“ і збірку бориславських оповідань: Полуйка — останемо при двох збірках сатир: 1) Сім казок і 2) Місія.

Чума. Казки й сатири. Обі ці книжки — вельми багатий матеріял до нашого суспільно-політичного життя останніх років, бо з того як раз життя бере Франко головні мотиви до сих своїх сатир. Сі казки й сатири — се сатири на поодинокі особи і цілі верстви, на своїх і чужих, сатири на різні недостачі нашого громадянського й політичного життя. Франко, що як суспільний діяч піддавав критиці усякі прояви нашого життя в політичних стятях, критичних оглядах, помагає собі сатирою там, де поважне наукове слово або не дійде, або буде за трудне до зрозуміння. Багато із сатир Франка, писаних для потреб хвилі, не стратило й до сьогодні значіння задля своєї актуальности, а як артистичні твори задержать його й на будуче.

Друга доба письменської творчости замітна тим, що новеля уступає на дальший плян, а до сили приходить поезія, а в прозі повість. При тім Франко пробує теж своїх сил у драмі.

Маючи надію в сьому видавництві повернути ще до важніших повістей Франка, я мушу вдоволити ся в сій книжці тільки вичисленем їх.

Хронологічно вони появляли ся друком¹⁾ ось так Основи суспільности (нескінчена; із 1894 р.), Для домашнього огнища (1897), Перехресні стежки (1900) і Великий шум (1907).

Кожда із них — се широкий малюнок нашого життя з якоїсь доби, ціла низка характерів нашого громадянства, кожда з сих повістей, се відтворене психології різних верстов нашого народу в другій половині XIX. в.

Із драм Франка найбільш замітна перша, що появила ся друком в 1893 р.: Украдене щастє,

¹⁾ Можна сказати, що Франко й писав їх у тім часі, бо свої більші твори, друковані в журналах, Франко мав звичай писати від числа до числа. Так напр. мав я змогу бачити початок одного з дальших розділів повісти „Великий шум“ писаної в Криворівні в домі о. О. Волянського, коли велика частина її була вже надрукована в Літ. наук. Вістнику.

драма з сільського життя в 5 діях. Вона появилася досі в трьох виданнях. Друге з них вийшло у Львові, накладом Видавничої Спілки, а третє в Києві 1909 р. Крім сеї друкує Франко в 1895 р. драми: Кам'яна душа і Сон князя Святослава, в 1896 комедію: Учитель, врешті в 1902 р. комедію Майстер Чирняк і драму Будка ч. 27.

Найбільшу популярність із драматичних творів Франка мають Украдене щастя й Учитель, що удержують ся постійно на репертуарі укр. театрів. Крім них виставив львівський український театр в своєму часі недруковану ще досі драму Франка „Рябина“, та деякі переклади й перерібки з під пера Франка.

(Загальний погляд на Франкову письменську творчість надрукований в книжці „Вибір поезій“ — Франка).

Зміст:

	Стр.
Малий Мирон (1879)	1
Schön Schreiben (1879)	9
Грицева шкільна наука (1883)	15
Лесишина челядь (1876)	23
Добрий заробок (1881)	36
До світла (1889)	43
Під оборогом (1905)	65

Малий Мирон.

I.

Малий Мирон — дивна дитина. Батько втішає ся ним і каже, що він чудово-розумна дитина, але батько, звісна річ, сторонничий суддя. Тай ще Миронів батько — чоловік уже в літах, ледво дочекав ся дитини, і значить
5 ся, яка там будь собі дитина, вже вона у нього золота і розумна і гарна. Сусіди тихо шептали собі, що Мирон „якесь не таке, як люде“: іде тай розмахує руками, гурторить щось сам до себе, візьме прутик, швякає по повітрі, або стинає головки з бодяків та ластівячого
10 зіля. Серед інших дітей він несмілий і непроворний, а коли часом і відізве ся з чим будь, то говорить таке, що старші як почують, то тільки плечима стискають.

— Василю — говорить малий Мирон до малого Василя — ти доки вмієш рахувати?

15. — Я? а доки маю вміти? Пять, сім, парканацять.

— Парканацять! ха, ха, ха! А то кілька парканацять?

— Ну, кількож має бути? Я не знаю!

20. — Та то ні-кілько. От сядь лишень, будемо рахувати!

Василь сідає, а Мирон починає рахувати, цюкаючи за кождим разом бучком о землю: один, два, три, чотири...

25. Василь слухає, слухає, а далі встав і побіг. Мирон і не помітив: сидить, цюкає і рахує далі й далі. Надійшов старий Рябина, кахикає, харкотить і охає, — Мирон не чує, все своє. Старий зупинив ся близь нього, слухає, слухає... Мирон дорахував уже до чотириста.

— А ти невітцівська дитино, е! — сказав старий своїм звичайним, троха носовим голосом, — а ти що робиш?

Малий Мирон аж зверг ся і обернув залякані оченята на старого Рябину.

— Та ти землю святу беш, е? Ти не знаєш, що земля наша мама? Дай сюди той бучок!

Мирон дав, не розуміючи майже, чого хоче від нього старий. Рябина шпурнув бучок геть у кропиву. Мирон трохи не заплакав, не так за бучком, як за тим, що старий перервав йому рахунок.

— Іди до дому та „Отче наш“ говори, е-е-е, анїж маєш такі збитки робити! — сказав старий з суворим видом і пошкандибав далі. Мирон довго глядів за ним, усе ще не можучи зрозуміти, за що се старий прогнівав ся і чого хоче від нього.

II.

Малий Мирон над усе любить бігати сам по зелених, цвітистих лугах, поміж широколисті лопухи та пахучий ромен, любить упивати ся солодким запахом росистої конюшини та квітчати ся прилипчастими лопуховими гузиками, яких так і насилає на себе від ніг до голови. А ще річка, через котру з города треба йти на пастівник, невеличка, супокійна підгірська річечка, з глибокими, стрімкими та обривистими берегами, з глинистим дном, з журчачими бродами, котрих дно покрите дрібними плиточками, оброслими м'яким, зеленим водоростом, довгим, мов зелені, шовкові пасма, — ота річка, то правдива розкіш, то сильна принада для Мирона. Там він цілими годинами любить сидіти, запхавши ся в високий зелений косітник, або між густе, лапасте листє надбережного підбілю. Сидить і вдивлюєть ся у плюскітливу воду, в мигаючу під напором хвилі траву, в ковбликів, що час від часу вилазять зі своїх печер, або випливають із глибшого плеса, нипають по дні, шниряючи за водяним хробацтвом, то знов вистобурчують свою тупу, вусату мордочку аж над воду,

х пнуть раз повітря тай утікають чим борше в свою криївку, немов би закоштували незнати якої присмаки. А тим часом сонце жарить із безхмарного, темно-блакитного неба, гріє Миронови плечі і все тіло, але не
5 пече його за широким листом. Любо йому. Невеличкі його сірі оченята живо бігають, дитиняче чоло стягає ся, — думка починає рушати ся.

— От сонічко, — чому воно таке невеличке, а та-
туньо казали, що воно велике? То певно в небі лиш
10 така невеличка дірка проріzana, що його лиш стілько видно!

Але зараз же в його голові заворушила ся й друга думка.

— Ба, а як же воно? Сходить, там дірка мала; заходить, то й там дірка. Хибаж дірка разом із сонцем
15 по небі ходить?

Се не може йому помістити ся в голові і він обіцяє собі, що скоро до дому, то зараз запитає ся татуня, яка то в небі на сонце дірка проріzana?

— Мироне! Мироне! — чути з далека крик. То мати кличе. Мирон почув і схопив ся, збіг із беріжка над бродок, аби перейти через річку, тай нараз зупинив ся. Богато разів уже він переходив через річку, тай нічого, а тепер нараз нова поява впала йому в очи.
20 Він стояв як раз проти сонця і дивлячи ся в воду, побачив нараз замість плиткого дна, камінчиків і м'яких зелених пачбсів водоросту — одну бездонно глибоку синяву. Він не знав іще, що се небо з води всміхає ся до нього, і зупинив ся. Як же тут іти в таку гли-
25 бінь? І відки вона взяла ся нараз? Він став і почав уважно розглядати глибінь. Усе однаково. Він присів. Однаково, — тільки при беріжку видно знайомі камін-
30 чики тай чути звичайний любий журкіт води на броді. Він повернув ся лицем у другий бік, за сонцем: глибінь
35 щезла, брід плиткий, як був. Се відкритє і втішило і здивувало його. Він почав повертати ся на всі боки, пробуючи і втішаючись дивним явищем. А про мамин клик і зовсім забув!

І довго так стояв малий Мирон, то схиляючись, то повертаючись над бродом, але лізти в воду все
40 якось не смів. Усе здавало ся йому, що ось-ось серед

плиткого, камінчастого броду земля розскочить ся, і зїне бездонна, блакитна глибінь під річкою, між високими берегами, і полетить він у ту глибінь далеко-далеко, щезне в нїй, мов трісочка, кинена в глибоку, темну криницю. І хто знає, як довго був би він стояв над бродом, як би не був надійшов сусід Мартин, що з вилами й граблями квапив ся до сїна.

— А ти чого тут стоїш? Он там мати кличе тебе. Чому не йдеш до дому?

10 — Та я хочу йти, але бою ся.

— Чого?

— Та от, адїть! — І він показав бездонну синяву в водї. Мартин не порозумїв.

— Ну, та чого тут бояти ся? Адже плитко.

15 — Плитко? — спитав недовірливо Мирон. — А от, яка глибінь!

— Глибінь? Ади, що не глибінь, — сказав Мартин, і як був у ходаках, так і перейшов через брід, мало й замочивши їх. Той перехід Мартина осмілив і Мирона і він перейшов через воду і побіг горі огородам до дому.

20 — Який се дурний хлопець! Пять лїт має, а ще броду боїть ся, — пробовкнув сусід і пішов до сїна.

III.

А коли лїтом усі старші з хати підуть у поле, Мирон лишає ся сам, але не в хатї. В хатї він боїть ся. Боїть ся „дїдів у кутах“ т. є. тїний, боїть ся череватого комина, чорного в нутрі від саджі, боїть ся грубої деревляної клюки вбитої в віконце, що в повалї для пропусканя диму від скипок, якими світять зимою.

30 Мирон лишає ся на дворї. Там він може собі гуляти, рвати зілечко і розщипувати на кусники, будувати хатки з трісок і пaticків, що на дривітни, або й так собі лежати на присні та грїти ся на сонці, та слухати цвіркоту воробців на яблінках, та глядіти на синє небо.

35 Любо йому, і на дитиняче чоло знов немов хмарка набігає — се думка надходить.

— А чим то воно чоловік усе видить? і небо і зіле і тата з мамою? — таке питанє насуває ся йому нї з відси, нї з відти. — Або чим чує? Он каня кевкає, кури кудкудачуть... Що то таке, що я тото чую?

5 Йому здає ся, що все те чоловік діє ротом, і видить і слухає. Рознімає рот: так і є, видно все, чути все...
— А може нї? Може очима?

Зажмурює очи. Ов, не видно нічого. Рознімає: видно й чути. Зажмурює знов — не видно, але чути.

10 — Еге, так ось воно як! Очима видно, а чим же чути? Знов рознімає і затулює рот — чути! Далї очи — все чути. Аж ось прийшла думка — заткати пальцями вуха. Шум-шум-шум. А то що таке? Чути шум, але не чути нї кудкудаканя курий, нї кевканя канї. Віднімає пальці — чути кудкудаканє, а шуму нема. Другий раз — те саме.

15 — Що се таке? — міркує сам собі Мирон. — Еге, знаю вже! Вухами чую кудкудаканє, а пальцями чую шум! Аякже, аякже.

20 Пробує раз і другий — так, зовсім так!

А коли поприходили женці на полудне, він підскакуючи біжить до батька.

— Татуню, татуню! Я щось знаю!

— Та що таке, моя дитино?

25 — Я знаю, що чоловік очима видить.

По батьковім лицї перебіг усміх.

— А вухами чує кудкудаканє, а пальцями шум.

— Як, як?

30 — Та так, що як не затикати вуха пальцями, то чути, як курка кудкудає, а як заткати, то чути тільки шум.

Батько зареготав ся, а мати остро позирнувши на Мирона, сказала намахуючи йому ложкою:

35 — Іди приبلудо, йди! Такий парубок великий, що вже би далї женив ся, а такі дурниці говорить! Чому ти ніколи не погадаєш наперед, що маєш сказати, а все десь таке ляпнеш, мов на лопатї вивіз?... Таже чоловік усе чує вухами, і шум і кудкудаканє.

40 — А чомуж не чує разом? Тільки як не затикати вух, то чує кудкудаканє, а як заткати, то чує шум? —

запитав малий. — От потрібуйте самі! — І він справді для перекони заткав свої вуха пальцями.

Мати проворкотіла ще щось, але відповіді на те питанє не знайшла.

IV.

5 А вже найбільша була біда Миронови з тим мисленням! Не вмів мислити, тай годі. Що тільки бувало скаже, все якесь не таке, як треба, все мати, або хто будь другий, каже йому:

10 — Та чому ти, тумане вісімнацятий, не помислиш уперед, що маєш казати, а так бовтаєш, як той рибак бовтом бовтає!

15 І що вже бідний Мирон не намучив ся, щоб помислити, а потім сказати щось розумного, — ні, не можна, тай годі. Бідний Мирон прийшов до того переконання, що він не вміє мислити!

20 Ото раз сидить уся родина при обіді довкола великого стільця на серед хати. Мати подає капусту. Капуста добра, з салом, ще й крупами засипана. Всі їдять її мовчки. Малий Мирон укусив разів зо два, а далі задивив ся на те, що так тихо стало в хаті, ніхто й слова не скаже. Ні відси ні відти здає ся йому, що власне тепер йому випадає щось сказати. Але що би тут такого? Треба наперед розмислити, а то всі будуть сміяти ся, ще й мама насварять. Що би тут сказати? І малий Мирон зачинає мислити. Ложка, як

25 ніс її від рота до миски, так таки застила в повітрі враз із рукою. Очи недвижно вперли ся в пустий простір, а далі мимовільно зупинили ся на образі Матери Божої, що висів на стіні; губи тільки рушають ся,

30 мов щось шепчуть.

Слуги побачили се, ззирнули ся поміж собою, трунули одно друге ліктями, а дівка-служниця шепнула навіть до старого Івана:

— Ану, він зараз якусь дурницю вистрілить.

35 — Ба, не знати, — почав звільна Мирон, — чому то свята Матінка дивить ся, дивить ся, а капусти не їсть?...

Бідний Мирон, хоть і як мучив ся, не міг нічого ліпшого придумати, може для того, що його на силу заставляли думати „так, як люди“.

5 Сміх, регіт, звичайна нагана матери враз із „ту-
маном вісімнадцятим“, — бідний Мирон заплакав.

— Та щож, коли я не вмію мислити так, як люди! — сказав він обтираючи сльози.

V.

Що з нього буде? Який цвіт розіве ся з того пупінка? Се й проповісти не тяжко. Лучають ся по
10 наших селах доволі часто такі дивовижні появи. Все
у них з маленьку не так, як у людей: і хід і обличчя
і волосє і слова і вчинки. А коли прийде ся такій дитині
15 вік жити під тісною сільською стріхою; без ширшого
досвіду, без яснійшого знання, коли від малку
нетямучі родичі почнуть натовкати в неї все на такий
спосіб, „як звичайно у людей“, то їм і вдасть ся при-
давити вроджений нахилок до своєрідного; всі невжи-
вані і фіриголомшені здібности дитини заніміють і за-
нидніють у завязку, і з малого Мирона вийде кепський
20 господарь або, що гірше, не доразу приголомшена
живість та прудкість характеру попре його до злого,
не можучи розвинути ся на добро — стане він забіякою,
ворожбитом, що віритиме у власні привиди, і буде ту-
манити людей із щирого серця.

25 Але коли така дитина натрафить на любячого,
і, що головне, не дуже вбогого вітця, котрий схоче
і зможе потягнути ся з остатнього, щоб своїй дитині
отворити очи і світ, то тоді — щож тоді? Чи ви ду-
маєте, що доля дитини стане кращою, так, як звичайно
30 розуміють люди кращу долю? Коби не так! У школі
дитина хапати ся буде науки на диво, впивати ся буде
нею, як недужий свіжим повітрєм, і скінчить на тім,
що перейме ся правдами науки і забажає перевести їх
у жите. І стане малий Мирон горячим проповідником
35 тих правд, понесе їх між темних і пригноблених, під
рідні сільські стріхи... Ну, і незавидна чекає його доля!

Навістить він і стіни тюремні і всякі нори муки та на-
силя людей над людьми, а скінчить тим, що або згине
десь у бідности, самоті та опущеню на якімось підда-
шу, або з тюремних стін винесе зароди смертельної
5 недуги, котра перед часом зажене його в могилу, або
стративши віру в святу, високу правду, почне заливати
череяка горілкою аж до цілковитої нестями. Бідний
малий Мирон!...

„Schön-Schreiben“.

- У просторій другій класі нормальної школи отців Василян у Дрогобичи тихо, хоч мак сій. Наближає ся година „красного писаня“, страшна для всіх не так самим предметом, як радше особою вчителя.
- 5 В Василянській школі на всі предмети вчителі — самі отцове, а тільки для науки писаня вони наняли собі світського чоловіка, якогось бувшого економа, чи наставника, пана Валька. Пану Валькови ще й доси здає ся, що він економ: хоч із нагайкою ходити тепер
- 10 не випадає, але все таки він не помітує ся хоч тростівки і ніколи не занедбує робити з неї відповідного вжитку. Очевидна річ, що діти, піддані хоч би тільки на годину влади такого вчителя, дрожать наперед і „красне писанє“ є для них найбільшою мукою.
- 15 Малий Мирон один сидить спокійний, майже веселий у лавці. Він дивує ся, чому се нараз так тихо стало в класі, коли один смільчак, висланий на коридор на звідини, вбіг до класи і крикнув: „Валько прийшов!“ В тій самій хвилі тихо стало в класі. Малий Мирон не
- 20 знає ще пана Валька. Він іно що прийшов із сільської школи, батько записав його до другої нормальної класи у отців Василян, і нині перша година красного писаня. І хоть на селі він у писаню був дуже слабкий, не вмів ні пера відповідно взяти в руку, ні вивести
- 25 гладко та рівно одного штриха, — то все таки він дитина, не йому журити ся наперед тим, чого ще не знає. Він здивував ся, чому се нараз так тихо стало, але про причину не смів допитувати ся нікого зі своїх сусідів — він же з ними доси дуже мало знайомий.
- 30 Тай зрештою його се й не багато обходило. Серед тої, для інших страшної й тривожної тиші, він тим

вигіднійше віддав ся найлюбійшому занятю — думкам про свою рідну сторону. Не можна сказати, аби він тужив за нею: він знав, що що понеділка побачить і батька й матір. Він тільки думав собі, як то гарно

5 буде, як колись, літом, приїде до дому, буде міг знов свobodно бігати по пастівниках, сидіти над річкою або бродити по ній за ковблями; се були думки радше веселі, ясні, блискучі, а не тужні, не жалібні. Малий

10 Мирон розкішно ниряв у тій красоті природи, що розцвітала в його уяві серед сірих, холодних стін Василянської школи, і не думав про погрозу, що наближала ся над клясу.

— Ба, а ти собі чому не прилагодиш скриптури до писання? — запитав стиха один сусід Мирона, стусуючи його під бік.

15

— Га? — відповів Мирон, немилу збуджений зі свого золотого сну.

— Скриптури приладь до писання! — повторив товариш і показав Миронови, як покласти скриптури, як каламар і перо, після приписів пана Валька.

20

— Іде вже, йде вже! — проніс ся шепіт по клясі, мов при наближеню якого грізного царя, коли на коридорі залунали кроки вчителя „к р а с н о г о п и с а н я“. Швидко потім отворили ся двері кляси і Валько ввійшов.

25

Мирон позирнув на нього. Учителю своєю подобою зовсім не пригадував ніякого царя. Се був середнього росту чоловік, з коротко обстриженим волосем на круглій, баранячій голові, з рудими, короткими вусами і рудою іспанською борідкою. Його широке лице і широкі, міцно розвинені вилиці враз із великими, на боки повідгинаними ушима надавали йому вираз тупої

30

упертости й мясоїдности. Невеличкі, жаб'ячі очі сиділи глибоко в ямках і блимали відтам якомсь злобно та неприязно.

— Ано! — крикнув він грізно, зачинивши за собою двері кляси і помахуючи тростиною, вигинчатою паличкою. І від того крику, немов від вітру хмарної літної днини хиле ся разом колосє жита, так само похилили ся до долу голови вісімдесяти пяти школярів над писемними, синьо та червоно поленіюваними скриптурами. В руці у кожного школяря тремтіло перо. Один

40

тільки малий Мирон, що ще не знав Валькової вдачі, сидів обернений лицем до кляси і вдивлював ся в нового вчителя.

— А ти що? — крикнув визвірівшись на нього
5 Валько і просто направив кроки до нього.

Малий Мирон так і остовпів з наглого переполоху. Він якимось несвідомим поривом обернув ся і зложив своє тіло в таке положенє, в яким уже з мінуту трепещали його товариші.

10 Валько взяв у руки крейду, приступив до таблиці, розмахнув ся і почав писати. З разу писав тільки букви, малі й великі, самоголосні й суголосні, без ніякого впрочім значіння. Але далі-далі дійшов і до слів, а вкінці й до цілих речень, як на примір: „Бог сотворив світ“,
15 „Чоловік має дві руки“, „Земля мати наша“. Вичерпавши таким способом свою мудрість, показавши вповні своє знате красного писаня в численних викрутасах та довгих, як світ, і рівних, як ковбаси хвостиках, Валько положив крейду, відступив ся, зирнув ще раз з уподо-
20 бою на записану таблицю і відтак, обернувши ся до трепечучої кляси, крикнув грізно:

— Писати!

його наукова діяльність в тій хвилі щасливо
скінчила ся, — тепер починала ся його економська
25 діяльність. Щоб показати се наглядно, він сильно стріпнув пальцями, аби стрясти з них учений крейдяний порошок, і замість нього взяв у руки свою тростину. І немов орел слідить з гори за добичею, так і він, озираючись по клясі, зійшов із підвисшеного градусу і почав
30 свій обхід.

Перший, на котрого навинула його зла доля, був якийсь маленький, слабенький і дуже заляканий школяр-
рик. Він увесь у поті, нагнувши ся над скриптурою, працював зо всеї сили, аби вдержати перо в дрожачих
35 пальцях і що хвиля позирав на таблицю, стараючись виводити на папері такі самі кручки, гачки та ковбаси, які вивела вправна економська рука на таблиці. Та ба, рука його дрожала, кручки, гачки та ковбаси виходили ломані, нерівні, — навіть перо непослушне що хвиля
40 крутило ся в пальцях, скрипіло, порскало, немов гнівало ся чогось і бажало як найшвидше з них видобути ся.

Валько став над ним, мов кат на душею, і злобно всміхаючись, не кажучи й слова почав приглядати ся його роботі. Бідний хлопець прочув лихо і до решти стратив усяку власць над своєю рукою і над непослушним пером

— То ти так пишеш? — процідив звільна Валько, але тим швидше свиснула в повітрі його тростина і оперезала змиею плечі бідного хлопця.

— Ой-йой-йой! — заверещав він, але зараз же й утих, стрітивши грізний, гадючий погляд учителя.

— Ти не вмієш ліпше писати? — питав Валько.

— Вмію, вмію! — лепотів хлопець, сам не знаючи, що лепоче.

Учитель-економ може й справді вірив, що хлопець уміє ліпше писати і що тільки на збитки йому силує ся писати погано, чи може з великої любови до його тростинки.

— Ну, то вважай же! — і Валько пішов далі, не переконавши ся, які спасенні плоди принесла його докладна наука. Впрочім йому й байдуже було до тих плодів, — він тепер був тільки економом і більше нічим. Очи його вже звернули ся в другий бік і в другім куті кляси вигляділи иншу жертву. Там сидів Жидок, котрий по старинній привичці свого роду писав у задгузь, силуючи ся виводити Валькові викрутаси від правої до лівої руки, від кінця стрічки до початку. Одну стрічку він уже совершив таким способом і саме розпочав другу від слів „сот Бог а з к сир“. Написана, готова вже стрічка виглядала яко тако, але нова, неготова ще, зачата від кінця вколола Валька в очи.

— А ти як пишеш, Мойше? — закричав він, прискакуючи до Жидка.

Валько всіх Жидків у клясі кликав „Мойше“, — хиба що се були сини богатих міських „тузів“, перед якими він мав великий респект. Жидок, на прозвище йонас Туртeltaвб, почувши той викрик і побачивши надскакуючого ворога, знизив ся і скулив ся як слимак у своїй халабудці, і перестав писати.

— Ха, ха, ха! — реготав ся Валько, призираючи ся Жидковому писаню.

— Пане професор... — зачав Жидок і запяв ся.

— Ходи сюда!

І не чекаючи, аж Йойна вийде з лавки, взяв його за вухо і потяг на середину.

На вид бідного Йонки, скуленого, тремтячого і заслиненого зо страху, вся кляса голосно зареготала ся, хоч усякий і собі тремтів та кулив ся. Але така вже сила тиранського притиску, що досить тиранови всміхнути ся, а всі, що стоять під його гнетом, будуть реготати ся без огляду на те, що регочуть ся власне самі над своєю недолею.

— Ходи до таблиці! Ану, пиши!

Валько змазав власною рукою часть свого письма і втиснув Жидкови крейду в руку. Жидок почав писати своїм звичаєм, у задгузь. На ново зареготала ся кляса, всміхнув ся Валько, але зараз же заворсило ся його лице, він обернув ся до остатної лавки, де сиділи самі найбільші і найдужші хлопці і крикнув:

— Ану, дайте но йому!

Жидок затремтів цілим тілом і залебонів щось, але швидко прискочили до нього два товариші-посіпаки, і повели на градус. Тихо стало в клясі. Замість сміху блідість виступила на всіх лицах, — тільки болючий вереск йонки лунав посеред мурованих стін Василянського монастиря.

— Досить із нього! — сказав Валько, і Йонка хлипаючи пішов на своє місце.

Сповнивши се високо педагогічне діло, Валько почав знов свій обхід по клясі і знов посипали ся удари його тростинки по плечех та по руках бідних хлопців.

Яке вражінє зробила ціла ота наука на Мирона, сього сказати годі. Він раз-у-раз дрожав, мов у лихоманці; йому шуміло в ухах і крутило ся в очех, мов серед бурі. Йому так і мерещило ся, що й його не мине ота буря, що кожний удар страшного вчителя паде на нього. Написані слова й стрічка скакали перед його очима, надували ся і переплутували ся, виглядали ще поганійше, ніж були на правду. Він і сам не знав, коли перестав писати, — сіра паволока стояла перед його очима.

— То ти так пишеш? — гукнув Валько над його головою.

Мирон стрепенув ся, вхопив за перо, талапнув ним у чорнило і поволік по папері, мов тура за роги.

5 — Чи ти не знаєш, як держати перо?

— Не знаю! — прошепотів Мирон.

— Що? — ревнув Валько. — Я тобі не показував уже десять раз — не раз?

10 Мирон зачудувані очі встромив у розлючене Валькове лице. Але замість відповіді Валько стиснутим кулаком ударив хлопця в лице. Малий Мирон, мов ко-сою підтятий, повалив ся на лавку, а з лавки на підлогу. Кров обілляла його лице.

15 — Підойміть його! — крикнув Валько. З задної лавки прискочили два, ті самі, що перед хвилиною парили Йонку, і підняли зомлілого Мирона. Його голова не держала ся на в'язах і хилила ся до долу, мов у мерця.

— Біжіть по воду! — командував далі Валько і ще раз поглянув на Мирона.

20 — То що за хлопець? — спитав він.

— Мирон — відповів „цензор“, найстарший віком і найдужший силою в класі, котрого отцове на-становили наставником над товаришами.

— Що за один? — питав далі Валько.

25 — Одного хлопа син з Н...

— Хлопський син! Тьфу, якого біса тим хлопам пхати ся сюди! — проворкотів Валько. У нього відлягло від серця. Він зачав був троха побоювати ся свого вчинку, але хлопський син, — значить ся, можна
30 його бити і зобижати, як хочеш, ніхто за хлопським сином не впігне ся.

Валько не помилив ся в своїй рахубі. Ніхто не впімнув ся за хлопським сином. Нелюдський поступок учителя-економа уйшов йому гладко, так як і многі
35 його нелюдські поступки. Тільки в серці хлопського сина він не пішов гладко, а став ся першим насінєм обурення, погорди і вічної ворожнечі против усякого неволена та тиранства.

Грицева шкільна наука.

I.

- Гуси зовсім нічого не знали про се. Ще того самого поранку, коли батько мав гадку відвести Гриця до школи, не знали гуси про сей намір. Тим менше знав про нього сам Гриць. Він, як звичайно, встав рано, поснідав, поплакав троха, почухав ся, взяв прут і підскакуючи погнав гуси з обори на пасовиско. Старий білий гусак, як звичайно, наставив до нього свою невеличку голову з червоними очима і червоним широким дзьобом, засичав різко, а відтак таракаючи про щось нецікаве з гусками, пішов передом. Стара грива гуска, як звичайно, не хотіла йти в ряді, але поплентала ся поза містком і зайшла в ровок, за що Гриць швякнув її прutom і назвав „лупярем“, — так він мав звичай називати все, що не піддавало ся його високій влади на пасовиску. Очевидна річ затим, що ані білий гусак, ані грива гуска, ані в загалі ніхто з цілої череди — як їх було двацятєро й пятєро — так ані одно не знало про близьке перенесєне їх володаря та вєєводи на инше, далеко не так почєсне становище.
- Тож коли нагло і несподівано надійшла нова вість, с. є коли сам батько, йдучи з поля, закликав Гриця до дому і там віддав його в руки матери, щоб його вмила, вичесала і вбрала, як Бог приказав, і коли потім батько взяв його з собою і не кажучи ні слова попровадив трєпечучого в низ вигоном, і коли гуси побачили свого недавнього поводатора зовсім у зміненім виді, в нових чобітках, у новім повстянім капєлюшку і червоним ременем підперезаного, підняв ся між ними наглий і дуже голосний окрик зачудування.
- Білий гусак підбіг близько до Гриця з витягнуєною го-

ловою, немов хотів йому добре придивити ся; грива гуска також простягнула голову і довгий час не могла й слова вимовити з наглого зворушення, аж в кінці швидко вицокотіла: Де-де-де-де?

5 — Дулна гуска! — відмовив гордо Гриць і відвернув ся, немов хотів сказати: „Еге, чекай лише, не в такі я тепер пани вскочив, щоб іще став відповідати тобі на твоє гусяче питанє!“ А в тім може й для того не відповів, що сам не знав.

10 Пішли горі селом. Батько нічого і Гриць нічого. Аж прийшли перед просторий, старий будинок під соломою, з комином на верха. До того будинка йшло багато хлопців, таких як Гриць, або й більших. По за будинком по городі ходив пан у камізельці.

15 — Грицю! — сказав батько.

— Га! — сказав Гриць.

— Видиш оту хату?

— Видзу.

— Памятай собі, се школа.

20 — Ба, — сказав Гриць.

— Сюди будеш ходити вчити ся.

— Ба, — сказав Гриць.

— Справуй ся добре, не пустуй, пана професора слухай. Я йду, аби тебе записав.

25 — Ба, — сказав Гриць, майже нічого не тямлячи, що говорив батько.

— А ти йди з отсими хлопчиками. Візьміть його, хлопчики, з собою!

30 — Ходи! — сказали хлопчики і взяли Гриця з собою, а тим часом батько пішов у огород поговорити з професором.

II.

Увійшли до сіний, у яких було зовсім темно і страшно воняло торічною гнилою капустою.

35 — Видиш, там? — сказав до Гриця один хлопчик, показуючи в темний кут.

— Видзу, — сказав тремтячи Гриць, хоч зовсім нічого не видів.

— Там яма, — сказав хлопчик.

— Яма! — повторив Гриць.

— Як будеш зле справувати ся, то професор вса-
дить тебе в оту яму і будеш мусів сидіти цілу ніч.

5 — Я не хочу! — скрикнув Гриць.

Тимчасом другий хлопчик шепнув щось до пер-
шого хлопчика, оба засміяли ся, а потім перший, на-
лапавши шкільні двері, сказав до Гриця :

— Застукай до дверей! Борзо!

10 — На що? — спитав Гриць.

— Треба! Тут так годить ся, як хто перший раз
приходить.

У школі був гомін, мов в улию, — але коли Гриць
застукав кулаками до дверей, зробило ся тихо. Хлоп-
15 чики звільна отворили двері і втрутили Гриця до сере-
дини. В тій хвилі залупкали добрі березові різки по
його плечех. Гриць дуже перепудив ся і зверещав.

— Цить, дурню! — кричали на нього сміхованці-
хлопці, що почувши стук, засіли були за дверми і зро-
20 били Грицеві таку несподіванку.

— Ой-ой-ой-ой! — верещав Гриць. Хлопці зля-
кали ся, щоб не почув професор, і почали Гриця за-
цитькувати.

— Цить, дурню, то так годить ся! Хто до дверей
25 стукає, того треба по плечех постукати. Ти того не знав?

— Не-е-е зна-а-в! — відхлипнув Гриць.

— Чому не знав?

— Бо я-а-а пе-е-лсий ла-а-з у школі.

— Перший раз! а! — скрикнули хлопці, мов зди-
30 вовані тим, як можна перший раз бути в школі.

— О, то треба тебе погостити! — сказав один,
поскочив до таблиці, взяв зі скриньки добрий кусник
крейди і подав Грицеві.

— На, дурню, їдж, а борзо!

35 Всі мовчали і в ожиданці гляділи на Гриця, що
обертав у руках крейду, а далі поволеньки вложив її
в рот.

— Їдж, дурний, а борзо! — наминали хлопці,
а самі дусились зо сміху.

40 Гриць почав хрупати і на силу з'їв крейду. Регіт
у школі розляг ся такий, аж вікна задзвеніли.

— Цого смієте ся? — спитав здивований Гриць.

— Нічого, нічого. Може хочеш іще?

— Ні, не хочу. А що то таке?

— То ти того не знаєш? Отто дурний! Та то
5 єрусалим такий, то дуже добре.

— Ой, не дуже добре, — сказав Гриць.

— Бо ти ще не засмакував. То годить ся кождому
їсти, хто перший раз приходить до школи.

В тій хвилі увійшов професор. Усі хлопці, як спо-
10 лошені воробці, попірסקали до лавок, тільки Гриць
остав ся зі сльозами в очах і з губами забіленими
крейдою. Професор грізно зблизив ся до нього.

— Як називаєш ся? — крикнув.

— Глиць.

— Що за Гриць? Ага, ти новий. Чому в лавці
15 не сидиш? Чого плачеш? Чим забілив ся? Га?

— Та я їв єрусалим.

— Що? який єрусалим? — допитував ся профе-
сор. Хлопці знов аж дусили ся зо сміху.

20 — Та давали хлопці.

— Котрі хлопці?

Гриць озирнув ся по хаті, але не міг нікотрого
пізнати.

— Ну, ну! Йди сїдай, і вчи ся добре, а єрусалима
25 більше не їдж, бо будеш битий!

III.

Почала ся наука. Професор говорив щось, пока-
зував якісь дощечки, що на них були намальовані якісь
гачки та стовпки; хлопці час від часу кричали щось,
як професор показав яку нову дощечку, а Гриць нічого
30 того не розумів. Він навіть не зважав на професора,
а дуже смішними видались йому хлопці, що сиділи
довкола нього. Один довбав пальцем у носі, другий
із заду раз-у-раз старав ся уткнути невеличке стебельце
Грицеві в вухо, третій працював довгий час дуже
35 пильно, микаючи зі свого старого кафтана латки, нитки

та остроки ; вже їх перед ним на спідній дошці лавки лежала ціла купа, а він усе ще микав і скуб зо всеї сили.

— На що то микаєш ? — спитав Гриць.

5 Буду дома з бовщом їсти, — відповів шепеляво хлопець, і Гриць довгий час думав над тим, чи буває не здурив його сей хлопець.

— Але бо ти, Грицю небоже, нічого не вважаєш, — крикнув на нього професор і покрутив його за вухо, так що Грицеви мимоволї аж сльози стали в очах і він
10 так перепудив ся, що довгий час не тільки не міг уважати, але й зовсім о світі не тямив. Коли нарешті отямив ся, хлопці вже починали читати склади на подвижних табличках, які розкладав і складав професор. Вони невтомимо по сто разів співучими голосами повторяли :
15 „а-ба-ба-га-ла-ма-га“. Грицеви, не знати чому, дуже се сподобало ся, і він почав своїм пискливим голосом на випередки кричати : „а баба галамага“. Професор уже готов був узнати його дуже пильним і здібним хлопком і хочачи ще ліпше переконати ся про се, переставив букви. Несподіваним способом він виставив перед
20 учениками букви „баба“, але Гриць, не дивлячи ся на них, а тільки на професора, тонким співучим голосом крикнув : „галамага“. Всі зареготали ся, не виключаючи й самого професора, тільки Гриць здивований оглянувся і знов на голос сказав до свого сусїда : „Чому не
25 клицис галамага?“ Аж тоді бідолаха стямив ся, коли професор потягнув його за понятливість різкою по плечех.

— Ну, а чого тебе там у школі навчили ? — спитав батько, коли Гриць у полудне вернув до дому.

30 — Вцилисьмо ся „а баба галамага“, — відповів Гриць.

— А ти вмів ? — запитав отець, не входячи в те, що се за така дивовижна наука.

35 — Таже вмів, — відповів Гриць.

— Ну, так менї справуй ся ! — заохотив отець. — Як тут у селї вивчиш ся, то підеш до міста до більшої школи, а відтак вийдеш на попа. Жінко, а дай но йому що їсти.

40 — Ба, — відповів Гриць.

IV.

Минув як раз рік після того важного дня. Блискучі надії батька на Грицеву будучину давно розвіялись. Професор просто сказав йому, що Гриць „туман вісімнацятий“, що ліпше зробить, коли відбере його до дому і назад заставить гуси пасти. І справді, по році шкільної науки Гриць вертав до дому як раз такий мудрий, яким був перед роком. Вправді „а баба галамага“ він вивчив докладно на память і нераз навіть у сні з уст його вилітало се дивовижне слово, що становило немов перший поріг усякої мудрости, якого йому не судило ся переступити. Але далі поза те слово Гриць в науці не поступив. Букви якось мішали ся перед його очима і він ніколи не міг спізнати їх з лица, котре *ш* а котре *т*, котре „люде“, а котре „мисліте“. Про читанє вже ніщо й говорити. Чи причина тому була в його непонятливости, чи в кепськім навчаню професора, сего не знати; то тільки певно, що крім Гриця таких „туманів вісімнацятих“ між тогорічними школярами було 18 на 30 і всі вони підчас того шкільного року заєдно робили собі блискучі надії, як то буде гарно, як вони увільнять ся від щоденних різок, позаушників, штурканців, „пац“ та „попідволосників“, і як покажуть ся знов у повнім блиску своєї поваги на пасовищі.

А вже хто як хто, а Гриць запевно найбільше і найчастійше думав про се. Проклятий буквар, що його він за час цілорічної натуги над науковими питаннями пошарпав і пофалатав трохи не на січку, прокляте „а баба галамага“ і прокляті професорські причинки та заохоти до науки так надоїли йому, що він аж вихуд та поблід, і ходив увесь час, мов сновида. Нарешт змилював ся Бог і післав місяць липень, і змилював ся батько та сказав одного ранку:

— Грицю!

35 — Га? — сказав Гриць.

— Від нині вже не підеш до школи.

— Ба, — сказав Гриць.

— Здійми чоботи, капелюх і ремінь, треба сховати про неділю, а ти заперези ся личком, візьми лупку на голову, та жени гуси пасти.

— Ба! — сказав радісно Гриць.

V.

- 5 Гуси, звичайно — дурні гуси, і сим разом не знали про радісну зміну, яка їх чекала. Через цілий рік Грицевої шкільної науки їх пас малий сусідський хлопчик Лучка, що звичайно тільки й робив на пасовиску, що
- 10 копав ямки, ліпив паски з болота та пересипав ся порохом. Про гусий він не дбав зовсім і вони ходили самопас. Нераз їм лучило ся зайти в царину і тоді від пошкодованого приходилось їм витерпіти багато проклять, а навіть побоїв. А крім того нещастє кілька разів того року зловіщим крилом перелетіло понад чередою.
- 15 Пять молодих гусаків і десять гусок господиня попродали в місті; важко прийшлось иншим розлучати ся з ними. Стару попеласту гуску забив хворостиною в шкоді сусід і в варварській безсердечности припав бездушного трупа за лапу до тоїж хворостини, волік
- 20 його так через ціле пасови́ско, а відтак кинув господареві на обору. А одного молодого гусака, красу й надію череди, забив ястріб, коли раз відблукав ся від своєї рідні. Але про всі ті тяжкі та невіджалувані страти череда сего року була більша, ніж торік. Дякувати білому гусакови і гривій гусці, тай ще двом, чи трьом
- 25 молодим її донькам, череда сього року виносила звиш 40 штук.

Коли Гриць появил ся між ними з прутом, знаком своєї намісницької власти, зразу всі очи звернули ся

30 на нього і тільки один німіючий сик здивованя дав ся чути. Але анї білий гусак, анї грива гуска не забули ще свого колишнього доброго пастиря і швидко пригадали собі його. З голосними викриками радости і трепотанем крил вони кинули ся до нього.

35 — Де-де-де-де? — цокотіла грива гуска.

— Адже в школі був, — відповів гордо Гриць.

— Ов! ов! ов! — дивував ся білий гусак.

— Не, віриш, дурню? — крикнув на нього Гриць і швякнув його прутом.

5 — А сьо-сьо-сьо? А сьо-сьо-сьо? — дзоботіли громадячись коло нього інші гуси.

— То ніби, що я навчив ся? — формулував їх питанє Гриць.

— Сьо-сьо-сьо-сьо? — дзоботіли гуси.

10 — А баба галамага! — відповів Гриць.

Знов сик зачудування, немов ані одна з тих 40 гусячих голов не могла зрозуміти такої глибокої мудрости. Гриць стояв гордий, недосяжний. Аж нарешті білий гусак здобув ся на слово.

15 — А баба галамага! А баба галамага! — скрикнув він своїм дзвінким, металічним голосом, випростувавши ся, піднісши високо голову і трепочучи крилами. А відтак обертаючись до Гриця додав, немов аби його ще більше пристидати:

20 — А кши, а кши!

Гриць був зломаний, засоромлений! Гусак в одній хвилі переймив і повторив ту мудрість, що коштувала його рік науки!

25 — Чому вони його до школи не давали? — подумав собі Гриць і пігнав гуси на толоку.

Лесишина челядь.

I.

Пречудовий літній поранок. У холоднім, легенькім вітрі ледви-ледви леліє ся широкий лан жита. Жито, мов золото. Колосє, наче праники, аж похилило ся під вагою зерна та перлових крапель роси, що позвисали з кожної стебелинки. Стебла стоять високі та рівні, жовті і гладкі між зеленим листем повійки, полетиці, осету та іншого буряну, що стелить ся сподом. Денеде виднієть ся з посеред того золотого, шумливого та пахучого моря синє чаруюче око блавату або квітка куколю, або дівоче, паленіюче лице польового маку.

Зійшло сонце. Зацвіркотали сверщки на всілякі лади, забреніли великі польові мухи, затріпотали ся барвисті мотилі понад колосистим морем. Природа ожила. Вітер подув сильнійше, подув теплом зі сторони ліса і зачав стрясати срібну росу з трав і цвітів.

У селі підняв ся гамір, закипіло житєм. Вигін за-пестрів ся від худоби, яку гнали на пашу. За худобою йшли заспані та немиті пастухи. Декотрі лишень, які успіли вже й поснідати, співали весело, гойкали та ви-лускували батогами, женучи свій товар.

З хат закурив ся дим. Господині топлять зарана, щоб вчасно зварити обід; молодших виправляють в поле.

Лиш у старої Лесиخي не курить ся зо стріхи. Хо-ча там їх три: стара, донька Горпина і молода невістка Анна, але вони таки ніколи рано не топлять, усе в ве-чір. Вечером спечуть та зварять, що там треба, — а весь день божий не дбають. Запопадні господині, хоч куди!

Газдівство у старої Лесихи несогірше. Хата хоч стара, та ще добра; будиночки нові, просторі і опрятні, худібка красна, що Господи, гладке кожде, мов слимак. Пасіка також по смерти небіщика Леся не пішла ніворотом. Лесиха приняла старого діда жебручого Зарубу в хату, обшила, обхамрала, — тай уже старий літом і пасіки пильнує, і коло хати найменшої крихіточки допантрує.

Лесиха була й справді жінка дуже господарна та запopaдлива. Сукриста дуже та тверда. Бувало як на що завізьме ся, то хоч рака лась, усе поставить на своїм. Хоч волосє в неї і сивіло, то лице її було червоне і здорове, як цвickльовий бурак. Облесного й масного язика в неї не було. За те говорила все уривчасто і якось мов сердито. Жарту або якого иншого радого та щирого слова не чув від неї ніхто. Кождому, аби хто, вмiла дотяти своїм острим язиком. Правда, — кажуть — не з добра вона така й стала. Небіщик Лесь, повідають, убивав її тяжко за молодих літ, прибивав кілком за косу до лави, та бив... З горя вона тоді нераз і напивала ся, і той звичай лишив ся у неї ще й до тепер, хоч ніколи пянство не довело її до того, щоб розтренькувала та прошастувала гірко запрацьоване добро. Коли пила, то пила сама. В її хаті ані в селі ніхто від неї ніколи й не понюхав порції горівки. Стара Лесиха була дуже тверда і скупа.

Гнат Лесишин довго не міг оженити ся. Ні одна дівка в селі не хотіла йти за нього. Не знати, чи то тому, що був такий злий та забіяка, чи тому, що такий поганый. Волосє червоне, очі маленькі, хитрі, як у якого Татарина, сам великий, голова, як макітра, а губи, мов подушки, такі повіддувані. Ну, не про те річ, — най його там божа Мати судить! — але досить на тім, що нікотра дівка не хотіла йти за нього. Ще — не знати як і чому — плели щось люди, що Гнат не зовсім має чисті пальці, нераз там крізь них і дещо чуже прослизне ся. Не знаю як де, а в нашiм селі вже нема гіршої ганьби, як коли кого обнесуть, що він злодійкуватий. І ніби то не злодій, нічого кримінального за ним не водить ся, а злодійкуватий. Як то кажуть, „має неруш у руках“. Чи в ночі пару снопів із поля, чи

в день деяку дрібницю з чужого пустого обійстя потягне, тай то, чи бачив хто, чи не бачив, досить, що вже як піде така слава про чоловіка, то ніяк він не змис її з себе. Таке було і з Гнатом Лесишиним, тому
5 то не міг він довго ожени́ти ся. Нікотра не хотіла йти за нього тай годі.

Але вкінці трафи́ла ся таки одна — Анна Тимішина. Пішла вона за Гната, та на своє горе. Бідна сирота, без вітця, без матери, тільки й ві́на внесла
10 в Лесишину хату, що свої чорні брови, карі очі, та двоє рук робучих, та терпливе, послухне і покірливе серце. Ой зазналаж вона долі за Гнатом! Не минув рік, а вже стала щезати її краса, погасати блиск ока, хилити ся до землі вродлива голова! Звичайне — гри-
15 зота, сварка та бійка! Кого вони не пригнуть до землі, не позбавлять веселости?...

І от вам уся Лесишина челядь. Ага, був ще у Лесихи хлопчина наймит, Василь, що пас худобу. Його прозивали Галаєм, бо вічно, скоро вжене худобу в ліс, галайкоче та галайкоче, і не вгаває на волосок. В одній
20 хвилі і коломийки задробить, і думки затягне, і весільної, і з псавтирі та гласів церковних. Не був він письменний, усе те переймав зі слуху, і аби вам одну співанку вмів скінчити. Голоси та співанки плели ся в його
25 голові в якімось дикім неладі і мотали ся, мов клоче сїна в буйнім вітрі. Вони не цікавили, а тільки заглушували його. Він співаючи не тямив о світі, ані о собі. Худоба брила ніворотом. А як хто инший співав, то він не любив слухати. Сказано, якийсь тумановатий.
30 З чого йому таке пішло, Бог знає. Може також з нужди та бійки. Ой, бо то й натерпів ся він усілякого лиха, відколи померли його родичі на холеру. Вони, кажуть, були багатенькі і пестили дуже свого Васильчика. Смерть забрала їх нагло одного дня. — Васильчик перейшов
35 у чужі руки, а чужі руки, звісно, не глядять! Били його, бо був розпещений, упертий, лїнівий. Вигнали з нього ті хиби, та заголомшили молоду голову, затоптали остатню іскорку дитинячої свободи і живости. Маєток зслиз у чужих руках, мов сніг у воді, а Василя
40 дали на службу до старої Лесихи. А тут, звісно, він попав ся ще в твердшу школу. Тут його допікали не

стільки бійкою, скільки голодом та тою ненастанною гризнею, якою Лесиха вміла з'їдати чужу душу, як іржа зелізо. А Василь — мов і не чув. Поки в хаті, серед людей, то мовчить, ходить як туман, а скоро тільки вирве
5 ся на самоту, в ліс, на толоку, то співає-співає, а властиво галайкоче без тям, людям на сміх, а собі мабуть на полекшу, а бодай на забуте, на опяніне та безтямність.

II.

Лесиха, сказано, запопадна, перша йде зажинати
10 з донькою і невісткою.

— Най-но, чи наш Галай і нині пустить худобу в царину, чи буде тямити вчорашні синці? — заговорила якомсь, ніби жартуючи, з осміхом Лесиха, йдучи
передом та поблискуючи новим серпом під пахою.

15 — Ба, а чомуж би не пустив? Як зачне вигалайкувати, то й про світ забуде, не то про худобу! — відмовила Горпина. Її гарне, молоде лице світилося здоровим румянцем супроти сходячого сонця. Вона одна була ще найщасливіша на всю хату. Мати лю-
20 била її, хоч правду сказавши, нераз і Горпині доводилося коштувати гіркої від матери, або від брата.

— Ой, так, приголомшили бідного хлопця, як kota загорілого, та тепер добивають! — шепнула ніби сама до себе Анна. В серці бідної сироти найскорше збудилося
25 пожалуване над таким же круглим, нещасним сиротою.

— Ага, свій усе зі своїм рука! — відрізала їй гнівно Лесиха. Вона зачула тихі слова невістки.

— Сирота, а писок, як ворота! — кричала дальше.
30 — Не бійся, моя кіточко, і ти би варта з ним на одну гилю! Зійшлися обоє, тай зараз одно над другим і жалується. Ей, божа би вам Мати не дала про-світлої години, що ви мою працю дармо марнуєте, мій хліб дармо жрете, а все лельом-полельом поводитеся.

35 — Ну, мамо, вже знов починаєте? — огризнулася Горпина. — Тай як вам не сором таке говорити?

Та ви би, здасть ся, й камінь із місця рушили своїм язиком, щоб не лежав дармо та не забирав місця, не то живу людину. Та хіба ми не робимо, дармо хліб їмо?

— Ой, роби-те! — протягаючи слова передразни-
5 ла Лесиха. — Так робите, як той, у кого глиняні руки і капустина голова. Як би не гукати на вас, не думати за вас, то було би з вашої роботи стілько потіхи, як із торічного снігу.

Лесиха замовкла. Задихалась. Ніхто більше не
10 обзивав ся.

Прийшли на місце. Анна вибрала місце на межі, де склала полуденок. Лесишина нивка була шість загонів за-широка. Три їх за день могли її небезпечно впорати.

15 Лесиха тут уже порядкує.

— Ти непотрібе, — відізвала ся прудко до не-
вістки, — ставай онтут! (Показала найширший загін).
Ти (до доньки) сюди, — а я на прилуду!

Поставали.

20 — Господи помагай! — сказала Лесиха і перша ужала жмінку спілого, колосистого жита, перша зробила перевесло, звязала снопок і відставила його на бік. То первачок, він на урожай значить.

— Ану, до роботи! — промовила знов. І три жі-
25 ночі голови схилили ся до землі, румяніючи. В руках заблискотіли серпи, захрустіли тверді стебла жита, підтинані блискучим, зубчастим зелізом. Жменя за жменею паде на землю. Гарним, протяглим луком перемикають
30 женці нажатую жмінку понад головою за себе і кладуть на стерні. Час від часу одна випрямить ся, вимкне жмінку жита, стрясе з пашнистого буряну, розділить на двоє, скрутить перевесло і простре його на свіжій, пахучій стерні. Сверщки, жуки і всяка комашня утікає
35 поперед серпами. Часами й злякана сіра миш висмикне ся зі своєї нори, перебіжить по під ноги женчисі, тай знов повзне в ямку.

Рано, за холоду, з росою добре жати. Хруп-хруп, хруп-хруп... Лиш тільки всього й чути, та шелест складаного в снопи жита.

40 Але поволи-поволи свіже, польове повітре, широка самота і тишина поля, одностайність роботи спо-

нукують духа, щоб виявив себе. Розмова не легко тут завяже ся, — стара Лесиха все її якось прикро перерве. От одно що, так се пісня.

І поволи-поволи із загальної тишини і одностайного хрупання стебел вирізує ся чудовий, срібний, зразу тихенький, мов несмілий голосок. Се Горпинин голос. Стара жне, не зважає на те. Горпина стає смілійша, голос міцніє, із серця нехотя лле ся тужна пісенька :

Туди лози хилили ся, куди їм похило ;

10 Туди очі дивили ся, куди серцю мило.

— Гей, ти неліпо якась! — крикнула Лесиха до невістки, — чи вже лишаєш ся? Вже тобі руки покулило, чи що?

15 Анна, слабовита й так, не змагала на найширшім загоні йти по-рівно з іншими. Вона лишила ся була вже майже о півтора снопа з заду.

— Щож бо ви, мамо, мене нині вчепили ся, як оса? — відрекла вона, зібравши ся якось на відвагу, але не підводячи голови. — Хіба не видите, що не
20 можу борше жати, бо загін широкий? Ваша прилуда не те. Лацно вам виварачати!

Се розлютило Лесиху.

— О, дивіть мені на неї! Яке сміле та угурне. Ще й своє рило ставить напротив мене! Ей, небого
25 моя! Коби мені борзо вечір, прийде Гнат із косовиці, не будеш ти така широка!

Анна хотіла ще щось відповісти, але Горпина шепнула до неї :

— Дай спокій, сестрице! Мама все мусять теркотати. Жнім разом!
30

Анна замовкла. Горпина зачала її все піджинати, майже пів загона собі забирала. Була то щира душа, не в маму вдала ся, та часом лише говорила під її лад, бо знала сукристу материну натуру. Знов стало тихо,
35 лише стебла хрупотять, та час від часу серп бренькне о камінець.

Горпина десь з перегодою затягла другу пісню. Зібрало ся Анні на тугу й жалощі, і вона також силкувала ся вилити їх піснею. Вона несміло та рівно
40 і переливно затягла :

Зайшло сонінько за віконінько,
Як промінне коло ;
Вийди миленька, вийди серденько,
Промов до мене слово !
5 Радабим вийти, радабим вийти,
До тебе говорити, —
Та лежить нелюб по правій руці,
Бою ся 'го збудити !

Лесиха слухала пісню затиснувши зуби. Кілька разів з під лоба суворо поглянула на невістку. Анна не бачила того, жала далі і співала. З її тусклого ока скотила ся навіть груба сльоза і впала на серп. Знак, що й серце її співало туж пісню, не лиш уста.

— От що їй на голові ! Господиня моя зателепана ! Які співаночки виводить ! — перебила гнівно Лесиха.

— Дайте бо ви, мамо, Анні спокій ! — з серцем відрізала Горпина. — Що вас за говорінка напала ? Нї говорити, нї плакати, нї сміяти ся не даєте, ще й співати бороните ! Яка мара далі витримає у вас ?

20 — Но, но, розтріскотала ся, сороко куцохвоста ! — скрикнула мати. — Волиш жати та тихо бути ! Не бій ся, знаю я, де у тебе раки зимують ! Лиш мені не мовчи, то й ти будеш знати, по чому локоть борщу !

Знов одностайно і понуро йшла робота. Стара
25 хвиля від хвилі покрикувала на невістку, то на доньку, мов окомом. Уже сонце геть-геть підійшло. Жито клало ся на поміть та встелювало широкі загони. Вже наші три женчихи пополуднували і не спочиваючи взяли ся знов за діло. Сонце жарило, з лиць котив ся піт.
30 Свершки цвіркали голосно та проникливо. Здавало ся, що їх голос лунає десь глибоко під землею і впадає до вуха, мов острий кремінний пісок. Окрім свершків усе затихло, все поховало ся в тінь перед палющим соняшним промінєм. Лиш люди, пани сотворія, мучать ся
35 тоді, коли спочиває природа.

III.

— Лесихо, Лесихо! — чути голос якогось косаря з під ліса.

Лесиха встала, приложила руку над чоло і вперла очи в далечинь.

5 — Чи не видите, онде три ваші корови в вівсі? — кричав голос дальше.

Із ліса долітало галайканє і верескливий спів Василя:

Ой там на горбочку

10 Сидів дідько в черепочку,

А ми його не пізнали...

Гей (оте „гей“ тягло ся безконечно довго) мати-ж моя, мати, Пусти мене погуляти...

Го-о-о-а-усподи, воззвах тобі, услиши мя!...

15 — Ах, чортів накоренок! Уже знов змалював! Бодайже ти з себе печінки викричав! Василю — гей! Василю — гей! Дідьча би тобі мати в печені всадила ся! Ту-у-мане вісімнацятий — на! А не видиш, що корови в шкоді — га? А, повилазили би тобі тоті слі-
20 паки, та би тобі повилазили!

— Господи помило-о-ой! — ішов відгук із ліса. Те „лой“ тягло ся знов дуже довго і згубило ся вкінці десь у далекім, темнім лісі.

— Галаю — на, Галаю! — закричав знов косар з під ліса. — А не виженеш ти собі корови з царини? Вигнало би тебе, як Бачинську гору, га!

— Ой туду, ду, ду, ду, ду, ду, за волами я йду! — репетував Галай з ліса.

30 Косар мабуть стратив терпеливість, ухопив косу на плече та побіг сам виганяти корови з вівса. Вигнав їх у ліс і шез за ними в темряві зелені. Лиш незадовго чутно було крик і ревіт Василя.

— А то, то, то! — приговорювала Лесиха, знов схиляючи ся до жнива. — Най з нього там і третю шкіру здійме, слова йому не скажу! Най пантрує худоби, а не галайкоче!

35 Вечеріло. Сонце пишно закотило ся за синії гори. Мряка зачала налягати на луки і клубити ся чим раз

ширше сивими туманами. З під неї, мов дитина з під теплої перини, обізвали ся деркачі. Перепелиці запітпілїткали з жита. Вітер повіяв від мочарів теплом та запахом сирого лепеху і татарського зіля. Любо якось
5 та легко ставало на серці.

Наші женчихи дожали нивки, поставали, повипростовували крижі та відсапували.

— Ладний деньок буде завтра, — промовила Лесиха якось ласкавійше, як звичайно. — Богу дякувати,
10 що ми тут нині впорали ся. Завтра треба буде ячмінь на Базарищи схопити.

— Ладна ніч буде нині! — прошептала Горпина, легко почервонїла і зітхнула.

Анна всміхнула ся до неї, та якось сумно, мов
15 крізь сльози. Вона одна знала про тайну Горпининого дівочого серденька, про її любов до вродливого, чорнобрового парубка Митра Грома.

— Ну, чого стоїте! Анно! хопти узбирати, коро-
вам до припусту! Ти, дівко, бігай, телята напій! Ну,
20 борше!

Анна зараз метнула ся мовчки, раднїйше, як звичайно. Чаруюча сила лежить в однім однісінькім ласкавійшій слові! Горпина підбігцем і приспівуючи поквapiла ся до дому, а стара Лесиха, положивши серп на
25 голову вістрем до хустки і завдавши собі на плече сніп первак гордо помела за нею. Остатня прийшла до дому Анна двигаючи на плечах велику верету свіжого, пахучого та цвітистого буряну. Корови чекали вже на неї, а побачивши свою звичайну вечерю, зачали ричати
30 з радости і стовпили ся разом коло сїняних дверей, чекаючи, аж прийде черга на кожду йти до сїний, перекусити смачного зіля і віддати в чистий скопець свій цілоденний запас молока.

IV.

Уже геть-геть смеркло ся. У Лесихи затоплено
35 в печі і огонь палав ярким, червоним світлом. Анна з Горпиною порають ся, варять, що треба на завтра.

Дід Заруба голосно говорить молитви, сидячи на припечку, а Василь, наслуховавши ся сварки Лесихи і відібравши зо два бухнаки межи плечі, поліз на піч і заснув, не чекаючи вечері.

5 Під вікнами почули ся тяжкі мужицькі кроки і бреньк коси, а троха згодом увійшов Гнат у хату, кинув старий солом'яний капелюх на лаву і сів кінець стола.

— Ти на, Галаю! Бики поприпинані?

10 — Поприпинані, поприпинані, — відповіла Анна, миючи миски і заходячи ся коло вечері.

— А ти газдине, де твої серпи лежать?

— Або деж? Адже в сінях над одвірком! Деж би мали?

15 — Ага! Аби я був троха не діздрів, був би собі ногу на вік віченний просадив! Під самим порогом!

— То певне коти...

— Ой, небого моя! Лиш ти не пантруй моєї праці, як ока в голові! Не маєш свого що розмітувати!

20 Не принесла ти мені тут ніякого віна!

Анна замовкла. Її дуже прикро вколало те слово. „На щож ти брав мене? Адже ти й тоді видів, що я бідна!“ Такі гадки тисли ся їй до голови, але смілости не було у неї кинути й собіж ними Гнатови в очи.

25 — Ну, спати! — комендерує Лесиха. — Ти непотрібе огонь у печи погаси, грань позамітай у закутець, чуєш? Горшки у піч, най крупи на завтра доварять ся. Горпино, води ще нема! Рушай по воду, а хутко!

Анна почала ворати ся, а Горпина вибігла до
30 сінний. Тут лише злопотіла коновцями тай коромислом, рипнула дверми, а з обори чутно лиш було веселу пісеньку:

Кобим була така красна, як та зоря ясна.
Світилабим миленькому, ніколи не згасла!

35 — О, які їй по голові сверщки цвіркочуть! — відізвав ся сердито Гнат, роздягаючись. — Мамо, не висилайте її ніколи вечером за водою!

— Або чому?

— Та хіба не знаєте? Той довгоносий Громик,
40 он із за дороги, щось дуже до неї...

— Що? — верескнула Лесиха. — Тото засмаркане сміє підлазити до моєї доньки? Таже я йому волосє обмикаю на його капустяній голові! Я йому піду до матери, най його собі держить, коли не хоче, щоб
5 йому яка кавза стала ся!

Гнат ляг уже на постіль. Лесиха довго ще сапала та ходила по хаті.

— Ей, най но я його зловлю в свої руки! Буде він мати ся! Підсвинок якийсь ходить! Адже як його
10 пірву за лабу, а за другу приступлю, то його розідру.

— Угу, а вам що таке, мамо? — зачала уговорювати Анна. Вона доси мовчала на тоту бесіду, кінчила прятати. — Що вам такого припало? От, слухасте, що Гнат плете! Та най скаже, чи видів коли своїми очима,
15 аби Громик зачіпав Горпину?

— О, який мені тут із неї адукат! — відкрикнув на постели Гнат. — А не підеш ти спати, ти, робітнице моя неплачена!...

Лесиха роздягла ся і лягла на запічок, де Анна
20 постелила вже була для неї мягку перину і два заголовки. На печи хрпів уже голосно дід Заруба, та час від часу галайкав крізь сон Василь.

— Діду, а оберніть ся на другий бік! Не хрпіть так, піч завалить ся! — крикнула Лесиха, штуркаючи
25 діда в бік.

— Бог заплать! Ручечкам роботящим і ножечкам приходящим і головам вислухащим, — зачав Заруба крізь сон свою звичайну молитву, але зараз-же обер-
нув ся на другий бік і втих. По хвилі заснула й Лесиха.

30 Тихо стало в хаті. Місяць несміло, блідо проглядає крізь мутні шибки. Анна ще не лягала спати. Вона сперла голову о вікно, а лікті о варцаби і довго стояла, тяжко задумавшись. Над чим вона думала? Бог знає. Може переходили поперед її очима її літа молоді, не-
35 веселі, сирітські. Може пригадувала ся її серцю яка перша, щаслива, безталанна любов, бо в очах закрутили ся дві сльози, а з уст ледво чутно полила ся сумна думка:

40 Шуміли верби в Поповій Дебри,
Тай лозовое прутя;

Люблю тя, дівча, люблю, серденько,
Про людей не візьму тя.
Не так про людей, не так про людей,
Отець мати не велить...
Мене за тобов, мене за тобов
Само серденько болить!

— Жінко, ти каланнице моя неприторопна! Що ти, вибрала ся миши ловити, чи що? Чому спати не йдеш? — обізвав ся Гнат.

Анна схаменула ся, обтерла сльози і клякла до молитви.

Молила ся довго, горячо, простими, сердечними словами.

З надвору долітало іржане коний, яких конюхи гнали на пашу, то жалібний голос сопілки, то деркане деркачів у траві. Загавкала собака і затихла. Заклекотів запізнений бузько на сусідовій хаті. А на вигоні прощала ся Горпина зі своїм любком.

— Горпино, серце, зажди ще хвилечку! Ми ще й не наговорили ся.

— Ні, Митрику, нема коли, мама будуть сварити. Ти знаєш, які вони! Добраніч тобі! А завтра...

Не докінчила, хопила коновці з водою і побігла до хати.

— Еге, завтра, — шептав за нею Митро. — Хто знає, яке те завтра буде.

Довго поглядав з вигона на Лесишину хату, а далі й задумав ся.

— Чи не дармо я її люблю? Чи віддасть її стара Лесиха за мене? — подумав він. Серце йому стисло ся, коли погадав про свою бідність.

— Треба робити, заробляти що сили, а чи що з того вийде?... Таке то наше гречане...

Зіхнув важко, витяг сопівку з за пазухи, загравав, затилікав, та так дрібно та тужно, немов би в тім голосі тонула вся його надія на тихе щастє.

— Гірка моя доле! — прошептав Митро і повернув у свій вигін до бідної, вербами обсаженої хатини,

де жила його стара мати. З між густих зелених верб
чути було по хвилі парубоцький голос, що виводив
пісню :

5

Ой ще кури не піли,
Кажуть люде : день білий !
Ой вийди, вийди, хороша дівчино,
Поговори зо мною !

Добрий заробок.

Я чоловік бідний. Грунту нема й крихітки, всего-на-всього одна хатина, тай то стара. А тут жінка, діточок двоє, коби здорові; треба чимось жити, треба якось на світі держати ся. Два хлопчики в мене — один
5 чотирнадцяти, а другий дванадцяти літ — пастишать у добрих людей, тай за то мають їду і одежину яку таку. А жінка пряде, також дещо заробить. Ну, а в мене старого який заробок? От піду десь-колись до близького зрубу, наріжу березини та пипнаю мітовки
10 через тиждень, а в понеділок беремо з жінкою по звязкови на плечі, тай на торг до Дрогобича. Не великий то з того й заробок, по три, чотири крейцарі за мітлу, а панови заплати за пруте, ну, то мало що й лишить ся. Але що діяти, треба заробляти, треба,
15 як мож, своїм світом токанити.

Тай що за жите наше! Бульба та борщ, часом деякі крупи, тай хлібець, який лучить ся: житній, то житній, а ячмінний, або вівсяний, то й за то Богу дякувати. Ще як літо, то пів біди біда. Чоловік дещо
20 заробить у богатшого: тут роїв у пасіці припилнуєш, там у саду ночуєш, коло сїна та снопів поробиш, а ні, то з саком підеш у потік, рибу деяку зімаєш, або досвітками губ деяких з ліса наднесеш, — ну, а в зимі всього не стає. Що від людей за роботу дістанемо,
25 тим і заносимо ся, а нераз то й голодом дебелиємо. От як то бідні халупники!

Ну, видите, а ще найшов ся добрий чоловік, що позавидів і нашим достаткам! Дістодіто: за богато, діду, у тебе добра, розтовстієш занадто, розгуляєш
30 ся! Так от тобі на! Тай всипав такого, що Господи, твоя воля!

Слухайте, як то було.

Іду я собі раз містом, мітли звязані до купи несучу на дручку на плечох, іду тай роззираюся довкола, чи не киває хто на мене, або чи не кличе де жидівка:
5 „Чоловіче, чоловіче, а по чому мітли?“ — А тут народу довкола, — звичайне, торгова днина. Зиркаю я до-
окола, виджу, іде позад мене якийсь панок, горбатий, головатий, як сова, а очі у нього сірі та недобрі, як у жаби. Іде та все на мене поглипує. Я став, гадаю, може чого хоче, а він нічого, став і собі тай дивить-
10 ся в другий бік, ніби то йому про мене й зовсім байдуже. Іду я далі, він знов за мною. Мені якось зробилося недобре. — Пек тобі бідо! — гадаю собі, — що то таке? — Аж тут жидівка з боку кричить:

— Чоловіче, чоловіче, по чому мітли?

15 — По пять, — кажу,

— Ни, як по пять? Нате вам три.

— Давай чотири!

— Ні, три.

— Ні, чотири.

20 Сторгували ми за півчетверта крейцаря. Я свою вязанку з плечий, розвязую собі спокійно, даю жидівці мітлу, — аж тут і горбатий панок за мною.

— По чому мітовки продаєте? — питає мене.

25 — По пять крейцарів, паночку, — кажу. — Купіть, мітли добрі.

Він узяв одну, потребував...

— Так, так, — каже, — нема що й казати, добрі. А ви відки?

— З Манастирця.

30 — Так, так, з Манастирця. А ви часто мітовки продаєте?

— Ні, не часто. От так раз на тиждень, у понеділок.

— Ага, ага, що понеділка! А багато так у один понеділок продаєте?

35 — А, як трафить ся, паночку, часом я й жінка попродамо всі, що винесемо, а часом і не попродамо.

— Гм, то ви й з жінкою! Обоє, значить, по отакому звязкови виносите?

40 — Та так, прошу пана. Часом по такому, часом і по більшому.

— Ага, ага! А багато так за тиждень мітовок можете зробити?

— Та то, прошу пана, як до потреби. Літом продасть ся їх менше, то менше й роблю. А в осені та в зимі, то більше того товару йде.

— Так, так, розумієть ся! Бо то, видите, я ліверант до цісарських магазинів, то мені би треба таких мітовок багато, так зо сто. Могли би ви на другий тиждень зробити мені сто мітел?

10 Я поміркував троха тай кажу: — Чому ні, зроблю. А де пану донести?

— От тут, — каже пан, тай показав на один дім. — Але памятайте, принесіть. Я вам зараз і заплачу. А по чому, кажете одна?

15 — Та вже, як пан тільки беруть на гурт, то я спущу танше, по чотири.

— Ні, ні, ні, не треба, не спускайте! Я заплачу й по пять!

— Бог най панови дасть здоровечко!

20 — Ну, ну, бувайте здорові! А памятайте, від нині за тиждень приходіть!

Тай з тим словом панок поштильгукав собі кудись, а я лишив ся. — От то, гадаю собі, — якийсь лепський пан, навіть не каже спускати з ціни, а на таку суму мітлів замовляє! Таже то ціла пятка буде, Господи! А я, прости Господи гріха, вже й зачав був зле помишліне на нього мати, як він отак за мною стежкував. Ну, дай йому Господи вік довгий! Прецінь хоч раз мені добрий заробок трафив ся!

30 Швидко я кинув ся за своєю старою. Попродали ми свій товар, чи й не попродали, купили соли, сірників, чого там іще нам було треба, тай до дому. Кажу я старій, що от так і так, заробок добрий лучив ся, буде за що і податок заплатити, що й для неї на зиму підшите буде. Вона й собіж зраділа.

— Треба буде — каже — взяти ся обоім, а то ти сам за тиждень не зробиш усеї роботи. То я вже своє все підложу!

Добре. Отак гуторячи поспішали ми трохи що не 40 підбігцем до дому, щоби, бачите, часу не тратити.

Зараз того-ж дня прихопили ся обое, як до горячого борщу. Прутя наносили цілу стирту, — фабрика в хаті! Я гилі обламую, вона листе обчімхує, аж її шкіра з долонїв позлазила, а я відтак грубіші кінці
5 ножиком чехолю, складаю, вяжу, держакі стружу — кіпить робота. Прийшло ся до неділі, ціла сотка мітел готова і в звязки по п'ять-двадцять повязана. Так уже й приладжено, що кожде з нас бере по два такі звязки на перебесаги: через плече ужовка, один звязок на
10 груди, а другий на плечі звисає. В понеділок беремо ми добрі дручки в руки, звязки на себе — чеши до міста! Снека така, що крий Мати божа. З нас щорком поти ллють ся, в горлі пересохло, ну, але що робити! Коли заробок, то заробок.

15 Приходимо до міста, всі жиди на нас очі повилювали. Що то, не бачили ще, щобн хто коли такі великі звязки нїс.

— Слухайте, чоловіче, — посмішковують ся з нас, — де ви коні продали, що самі фіру прутя двигаєте?

20 — Чоловіче, чоловіче, — кричать другі, — а в кого то ви березовий лісок купили? Чи ви на продаж лісок березини з бабою до міста принесли? Що хочете за лісок березини?

А ми нічого. Ледви дихаємо, а йдемо, аж очі
25 з голови лізуть. Дав Бог, якось ми долізли аж до того дому, де пан казав чекати. Прийшли перед ганок тай телевх оберемками на землю, а самі, мов неживі, попадали на ті оберемки тай відсапуємо так, що аж язика повивішували. Нема, нема, аж тут віхно скрип, наш
30 панище визирає.

— Ага, — каже, — то ви, чловечку?

— Так, прошу пана, то я з мітлами.

— Добре, добре, я зараз до вас вийду.

Запер вікно. Ми чекаємо. По добрій хвили вийшов.

35 — Ну щож ви, принесли мітовки?

— Так, прошу пана, сто, як пан казали.

— Ага, ага, то добре. Але знаєте що, я їх тепер не потребу, возьміть собі, най у вас іще будуть до
якогось часу, або й можете їх попродаати... А мені як
40 буде треба, то я вам перекажу. А тепер нате вам отсей

квіток, покажете війтови, то він уже вам скаже що маєте робити.

— Ба, а то як, — кажу я. — То пан замовили, а тепер не беруть?

5 — Ні, не беру, — каже він лагідненько, — бо мені тепер не треба. Але ви не бійтеся, я о вас не забуду. Ось вам той квіток, на те!

— На що мені вашого квітка? Що я з ним ізроблю?

10 — Возьміть, возьміть, — каже він. — А втім, як не хочете, то як схочете. А тепер ідіть собі з Богом!

Я вже, правду кажучи, хотів поставити ся до него з язиком, але він обернув ся тай шусть назад до хати. Ми зістали ся, мов водою зілляті. А далі, що діяти, забрали мітли тай пішли на торг, щоби хоть

15 що-то розпродати.

Аж ось так десь за тиждень кличе мене війт. — Що за біда? — гадаю собі. Прихожу, а війт смієть ся тай каже:

20 — Ну, діду Паньку (мене всі зовуть дідом, хоч я не такий то ще й старий), маєш благовісника.

— Якого благовісника? — кажу тай дивую ся.

— А от якого, ади! — тай виняв папір, той самий, що мені той пан оногди давав, розвернув його тай став читати щось таке, що я ані капиночки не

25 зрозумів, крім свого власного імя.

— Ба, та що тут таке сказано? — питаю.

— Сказано, діду, що ти великий богач, по сто мітлів що тиждня продаси, гроші лопатою загібаєш, тай велено поставити тобі отсю пявку.

30 — Яку пявку? — питаю я, вухам своїм не вірячи.

— Аркушок, небоже.

— Аркушок? Ба, та який аркушок? Для кого?

— Ей, діду! Не чини ся глухим, коли тобі не позаступало! Аджеж не для мене, а для тебе! Маєш

35 платити по при домовий ще й заробкового податку пять ринських річно.

— Пять ринських річно? Господи! Ба, та за що?

— За мітли! Чуєш, що пан комісар податковий подав тебе на аркушок і каже, що ти по сто мітлів

40 на тиждень продаси.

Я став, як той, кажуть, святий Семен Стовпник, що пятьдесят лїт на однім місці стовпом стояв. Так як бим чемериці наїв ся.

— Пане вуйці, — кажу згодї, — я не буду платити.

5 — Мусиш!

— Ні, таки не буду! Що менї зробите? Що голий за пазуху сховає? Адже знаєте, що на мітлах я й у цілім році ледви пять ринських зароблю.

10 — Що я маю знати? Пан комісар мусить лїпше се знати! — каже вїйт. — Моя річ стягнути податок, а не хочеш дати, то я здекутника вишлю.

— Овва, шлїть, хоч зараз! У мене здекутник здохне, заки що найдє.

15 — Ну, то продамо хату й грядки, а вас на чотири вітри. Цїсарське не сміє пропасти!

Я зойкнув, мов підрізаний.

— А видиш, — каже вїйт. — Ну шо, будеш платити?

— Буду, — кажу, а сам собі своє гадаю.

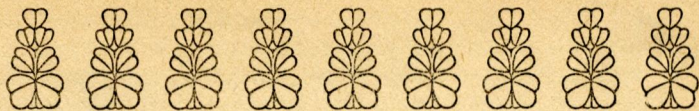
20 Минули три роки. Я не платив ані крейцаря. Як приходила здекуція, то ми з бабою ховали ся у лози, мов від Татар, а хату замикали. То ті здекутники придуть, поковтають, покленуть, тай потечуть ся далї. Два рази хотїли добувати ся силоміць до хати, та оба
25 рази добрі люди відпросили. Але на четвертий рік урвало ся. Ні просьби, ні плачі не помогли. Рештанції на менї назбирало ся щось на двадцять ринських. Наказали з міста зараз ізложити гроші, а як ні, то хату пустити на ліцитацію. Я вже й не тїкав нікуди, виджу,
30 що нічого се не допоможе. Ну, тай що? Назначили ліцитацію, отаксували все моє добро на круглих двадцять ринських. Приходить той день, тарабанять, кличуть купців... „хто да венци?“ — еге, коли бо ніхто й тільки не дає. Десять... дванадцять... ледво на пятнадцять
35 ринських витягли, тай за то й продали. А я в смїх, тай кажу до вїйта:

— А видите, таки я вас іздурив! Хїба я вам не казав, що голого не обїдреш!

А вїйт до мене: — Нехай тебе, дїду, мара бере, на який ти спосіб узяв ся!

Нашу хату закупив жид Йойна на хлїв для телят, а ми з бабою, як видите, в комірство пішли. Знов по
5 старому жиємо, доки Бог віку подовжить. Вона пряде, хлопці людську худобу пасуть, а я мітли роблю, тай якось своїм світом торочимо і без аркушка.

ДО СВІТЛА!

I.

Говорять учені природознавці, що ті верстви води, котрі лежать на самому дні найглибших морських глибоків, се справдішня „мертва вода“. Величезний стовп горішніх верстов, що тяжить на кожній частині того низу, позбавлює її всякого руху, всякого життя. Світло сонця сюди не доходить, ніякі живі істоти тут не водяться, ніякі водяні протоки, ані бурі, ані землетрясення тут навіть легенькою луною не озиваються. Одинокий рух, який тут можна запримітити, се вічне і ненастанне спадуване мільйонів трупів і скелетів живих істот, котрі колись, нераз таки давненько, жили і гуляли там, в горі, пишались на сонці, купались у теплоті, гойдались на могучих морських хвилях. Погибши, вони звільна, звільна спадують у низ — особливо ті манюсінські форамініфери, діатомеї та другий дрібязок, що становить головну масу морського життя, — звільна трупи їх продаються крізь щораз густіші і багатші в кислород та вуглевий kwas верстви, розкладаються, неначе згарають у них, і тільки з часом, як мікроскопійні кульочки та дрібочки, досягають дна і лягають на тім великім кладовищі, щоб колись, по тисячах літ утворити крейдяну скалу.

Важко і сумно мабуть тим нижнім верствам води бовваніти і дубіти вічно на мертвому дні, в страшенній пільмі, під нечуваним тиском, серед самих трупів. Важко і сумно їм, особливо коли в них скрито відізветься та вічна, непропаща сила, без котрої нема ані одного атому в природі. Жива, непропаща сила в нутрі, а кругом пільма, тиск страшний і безконечне кладовище!

І коли в тих нещасних, на вічну смерть засуджених атомах заворушить ся часом, раз на тисячу літ, легенький відтінок думки — ви думаєте, що се неможливе? аджеж і наш думаючий мозок, щож він инше, як не зв'язок тих-же атомів кислороду, вуглероду і других елементів? — то гірка, важка мусить бути ся мрія-дума!

5 — Мамо природо! Відки-ж така на нас несправедливість? Невже ми гірші від тих, що там у горі над нами гуляють, гойдають ся та в чудовому світлі пишаться ся? І чому-б тобі не встановити черги, чому-б не пустити нас хоч на часочок туди, в гору?

Але мама природа не знає сантіментальности і не слухає мрій.

15 — Буду я з вами, дурнями, панькатись! — воркоче вона. — Чуєте в собі силу, то трібуйте вирвати ся самі на верх! Ще би я не мала роботи та вас підсаджувати! Ба, трібуйте самі вирватись!

Вам не лучалось бачити подібні події в життю людському? Ой, лучалось, любі мої, кому б не лучалось таке бачити! І від кожного такого случаю щеміло ваше серце, і до нині щемить, коли стрібуєте перенести ся думкою в положенє тих бідних живих атомів людської суспільности, засуджених зависливою долею на вічну пітьму, на тупу недвижність, на смерть безвісну. Аджеж і всі ми — чиж не така сама нижня верства поміж народами? Чиж кождий крепкий, здоровий рух тих вольних і щасливих народів не відчуваємо, як біль, як натиск, як штовханє на наш організм народній?

30 А кождий з вас, хто, нераз коштом страшенного зусилля і коштом неодного істнованія найблизших нам людей, видобув ся з того темного низу хоч троха на висший щабель, чиж не почує нераз мимовільного жаху і болю на саму думку про той низ і про те, що, не будь сеї, або тої щасливої обставини, він був би може й до нині пропадав у ньому, темний, безпомочний, незвістний нікому, не чоловік, а частина маси людської? І чи не заболить наше серце на згадку про тисячі а тисячі таких, що так само, як ми, силувались

35 вирвати ся з тої пітьми, тужили до світла, рвались до волі і теплоти — і все надармо? І чи не пройме нас

40

дрож перестрашу, коли пригадаємо жите і кінець таких незвісних нікому, забутих, нераз затоптаних і опльованих одиниць, коли стане нам ясно перед очима, що нераз тільки найглупіша в світі обставина, сліпий
5 случай, непорозумінє, жарт, нерозважне слово, пилінка одна зіпхнула їх з дороги і на віки вкинула назад у ту пітьму, з котрої вони вже от-от вибирали ся на вольну волю?...

Оттакі думки вертіли мій мозок і прогонювали
10 сон із моїх повік підчас довгих, довгих ночий і днів, прожитих у тюрмі. Мої товариші недолі, у котрих і самих сверлувало та мулило в нутрі, не могли найти для мене слова потіхи, — противно, я бачив, що самі вони нераз далеко більше потребували такого цілющого слова. Щоб не вдуріти серед тої сутолоки горя,
15 ми розмовляли, оповідали одні одним — не про себе, а про других, далеких, і все таки про горе. Одно з таких оповідань, котре глибше, ніж другі, вразило мене, подаю отсе читачам. Той, що мені оповідав його, був —
20 не говорю про його „фах“ — парубок ще молодий, повний сили й відваги, не позбавлений доброго, широкого людського чуття, вихований по міщанськи, кінчив народню школу, вчив ся ремесла, одним словом, також чимало потратив сили і кошту, щоби видрапатись на
25 верх, вийти в люди — ну, а вийшов... Та не про се річ!

Шестий раз уже сидів він під ключем, і знав усю арештантську практику, трохи що не всю історію кожної казні: хто в ній сидів, за що, на кілька був засуджений, як обходили ся з арештантами давнійше,
30 а як тепер, і т. д. Була се правдива арештантська літопись. Дозорці вважали його за непосидючого галабурдника і давали се йому почути частими дисциплінарними карами. Але він не уймав ся, і вибухав, мов порох, скоро тільки побачив, що щонебудь дієть ся не так,
35 як повинно, що в чім небудь кривдять арештантів. Особливо часті мав він передирки з шільдвахом, що ходить по під вікнами вязниці і має вважати на те, щоб арештанти не визирали в вікно і не говорили один з одним. Кілька разів вояк грозив йому, що буде
40 стріляти, коли не вступить ся з вікна, але він сидів

спокійно, не кажучи нічого, і аж коли вояк починав кланцати курком, зіскакував з вікна і кричав:

— Ну, ну, аджеж я знаю, що ти не смієш стріляти!

— А відки ви се знаєте? — запитав я раз.

5 — Як то, відки знаю! Сам був свідком, сам бачив!

— Що бачили?

— Е, та се ціла історія, по котрій шільдвахам
заказали стріляти! От ліпше я вам розкажу, нехай там
бідний рекрут не бентежить ся. Аджеж і він бідолаха,
10 що йому скажуть, те й мусить робити.

II.

— Два роки тому буде, — почав він, — як раз
отсе два роки. Сидів я тоді в отсій ямі в слідстві. Два
нас тільки в казни було, я і якийсь паниско, Журков-
ський називав ся. Що за один був і за що сюди попав,
15 сього вже й не тямлю.

Аж ось раз якось у вечір, уже по вечірній візиті,
вже ми пороздягали ся і спати лягли, — несподівано
чуємо кроки ключника і голосний скрегіт ключів від
колодок. Нарешті відімкнув і впустивши до казні сніп
20 жовтого світла зі своєї ліхтарні, вказав нам у тім
світлі якусь скорчену, на-пів голу, марну фігурку.
Потрутив її наперед і віпхув до казні, бо, видно, сама
не могла досить скоро поспіти.

— Осьде маєш коц і простирало, — крикнув, ки-
даючи ті річи фігурці на голову і майже до землі її
пригнітаючи. — Лягай та спи! Миски дістанеш завтра.

Сказавши се, ключник двері замкнув і пішов.
У казні стало темно, як у пивниці, і тихо, як у гробі.
Тільки в ряди-годи чуємо, немов би хтось сікачами
30 мясо на стільниці сік — то наш товариш зубами дзво-
нить. Бачите, осінь уже була пізна, дві неділі по всіх
святих, холод такий, що не дай Боже.

— Що ти за один? — питаю заkostenілого това-
риша, не встаючи з ліжка. Вже чоловік був нагрів ся і не
хотіло ся мені вставати, а в казни було досить холодно,
35 бо вікно мусіло бути день і ніч отворене, про задуху.

Товариш наш мовчить, тільки ще дужше зубами дзвонить, а крізь той лярум чути уриване хлипане. Жаль мені стало хлопця, бо я вже доміркував ся, що то якийсь зовсім ще зелений „фраєр“. Отже встав я і постелив йому на-помацки ліжко.

— Ну, ну, — кажу, — будь тихо, не плач! Роздягнись та йди спати!

— Не... не... мо...жу, — ледви пробубонів він.

— Чому?

10 — Бо... бо... я... дуже змерз.

Господи! Я до нього, а він увесь як кість змерзлий, ані рукою, ані ногою рушити не може. Яким дивом прийшов до казні — не розумію. Встав і паниско, познимали ми з нього лахміте і роздягли його цілком до гола, натерли добре, обвили простиралом і коцом і поклали на ліжко. За якої чверть години, чую — зітхає, рушає ся.

— А що, ліпше тобі? — питаю.

— Ліпше.

20 — Відійшли руки, ноги?

— Ще не зовсім, але вже ліпше.

— А відки ти?

— Зо Смерекова.

— То тебе певне жандарм привів?

25 — А як-же. Гнав мене сьогодні від рана, майже голого й босого, морозом. Десять раз падав я на дорозі, бо не міг іти. Бив мене ременем — і я мусів. Тільки в коршмі, в Збоїсках, трохи ми пропочили, жид горівки мені дав.

30 — А як-же тебе звати?

— иосько Штерн.

— А! То ти жид?

— А як-же, жид.

35 — Нехай тебе чорт возьме! Хоч мене убий, чи був би я з бесіди пізнав, що ти жид, так чисто по нашому говориш.

— Щож, пане, я зріс на селі, межи хлопами. Я пастухом був.

— А кілька тобі літ?

40 — Шіснадцять.

— А за щож то тебе аж тут до криміналу притіщили?

— Ой пане, я не знаю! Казав жандарм, що мій господар прискаржив мене за рабунок зо вломанем, але я бігме нічого не рабував. Тільки свої папери, бігме, тільки свої папери!

5 І став хлипати та ревти, як дитина.

— Ну, ну, цить, дурний, — повідаю, — скажеш то все завтра судді, а мене то зовсім не обходить. Спи тепер.

10 — Ой, пане, а жандарм казав, що мене за те повісять! — заводив Йосько.

— Чи ти сказив ся, дурний! — крикнув я. — Смійся з того! Деж ти чув, щоби за такі дурниці вішали?

— А мій господар казав, що мене запакують на десять літ до криміналу.

15 — Ну, ну, не жури ся, — кажу. — Бог милосерний, якось то буде. Тільки засни тепер, а завтра поговоримо за дня!

Умовкли ми і незабаром я захріп. Тільки й мого добра в криміналі, що сплю, як той заяць у капусті.

III.

20 Тільки другого дня могли ми добре оглянути новака. Аж смішно мені стало, що я міг учора відразу не пізнати в ній жида. Рудий, з пейсами, ніс вигнутий, як у старого яструба, постава скорчена, хоч на свої літа зовсім не марна, і доброго росту. Поглянувши на
25 нього, бачило ся, що на десять кроків від нього чуєш запах жида. А вчора, коли ми його натирали напотемки і тільки слова його чули, зовсім того не було можна доміркувати ся!

30 І він також з переляком став озирати ся по казні, як сполохана білиця. Схопив ся, коли ми ще оба з паном лежали, умив ся, постелив своє ліжко і сів на ній у куті, тай уже анї щеберне, мов заклиятий.

— А що, ти голодний? — питаю його.

Мовчить, тільки якось ще дужше скорчив ся.

35 — І їв ти що вчора? — питає пан.

— Та... вчора... як мене мав жандарм вести, вийтих
дала мені трохи борщу і кавалок хліба.

— Ага, тепер уже знаємо! — всміхнув ся пан.

Дав йому поснідати — добрий кавалок хліба
5 і вчорашній котлет. Аж затряс ся неборак. Хотів щось
дякувати, але тільки сльози в очах йому стали.

І бачите, ще одна несподіванка в тім хлопчисько-
ви! Постать на скрізь жидівська, аж відразлива, а в на-
турі його, бачилось, що нічого, анї крихітки, нема жи-
10 дівського. Тихий, послухний, без жадної дрібочки тої
жидівської самохвальби, до говірки неохочий, але коли
йому було казати що зробити, то звивав ся, як іскра.
Було щось таке натуральне, хлопське в цілій його по-
ведінці. Як не було що робити — а що у нас у казні
15 за робота! — любив сидіти в кутику мовчки, скорчений,
обчепивши руками коліна та оперши ся бородою о ко-
ліна, тільки очи йому блищать ся з темного кутика,
як у цікавої мишки.

— Ну, скажиж нам, що ти за рабунок такий
20 страшний зробив, що жандарм за нього аж шибеницею
тобі грозив? — спитав його раз пан, коли вже видно
було, що хлопчисько трохи втихомирив ся та освоїв ся.

— Ой, пане, — сказав осько і затряс ся всім
тілом, — довго би то розказувати, а мало слухати. То
25 дуже глупа історія.

— Ну, ну, розкажуй, послухаємо. І так не маємо
тут нічого мудрійшого робити, то можна й глупої
історії послухати.

— Ріс я у Мошка, арендаря в Смерекові, — почав
30 Йосько. — Зразу грав ся я разом з його дітьми і кли-
кав Мошка „тате“, а Мошчиху „маме“. Гадав я, що
вони мої родичі. Але небавом завважав я, що Мошко
своїм дітям справляє гарні бекешки, а Мошчиха дає
їм що п'ятниці білі сорочечки, коли тимчасом я ходив
35 брудний та обдертий. Коли мені було сім літ, казали
мені пильнувати гусий, щоби не йшли в шкоду. Мош-
чиха не питала, чи холод, дощ, або спека, але гнала
мене з дому на толоку, даючи при тім чим раз менше
їсти. Терпів я голод, плакав нераз на толоці, але все
40 те нічого не помагало. Сільські хлопці були ліпші для
мене. Давали мені хліба, сира, допускали мене до

своїх забав. Привик я до них, а пізнійше став я їх ви-
ручати в пильнованю гусий. Був я, як на свій вік,
крепкий і зручний, то господині сільські стали самі
5 повіряти мені гусий, а потім телят, коли їх діти мусіли
йти до школи. За те діставав я від них хліба, теплої
страви, а нераз у свято й пару крейцарів. Мошчиха
була дуже скупа, то й рада, що я дома їсти не просив.
Але коли Мошкові діти дізнали ся, що я їм хлопські
10 страви, то прозвали мене трєфняком і стали зо мною
дрочити ся, а далі й бокувати від мене. Зразу мені то
не вадило, але небазом почув я ту неприязнь дуже
діймаво.

Мошко наняв для своїх хлопців бельфера, щоби
їх учив читати й писати. Було то в зимі, то й я мав
15 час вільний. Колиж я наблизив ся до них, щоби й собі
вчити ся, хлопці стали кричати, тручати мене та щипа-
ти, а врешті з плачем заявили матери, що разом
з трєфняком учити ся не будуть. Сама, бачу, Мошчиха
намовила їх до того, бо дуже мене та відьма ненави-
20 діла, хоч не знаю за що. Тож зараз, як тільки діти
завели крик, прибігла і витрутила мене з покою, кажу-
чи, що то не для мене наука, що вони бідні і не мають
відки для жебрака бельферів тримати. Заплакав я, але
щож діяти? Піду, бувало, в тело, бавлю ся з сільськи-
25 ми дітьми, або придивляю ся, як старші майструють
коло возів, саний чи інших знарядів. Нераз цілою
гурмою бігали ми до коваля, котрого кузня стояла
край села, і там цілими годинами придивляли ся роботі.
А що я був найсильнійший з усіх хлопців, то нераз
30 коваль велів мені або міхом димати, або молотом уда-
рити, або точило крутити. Який-же я тоді був щасли-
вий! Як горяче бажав я, коли вже наука не для мене,
мати бодай яке ремісло в руках!

З весною знов вертав я на толоку, до гусий і те-
35 лят, котрі Мошко скуповував у околичних селах, а пе-
ретримавши троха возив до Львова на продаж. Толока
смереківська обширна, де-не-де поросла корчами, то
й не багато мав я біганини. Сяду собі, бувало, де на
горбку, виострю ніжик і зачинаю стругати, довбати,
40 клебезити різні річи з дерева, зразу маленькі драбинки,
плуги та борони, пізнійше клітки, вітряки та млинки.

По рокови був я вже таким майстром, що всі сільські хлопці в кут передо мною. Почав я фабрикувати траскала та скрипучі опуди для відгонення воробців із пшениці, проса та конопель, і продавав пару таких
5 опудів по десять крейцарів. Заробив я небавом тільки, що міг посправляти собі деякі столярські знаряди: долітця, сверлики і т. и. Брався я до чим раз більших річий, бо мав до того охоту. Що тільки побачу, зараз хотів би то зробити. В зимі пересиджував я цілими
10 днями то у столяря, то у коваля, помагаючи їм та привчаючи ся до їх роботи. Мав я вже шіснадцять літ, а у Мошка ані гадки зробити щось зо мною, — вивів мене на пастуха, а за більше байдуже. Не знав я навіть, хто був мій батько і якого я роду. В селі знали
15 тільки, що Мошко привіз мене відкись маленьким; була навіть чутка, що я син якогось Мошкового свояка, котрий не оставив після своєї смерти нікого, тільки мене одного, а за мною порядний маєток, і що буцім то Мошко загорнув і присвоїв його собі.

20 — Шкода тебе, Йоську, — говорили мені не раз хлопи, — такий ти моторний хлопець і до ремісла охочий, а що з тебе буде?

— Щож має бути, — відповідав я. — Буде громадський пастух.

25 — Ой, не має сумління Мошко, що так за тебе не дбає!

— Каже, що бідний, що не має відки, — говорив я.

— Не вір ти старому циганови! Має він гроші і порядні, але для своїх бахурів ховає. А тебе не навчив
30 навіть Богови молити ся.

Бурило ся в мені від таких слів. Став я сам про себе думати.

— Справді, — міркую, — чого я тут досиджу ся?

Робити на Мошка за дурно завше маю час. Коби хоч ремісла доброго навчити ся, то я мав би бодай свій кавалок хліба в руках. Але як тут дійти до того? Як увільнити ся від Мошка? Куди в світі обернути ся,
35 особливо, коли не знаю, відки я родом, хто був мій батько і чи є де мій рід?

40 Наша коршма стояла при дорозі. Часто до неї заходили шандари, не раз ведучи скованих арештантів

до Львова, або до Жовкви. Зразу я бояв ся страшенно тих здорових, грізних хлопів у темнім убраню, з карабінами на плечах і в капелюхах з косицею з блискучого когутячого піря. З трівогою й дрожю, скорчений край

5 печи, слухав я нераз, як вони розмовляли з Мошком, або з сільськими господарями. Розмовляли звичайно про страшні для мене річи, про пожари, про злодіїв, волоцюг, і в розмовах тих дуже часто чув я слово: папери. „Як не мзе паперів, зараз його задержати“.

10 „Еге, дивлю ся, а його папери не в порядку“. „Як би був мав хоч один папір добрий, я був би його пустив“. — Ба щож то за папери, — думав я нераз, — що таку мають міць, що один папір може прохожого чоловіка оборонити від шандаря з карабіном та з когутячим пірєм? Але на те питанє не міг я найти відповіді, а про те тим дужше лякала мене думка про ті папери. Як жеж я можу рушити ся в світ, не маючи паперів? Адже мене зараз на першім кроці шандар зловить і поведе Бог зна на які муки! Дрожав я всім тілом на таку

20 думку. Чим частійше думав про визвіл від Мошка, тим частійше оті папери ставали мені перед очима. Навіть снили ся мені папери, старі, пожовклі, з величезними печатками, дивили ся на мене грізним, поморщеним обличчєм, або сміяли ся з мене огидними, беззубими

25 устами. Був я тоді дуже нещасливий. Всі люди, котрих я о те питав, потверджували, що без паперів ані в дорогу рушити не можна, ані ніхто мене до терміну не прийме. Але відкиж мені взяти ті папери? Коваль радив мені запитати ся про них Мошка, він же мусів

30 дістати якісь папери по моїм батьку.

Ба, спитати ся Мошка! Як би то мені так легко було до Мошка приступити. Давнійше, як був я малий, був він для мене ласкавійший; коли-ж я став доростати, здав мене зовсім у руки своєї жінки відьми і майже

35 ніколи нічого до мене не говорив. Бачилось мені навіть, що бокував від мене. Від коли мені люди повіли, що мусів узяти гроші по моїм батьку, став я пильнійше на нього вважати; я зміркував, що та моя увага його непокоїть. Крутив ся якомсь неспокійно, коли ми часом

40 опинили ся самі, немов би його щось гризло. — А що, міркую собі, як би так коли, як нема жінки дома,

наперти на нього несподівано, може би можна від нього хоч що-то дізнати ся? От я й зважив ся при нагоді так ізробити.

5 Нагода така небавом лучила ся. Мошчиха поїхала до Жовкви, в коршмі не було нікого, тільки сам Мошко, тож приступив я до нього тай кажу:

— Реб Мойше, люди кажуть, що маєш якісь папери по моїм батьку.

Кинув ся Мошко, немов би його оса вкусила.

10 — А ти се відки знаєш?

— Та люди кажуть.

— Що за люди?

— Та всі, по цілім селі.

15 — Ни, а тобі на що тих паперів? Адже ти навіть читати не вмієш!

— Так. А все таки я хотів би знати. Значить, маєш їх?

20 — Маю, маю, ті дідівські папери! — крикнув Мошко роздразнений, немов би я йому не знати що неприємного сказав. — Дід був твій батько, протратив масток, а тебе мені на біду лишив. Що мені з тебе за пожиток!

— Знаєш що, реб Мойше, — кажу, — віддай мені ті папери. Я собі піду, коли я тобі непотрібний.

25 — Що? — верескнув Мошко, — ти би хотів іти? А кудиж ти дурню підеш?

— Я хотів би вступити де до терміну, ремісла вчити ся.

Мошко засміяв ся на ціле горло.

30 — Іди, іди, капустяна голово, гадаєш, що тебе хто прийме! За термін треба платити, а до того треба вміти читати й писати, і то не по жидівськи, а по гоївськи.

Став я, мов остовпілий. Врешті здобув ся на слово..

35 — То бодай мені покажи ті папери, нехай їх побачу!

— Тьфу! — крикнув Мошко, — вчепив ся мене, як ріпях кожуха! Ну, ходи, покажу тобі твої скарби! Ще щастє твоє, що я їх доси не спалив!

40 Се остатнє слово, мов ніж, уразило моє серце. А що, як би був Мошко справді спалив мої папери? Адже був би я самісінький на світї, як лист відірваний

від дерева. Анї би я сам не знав свого роду, анї би мене ніхто не знав. Не міг би я рушити ся з місця, був би на віки прикований до Мошкової лави, був би до смерти невільник. Дрож мене проймила на сію думку, якесь мlave проміне замиготіло перед очима. З великою натугою перемиг я сам себе і йшов супокійно за Мошком до комірки.

Комірка була дерев'яна, добудована до коршми заду, а вхід із сінній. Мала тільки одно тісне віконце, на-вхрест перебите залізними штабами. Там Мошко складав усякі річі, що брав від хлопів на застав і все, що мав дорожшого. Повно там було кожухів, шапок баранкових, чобіт; у скрині лежали коралі, казали навіть, що мав там на дні старосвітські дукати й таляри. Пару раз добували ся до тої комірки злодії, але ніколи не могли її розбити, бо міцно була збудована, а Мошко собак держав чутких. Двері від комірки були низькі й тісні, Мошко мусів схиляти ся, щоби влізти до середини. За ним уліз і я.

— А ти тут чого? — озвірів ся він на мене.
— Як то чого, аджеж ти велів мені йти!
— Але не тут! Зачекай у сінях!
— Все одно, — кажу, — зачекаю й тут. Адже нічого тобі не зїм.

Мошко витріщив очі і видивив ся на мене, немов би мене вперше в житю бачив. Не знаю, що йому в мені не подобало ся, але плюнув і відвернув ся. Потім виліз на скриню, сягнув на полицку прибиту під самою стелею і дістав відти скрутіть поживклих паперів.

— Ось твої шпaргали! — буркнув, показуючи їх мені з далека.

— Дай, нехай їм придивлю ся, — кажу і витягаю руку.

— Ну, щож ти, дурний, в них побачиш, — відповів Мошко, — і по що тобі того? Сиди у мене, коли тобі тут добре, і не шукай собі біди!

І поклав папери знов на полицю.

— Ходім відси, — каже, — тепер можеш бути спокійний. А то, що тобі люди про мене говорять, — бо знаю, що в людей язика довгі, — то ти не вір тому. То все брехня!

— Що брехня? — питаю.

— Ет, з тобою говорити, то однако горохом о стіну кидати, — буркнув Мошко і майже витрутив мене з комірки, а потім замкнувши її на ключ і на колодку, пішов до коршми.

IV.

Йосько замовк на хвилю. Пан Журковський, що уважно слухав його оповідання, всміхнув ся тай каже:

— Ну, ти казав, що глупа історія буде, а ось ти розказуєш, як би із книжки читав.

10 — Е, пане, — відповів Йосько, — те, що доси, то не була глупа історія. Але тепер прийде дурниця. А що оповідаю гладко, то не дивуйте ся. В селі навчив ся я казки розказувати. Память маю добру, а як тільки раз яку казку вчую, то потім оповім її ще ліпше і цікавіше, ніж той, від кого я її чув. Тамтої зими так мене в селі всі за ті казки полюбили, що ні одні вечерниці без мене не обійшли ся.

— Ге, як я бачу, то ти майстер до всього, — сказав пан.

20 — Ой пане, — відповів зітхаючи Йосько, — не знаю, що то значить, але мені бачить ся, що се власне моє нещастє. Коли чую, що маю що зробити, що можу чогось навчити ся, то так мене щось у середині пече, так мене мулить і мучить, що не маю хвилі спокою, поки тото не зроблю, не пізнаю, не навчу ся. Отжеж не що, тільки се мене до криміналу завело.

25 — Ну, ну, розказуй!

Та не міг сим разом Йосько скінчити свого оповідання, бо власне в тій хвили отворили ся двері нашої казні. Йоська закликали до протоколу.

30 — То незвичайний хлопець, — проворкотів пан і став, задумавшись, ходити по казни.

— А мені видить ся, що він багато бреше, — кажу я. — Навчив ся казки хлопам оповідати, то й нам казку каже.

35 — Думаєш, що так?

— Ну, а щож, хіба то не може бути?

— Певне, що бути може, але лице його свідчить за ним. Зрештою будемо ще мати час переконати ся потрохи.

На протоколї сидів осьько коротко, не довше, як 5 пів години. Вернув далеко веселїйший і спокїйнїйший, нїж пішов.

— Ну, щож, — питаю його, — не зїв тебе суддя?

— Е, що, суддя добрий чоловік, — сказав Йосько.

— Признати ся, дуже я його зразу бояв ся. В селї ка- 10 зали менї, що тут бють до признання, що розпаленим зелїзом у підшви печуть.

— Ха, ха, ха! — засміяв ся я. — Тепер то я знаю, чого ти по ночах так перевертав ся та кричав та йойкав! Тобі певне снило ся, що тебе в підшви печуть!

15 — Ой, прошу не сміяти ся. Менї подумати страшно про ті сни, тільки я в них натерпїв ся. А все за дурно. Суддя такий добродушний, говорив зо мною по людськи, не кричав, не фукав ся, не бив мене так, як шандар.

— А хібаж тебе шандар бив? — спитав пан 20 Журковський.

— Ой, пане, я гадав, що душу з мене вижене. Подивіть ся тільки на мої плечі!

І Йосько зняв сорочку. Ми аж ахнули! Цілі плеч-хлопця вкриті були синцями та пругами засохлої крови

25 — Ну, а про щож тебе суддя питав? — промовив перший Журковський.

— Та про той нещасливий рабунок, як то було.

— Ну, і щож?

— Та щож би? Оповїв я йому все, як було, тай 30 годї. Списав протокол і казав мене відвести.

— Ну, то тепер оповїж і нам, як то було.

— Та як було! Знаєте вже, яке було моє жите у Мошка. Не хотїв я довше у него оставати ся, а ще до того бояв ся, що скоро йому ще раз спімну про па- 35 пери, то він возьме тай спалить їх. Отож я надумав сам їх украсти. Лекше менї було дібрати ся до комірки, нїж посторонньому злодієви, бо й пси мене знають і сам я знаю всі входи і всі звичаї в хатї. Зразу хотїв я викрасти у Мошка ключі, але він, видко, занюхав 40 щось і носив їх завше при собі, або ховав десь так, що я не міг найти. А мене горячка жерла, скоро в моїй

голові раз на тім стало, щоб добути свої папери. Тут уже ні про що не було гадки, тільки про се. І що зрештою мав я довго думати? Одної ночі, коли всі спали, швидко зістругав я фугу в однім стовпі комірки

5 — вона була будована в стовпі, — виважив долотом делину, вліз до комірки, взяв свої папери, а потім засунув делину знов на місце. Тай тільки.

— Дрібниця! — буркнув пан.

— А скоро я дістав папери в свої руки, то навіть

10 не переглядаючи їх, не розв'язуючи шнурка, котрим були обв'язані, завив їх у шмату, сховав за пазуху і покинув Мошкову коршму. — Куди тепер іти? — подумав я собі. Ще мене страх не зовсім покинув. Ануж Мошко ошукав мене, показуючи які будь глупі

15 папери замість моїх! Ануж на потемки взяв я який інший звиток? Треба було конечно з кимось порадитися, що в тім разі робити. Тож переночувавши в першій ліпшій стозі сїна, на другий день пішов я до знайомого коваля і оповів йому все. Він перший зілляв

20 мене холодною водою.

— Зле, хлопче, зробив ти, — каже. — Іди зараз до війта, розповіж йому все і зложи у нього папери!

Замлоїло мене коло серця від тих слів. Але щож робити? Бачу, що рада розумна, тай іду. Приходжу до

25 війта і з подвіря вже бачу крізь вікно, що коло стола на лаві сидить шандар. Від разу щось немов би шепнуло мені, що то смерть моя. Задеревів я і не міг кроку далі зробити. Блисла мені в голові думка: втікати! Але вже було за пізно. Війт мене побачив

30 і крикнув радісно:

— Ось і він сам! За вовка помовка, а він осьде! Ну, ходиж, ходи ближше!

Бачу, що вже всьо вийшло на верх, що вже за мною питають. Тож зібравши всю свою відвагу, йду

35 до хати.

— Як називася? — питає мене шандар.

— Їосько Штерн.

— Відки родом?

— Не знаю.

40 — Ага, значить волоцюга.

Закаменів я на місці. Нераз чув я се страшне слово, чув багато страшних історій про те, що то виробляють шандари з волоцюгами, і завше того найгірше бояв ся. А тут маєш, від першої хвилі і сам у такеж попав ся!

— Алеж я тутешній, — простогнав я. — Пан вїйт мене знають.

— Я? тебе? — каже мені вїйт. — Брешеш, любенько моя! Знаю тебе з видження, знаю, що називаєш ся Йосько і що служиш у Мошка арендаря, але хто ти такий і відки взяв ся, того не знаю.

— Ага, значить, бреше в живі очі! — крикнув шандар і щось собі занотував у книжечці. — Ходи сюда, — сказав далі до мене. — Близше! Диви ся мені в очі!

І в тій хвили, коли я підніс до нього очі, він тяжким своїм п'ястуком ударив мене в лице так, що я від разу впав на землю і кровю обілляв ся.

— Встань зараз! — крикнув до мене шандар, — і не смій мені кричати, бо ще більше дістанеш! А тепер кажи правду, що тебе буду питати! Ти служиш у Мошка?

— Так.

— Ти обікрав його?

— Ні.

— Як то ні?

Знов я видивив ся на шандаря, стираючи рукавом кров з лица, і знов здоровенний його удар повалив мене на землю.

— Пане шандар, — сказав на те вїйт, поки я коріцмав ся, щоби встати, — я, яко начальник громади не можу дивити ся на таке трактоване арештанта. Я тільки маю бути при списаню протоколу, а те, що діє ся перед протоколом, до мене не належить. Коли хочете вчити його, що має говорити, то виберіть собі инше місце. У мене того не можна.

— Шандар прикусив губи, а далі, не кажучи й слова, встав з лави, добув зі своєї торби ланцюшки, закував мене і повів до коршми до Мошка. Що там зо мною робили, як мене вчили говорити, того не буду оповідати. Зімлів я пару разів підчас тої науки. Тай не

даремнаж була їх злість. Зробив я їм великі збитки. Мошко в першій хвили сказав шандарови, що я вкрав йому великі гроші, завиті в папір. Гадав, що як мене шандар зловить і до коршми приведе, то він зараз папери від мене відбере і спалить, і я на віки остану його невільником. Скоро тільки я вийшов до коршми, зараз перше питанє було :

— Де гроші ?

— Не знаю. Ніяких гроший я не брав.

— А де папери ?

— Я сховав.

— Де сховав ?

— Не скажу.

Стали мене наклонювати, насамперед битем, потім добрим способом, а я все тільки одно повідаю : — Папери я взяв, бо то мої. Не заглядав я навіть, що в них є. Сховав я їх і не покажу нікому, тільки війтови.

Мошко мало не сказив ся. Зі злости велів з мене поздирати чоботи й рубате, що я мав на собі, а вбрати мене в отсе лахмітє. Нарешті, збитого і майже голого, повели мене до війта. Знов мене там стали за папери питати. Але я не дурний. Аж коли побачив, що в хаті багато свідків, пішов я до сінний і витяг папери зі шпари. У війта сїни буди темні, обширні. Идучи до хати і бачучи там шандаря, упхав я свій звиток до шпари, щоби його у мене не відобрали. Коли Мошко побачив звиток у руках шандаря, кинув ся до нього, як ворон, кричучи, що то його гроші, щоби йому віддати.

— Го, го, пане Мошку, — відповів війт, — то так не йде. Ми то все мусимо відставити до суду. Зробимо тут протокол, а скоро той хлопець признаєть ся, що у вас той звиток украв, то вже річ суду робити з тим що далі. Запечатасмо все, як є, громадською печаткою, і пан шандар відставлять то разом з арештантом до Львова. А ви вже в суді будете собі правди доходити.

Мій Мошко так на те скривив ся, немов би квартиру своєї оковити випив. Але ніхто на те не зважав. Шандар засїв писати протокол. А коли все списано, війтиха дала мені трохи попоїсти, шандар закував мене знов і ми рушили в дорогу до Львова. Гадав я, що згину з болю й морозу в тій дорозі, і доси не знаю,

як я видержав. Ой пане, як же ви тепер гадаєте, що зо мною буде?

— Нічого не буде, — відповів пан Журковський.

— Посидиш трохи тай вийдеш на волю. А хто знає 5 навіть, чи ціла отся історія не вийде тобі на добре.

— А то як?

— Ну, побачимо. Ніколи чоловік не знає наперед, що його чекає.

V.

Щось так у два, чи три дні кличуть Йоська, але 10 не до суду, тільки до доктора. Що то значить ся — гадаю собі. Аджеж він не мельдував ся „марудою“.

— Сам не мельдував ся, — повідає мені Журковський, — а навіть як би замельдував ся, то би се йому 15 ні на що не придало ся. Але я його замельдував. Був я в неділю у президента і просив, щобі його велів звізитиувати. Аджеж то страшенна річ, що тут діється! Так далі йти не може.

І справді доктор велів Йоськови розібрати ся і списав з ним протокол. Чи що з того вийшло — не 20 знаю. В наших судах такі справи дуже помалу йдуть і не кождий такий щасливий, щоби міг дочекати ся їх skutку.

Тимчасом пан Журковський каже якось Йоськови:

— Чуєш? хлопче, хочеш, щоби я тебе навчив 25 читати?

Витріщив ся Йосько на пана.

— Ну, щож так дивиш ся? Скоро тільки маєш охоту, то за пару день будеш читати. А як побачу, що справді не брешеш і память маєш добру, то вже 30 то зроблю для тебе, що тебе приймуть до ремісницької школи, то навчиш ся ремісла, якого схочеш.

— Йой, пане! — крикнув Йосько і кинув ся панови до ніг, заливаючи ся сльозами. Більше нічого не міг сказати, тільки цілував пана по руках.

35 На другий день принесли панови буквар і він став учить Йоська читати. За два дні жидисько вмів уже пізнавати і складати букви, а за тиждень читав

короткі кусники майже плавно. Вчепив ся того, як то повідають, як жид коломийки. Читав би був, бачу, день і ніч, тільки що ми в ночі світла не мали. Ледви до їди міг на хвилю від книжки відірвати ся.

5 А коли смеркло ся і читати вже годі було, Йосько сїдав у кутику на своїм сіннику, підгортив ноги під себе і обхоплював їх руками, і так сидючи скорчений починав оповідати казки. Снував їх без кінця, і хоч бачило ся, що все однакі чуда й пригоди повторяє,
10 все таки вмів їх завше інакше укладати і на інший лад оповідати. А часом прямо було видно, що в казці снує перед нами свої власні мрії. Оповідав про бідного хлопця, що в найтяжшій недоли стрічає добродія чарівника, переймає від нього чарівні слова й закляття
15 і йде в світ здобувати собі долю та помагати другим. Проймаючими, а zarazом простими словами рисував його терпіня й пригоди, стрічі з шандарами, неволю в арендаря, забавно нераз мішаючи те, про що казки говорять, з тим, чого сам зазнав.

20 Ніколи ще не бачив я хлопця, котрий би так горяче брав ся до книжки, як Йосько. Бачило ся, що за тих пару неділь хотів надуложити те, що занедбав у кільканадцяти літах. Найбільше гриз ся тим, що осінні дні такі короткі, а в казні так скоро зовсім смеркало
25 ся. Одно наше віконце, звернене к заходо́ви і положене майже під стелею, скупю тільки світла пропускало навіть у полудне; о четвертій годині вже читати годі було. А Йосько рад би був день у двоє продовжити. Нарешті врадуваний закликав:

30 — Маю! Буду читати при вікні. Там розвиднюється скорше і видно довше, ніж у казні.

— Невигідно тобі буде читати стоячи на руштованю,— кажу йому.— Зрештою то для тебе за високо.

35 — Сидіти буду так високо, як мені подобається! — каже.

— Як же то зробиш?

— Привяжу простирало двома кінцями до крати, в зігнуте покладу звитий у трубу ко́ц і сяду на нього, як на сідло.

40 І справді, винахід був дуже практичний, і від тоді всі в кріміна́лі так роблять. Кілька день Йосько просто

любував ся вікном. Вставав о шестій, скоро тільки трохи розвидніло ся, робив своє руштованє і випяливши ся на нього, сліпав над книжкою, притискаючи чоло до самої крати, аби тільки як найбільше того божого світла захопити. Ми з паном оба по черзі пильнували коло дверей, як ішов ключник до казні, і загоді остерігали Йоська, щоби злазив і руштованє знимав, бо сидіти при вікні арештантам остро заборонено. Тай удавало ся нам завше щасливо уникати штемпу, а може й ключник мав якусь увагу на пана Журковського і не так строго нашої казні доглядав.

Та на лихо, штемп випав з іншого боку.

Окрім сторожі в коритарі маємо ще одну: під вікнами вязниці ходить шельвах — жовнір з карабіном. Має він острій наказ доглядати, щоби арештанти в вікна не дивили ся, а особливо, щоби з собою крізь вікна не розмовляли. Військове правило велить йому в разі опору навіть оружя вживати. Що правда, доси такого випадку не було. Треба вже було чогось дуже великого, щоби шельвах, зійшовши зі свого пляцу, замельдував вахкомендантови, що з сего, чи того вікна говорили, або дивили ся. Старші жовніри, так ті вже привикли розуміти, що що іншого припис, а що іншого виконанє, і звичайно не дуже остро держали ся припису. Неодин супокійно позволяв на всяку говірку, як то кажуть, був блят на все; інший лагідно впоминав, або просив арештантів, щоби дали спокій. Та гірше було, коли на варті лучив ся рекрут, що боїть ся капралів гірш огню. Такий брав усякий розказ до-слова. Як сказали йому „остро пильнувати“, то він розумів се так, що всякого арештанта, котрий укаже голову в вікні, треба споганити остатніми словами, замельдувати капралам, або навіть ухопити за карабін. На таких „клапачах“ арештанти мстили ся тим, що за його варті, особливо вечером, виробляли найбільші крики в вікнах, так, що бідний рекрут нераз було аж казить ся, і на всякий викрик з вікна вважає за свій святий обовязок відповісти що найменше таким же голосним та досадним викриком. Але що арештантів буває кількадесять, а він один, то по кількох мінутах пекельного галасу звичайно мусів замовкнути і не можучи собі дати ради, хапав за

карабін. Розумієть ся, що в тій хвилі вікна насупротив нього опорожнювали ся зовсім, а крик знимав ся в другім кінці довгого арештантського будинку, і шельвах, як гонений звір, біг туди і знов грозив карабіном — очевидно, з тим самим skutком.

Такі галаси бували звичайно вечером, але нераз і в день. Отже лихо хотіло, що одного дня від третьої до п'ятої стояв власне такий нещасливий рекрут на шельваху. З самого початку сказав грубіянство якомусь арештантови, що дивив ся в вікно. Дали такий знак, 10 щоби зробити клапачеві „кац музику“. На ріжних кінцях арештантського будинку, з ріжних поверхів з кільканадцяти вікон нараз посипали ся крики, визивання, свист і проразливі мявканя. Рекрут кричав також, бігав по 15 під усі вікна, але ніде не міг заздріти нікого. Доведений до лютости, замовк нарешті і став на однім місці, щоби відітхнути. В пару хвиль пізнійше замовкла й „кацмузика“. Бачилось, що спокій настав повний. В казні вже смеркало ся, тож Йосько зробив руштоване і з книжкою в руках так і припав до вікна. Та ледви прочитав собі під ніс пару слів, коли в тім шельвах, зуздівши 20 його, прискочив і став против вікна.

— Марш, злодій, з вікна! — верескнув до Йоська.

Йосько за першим разом не чув навіть крику, так 25 живо був зайнятий історією про чаплю й рибу, що власне читав.

— Марш з вікна! — ще голоснійше крикнув шельвах.

— Та чого хочеш від мене? — відповів Йосько. 30 — Адже тобі не заваджаю. Адже видиш, що читаю. В казни вже не видно ся, то я виліз трохи до світла.

— Йди геть, бо стріляю! — ревноу шельвах і заки Йосько вспів злізти зі свого руштованя, вже гукнув вистріл карабіновий.

35 — — Йой! — крикнув Йосько і, як сніп, упав з руштованя на ліжку, що стояло під вікном. Ноги його задригали судорожно, а руки, в котрих держав книжку, притиснені були до грудий. З під карток книжки бухала кров. Куля попала просто в груди.

40 — Що тобі? Де тебе трафило? — крикнули ми оба, кидаючи ся до Йоська. Але він нічого не відповідав,

тільки чорні очі блищали, як два розжарені вуглі, страшенно якомсь відбиваючи від лиця, блілого, мов у трупа.

5 На подвір'ю під нашим вікном і на коритари коло наших дверей зняв ся рівночасно галас. Там сторожа військова вибігла на вистріл, а тут ключник з дідами шукав казні, до котрої стрілено. Впали до нас.

10 — Ага, то тут! — крикнули, бачучи лежачого Йоська. — А що, злодію, жидику, дісталось тобі на горіхи?

Йосько кидав ся ще і стогнав тихо, все притискаючи книжку обома руками до грудий, немов би хотів нею заткати смертельну рану.

— Що він робив? — спитав мене ключник.

15 — Та... я... тільки... до світла...

Хотів ще щось говорити, але духу йому не стало. Остатнім відрухом відірвав руки від грудий і показав ключникови закровавлений буквар.

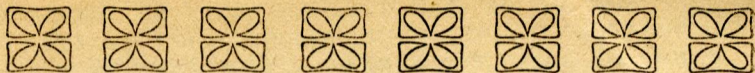
— Він читав при вікні, — пояснив я ключникови.

20 В тій хвилі прийшов із суду ординанс із карткою, шукаючи ключника.

— Пане ключник, — каже з коритаря, — де тут сидить Йосько Штерн? Є тут картка з суду, що має йти на волю.

25 А Йосько вже перед минутою був вільний.

Під оборогом.

I.

Малий Мирон сьогодні щасливий. Неділя. Йому не веліли сьогодні йти за худобою, не посилають до снопів ані до сїна, ані до жадної іншої роботи, як у будень; сьогодні справді у нього вакації. Від коли
5 вернув із міста зі школи, се у нього тільки другий такий вакаційний день. І він щасливий. Уся цілотижнева мука на соняшній спеці або слоті, при праці, що часто переходить його дитинячі, десятимісячною шкільною морочною витончені сили, — все те щезає, забуваєть
10 ся. Він бачить перед собою лише сю чудову неділю, сей гарний день, у яким його лишать у спокою — і він щасливий.

Рано він схопив ся з постелі, умив ся, вхопив шматок хліба і побіг у ліс. Для нього нема більшого
15 щастя, як самотою блукати по лісі — рано, в неділю, коли там нема ані живої душі. Се його церква. Він слухає шуму дубів, тремтить разом із осиковим листочком на тонкій гиляці, відчуває розкіш кожної квітки, кожної травки, що хилить ся під вагою діамантового
20 намиста роси, то знов любить ся містичною дрожню таємного і невідомого, яка проходить його, коли загляне в Глибоку Дебру з її крутими берегами, оброслими густим хащем та високими деревами, і коли зо дна тої дебрї зівне на нього густа пїтьма та якийсь таємничий
25 шелест чогось укритого на дні тої пїтьми — чи то шелест гадюк, що вють ся по сухому листю, чи шемрає не малесенького потічка, що дзюрчить-капотить по дні... Всі ті неясні почутя, з яких у людській душі зароджуєть ся релігія, переходять малого Мирона в лісі
30 в часі таких самітних проходів, і вони й творять ту дивну принаду, той чар, яким ліс оповиває його душу.

- Хоча ліс великий і займає мало не квадратову мілью простору, то проте малий Мирон не боїть ся в нїм: він знає тут кожний яр, кожду поляну, кожний о́кіп і кожду „ленію“; мов старих знайомих відвідує що неділі і найкращі дуби, і незвичайно похилену скрипливу березу, що підчас вітру скрипить, мов дитина плаче, і жерельце з солоною водою, де часто сховавши ся серед густих яличок цілими годинами підглядає, як прибігають пити тонконогі серни з малими красенькими серненнями, і цапи-рогачі, і витріскоокі зайчики. А висидівши ся, він іде далі в ялички на знайомі грибовища, і назбиравши купу грибів та зложивши їх разом, добуває невеличкого ножика, сідає біля них на пеньку і починає чистити їх, гуторячи з ними весело:
- А, мій паничику! Вдав ся ти біленький з верху і з низу! Певно лише сеї ночі виклюнув ся з землі. Тай корінець здоровий! Се гарно. А ви, старенький дідусю! Що то, на зальоти збирали ся, що так одну крису свого капелюха в гору задрали! Ой, погана гиялячка! Лягла вам на голову і от якого шрама надавила! А ось і панночка-голубіночка, сивенька і кругленька, мов табакерочка! А слимачка в середині не маєте? Як же би ні? Єсть, єсть! Ну, та ще не ушкодив, ще лише встиг розгостити ся. Геравс, Грицьку! Забирай ся звідси, шукай собі якого скрипуха!

- Сусід Рябина, також охотник до раних проходів по лісі, раз якось підслухав оті розмови малого Мирона і не міг потім наоповідати ся про нього, своїм звичаєм часто і, так сказати, лише теоретично спльовуючи (бо на правду не плював, тільки говорив „тьфу“) і пускаючи слова кризь ніс:

- Тьфу, тьфу, паськуда! Іду стежною, аж чую, щось жибонить. Тьфу, тьфу, думаю собі, а се що таке? Звір не звір, птах не птах, — прислухаю ся: ніби дитина. Тьфу, аж по мні, знаєте, мороз пішов! Адже то ліс, рано ще, то що би тут дитина робила? І то в таких яличкових гущаках, що хіба лис пролізе. Тьфу, тьфу, паськуда! І сюди заходжу — не можна доступити, і туди заходжу — не можна доступити. А воно в самій середині, мов за плотом, жибонить собі тай жибонить! Далі мені аж страшно стало! Тьфу, пек ти,

може яка лісова душа. Гадаю собі: чи втікати, чи дивити ся? Та бо озираю ся, білий день довкола, сонечко святе світить! Прислухаю ся, а воно по людськи жибонить, ніби з кимось розмовляє, а другого голосу не чути. Аж чую — хрупнула одна гиляка, далі друга, — просто на мене йде. Аж у мні душа застила. Та бо дивлю ся, а то, вважаєте, той хлопчище, студент-от! Тьфу, тьфу, паськуда, най здоров росте!

І сьогодні рано Мирон був у лісі, вернув аж десь о одинацятій годині саме на обід, а прообідавши, побіг із кількома сусідськими хлопцями до млинівки купати ся. Викупавши ся, він отсе вертає до дому, перейшов кладкою через річку, переліз перелазом у свій садок і помаленьку йде стежкою на невеликий горбик, а потім далі, далі, поміж грядки легко споховастим садком, під овочеві дерева, а йдучи розмовляє своїм звичаєм сам із собою.

— Отсе так! Викупати ся ми викупали. І в лісі були. Двацять вісім грибів ізнайшли. А тепер іще як би грушку достиглу знайти. Е, ні, не знайдемо! Ще грушки зелені. А поки зелені, то вони терпкі. Вкусиш, і язик стане, як кілок. І не соковита. Пожуєш, пожуєш, тай мусиш виплюнути. Ну, то що тепер будемо робити? Там десь хлопці побігли на вигін, перебігають ся. Та мені не хочеть ся бігати. Ноги болять. Та деж, я аж на стару ленію заходив, та в унятицький зруб. Малини були славні! Може би ще піти на малини? Ні, не хочеть ся вже, тай тепер там певно народу-народу! Ні, не піду. Ноги болять. Краще ми ось що зробимо: виліземо на оборіг тай полежимо. Там холодок, свіже сїно, мух нема, а видно скрізь довкола. Ану!

Се говорячи він саме наблизив ся до оборога, що навантажений свіжим сїном на які три сяжні заввишки стояв по кінець саду, мов пузатий богач, насунувши на голову свій здоровенний капелюх та розсївши ся вигідно між чотирма оборожинами, мов у широкім кріслі. Хоча не було приставленої драбини, то малий Мирон не дбав про се. Він обхопив руками оборожину і встромляючи свої босі, порепані ноги в туго натолочене сїно та чіпляючи ся руками все висше й висше, мов кицька горі гладким деревом майже моментально

видряпав ся на гору, де капелюх оборога майже налягав на сїно (се так видавало ся з низу, а на правду оборіг був іще з-на локоть понад сїном), і зручним рухом обсунувши ся довкола оборожини, скочив до середини і в першій хвилі майже потонув у свіжім, м'ягкім, пахучім сїні.

— Ось тут гарно! Ось тут чудово! — мало не скрикнув малий Мирон, — але не скрикнув. Він із маленьку привик із усяким виявом свого чутя ховати ся від людей, і для того й тепер не скрикнув, щоб дехто не почув його, тільки півголосом, „жибонячи“ сказав сї слова сам до себе — і зараз замовк.

II.

Він лежав якусь хвилю горілиць і глядїв. Над ним було нутро оборога — прості палички, позаверчувані скісно в огнива, бігли до гори і збігали ся разом у чубі, а поперек них ішли тоненькі півперечки з лісового прутя, попереживані де-де космиками соломи, а по за тим з верха густа солом'яна пішва. І Мирон пригадує, як татуньо робили сей оборіг і він, придивляючись їх роботі, не переставав розпитувати їх про всяку всячину, і як вони від часу до часу відповідали йому.

— А на що, татуню, кладете в огонь кінець огнива? Так ладно видовбали і палите?

— Ні, синку, не палю, а присмалюю троха лише з верха. Той кінець буде вистирчати на двір, то щоб не гнив.

— А хіба як припалене, то не буде гнити?

— Ні, синку, до вугля гнилизна не чіпляється.

— А на що, татуню, вертите так скісно дїрки?
30 І зовсім не однаково, одна більше похилена, а друга менше.

— Так треба, синку. Як повбивасмо в ті дїрки палички, то вони зо всіх чотирох огнив мусять збігати ся до одного чубка.

35 Мирон іще й тепер пригадує собі, як йому заїмпонувала отся татуньова мудрість, і усміхається.

— Зі всіх чотирьох сторін! То штука так зробити. А я як буду великий, чи також потрафлю таке робити?

— Вчи ся, синку, то потрафиш.

— І оттакий оборіг зробити?

5 — Ще й не такий, синку. От підеш до школи, будеш учити ся багато, багато такого, чого я і гадкою не прибагну, то навчиш ся ще більшої штуки.

Малий Мирон зажмурує оченята і марить хвилину про ті невідомі дива, які обіцяли йому татуньо, а потім
10 знов водить очима по скелеті оборога і по тих паличках, що з усіх сторін світа, кермовані мудрою татуньовою волею, так справно і рівно збігають ся в гору до одного чубка.

— А таки се не погана штука! — думаєть ся йому.
15 В тій хвилі якийсь дивний голос звертає на себе його увагу. Звичайні голоси, які долітають до нього — гавканє Лиска коло хати, піяне когута, цекотанє сороки на грушці — вони торкають його слух і не доходять до уваги. Але се — що се було? Він посуваєть ся по
20 сїні на південний край оборога і визирає крізь щілину між сїном і стріхою оборога на двір. Перед ним стелить ся добре відомий йому вид: похилений на південь горбик саду, під ним захована між глибокими берегами вузенька річка — води не видно з оборога, тільки поруче кладки, прибите до двох верб, що з двох боків
25 хилять над річку свої чепіргаті, задумані голови, — далі невеличкий шмат зарічних огорodів — коноплі й капуста, капуста й коноплі; за ними тільки що скошена лука — де-де ще стоять копиці, а переважно гола
30 стерня, тоб то не гола, а сіро-зелена, бо вже вкриваєть ся молоденькою, м'якою отавою. А ще далі — а з оборога видаєть ся зовсім близьенько — густою темнозеленою стїною стоїть ліс Радичів. На його окопі видно поодинокі дерева: онде біла береза спускає в низ
35 довгі, гнучкі пачоси, що так і просять ся, аби сплести їх на гойданку; а онде грубезний дуб гріє до сонця свої конарі; а ось тут на мокравині карловаті вільхи густими купками порозсїдали ся, мов прачки над калюжею. Все те відоме йому, звичайне, хоча він не може
40 без радісного усміху глянути на сю картину, така вона гарна та привабна під сим горячим, сильно блискучим

промінем липневого сонця. Але голос, голос! Що за голос доходить до його слуху? Здається, не чути ніде в селі ані на полі, щоб хто кричав, клепає косу (сьогодні неділя!) або прав шматє, аби Радичів потребував відкликати ся, а про те Радичів — бо очевидно се він — своїм могутнім голосом гуде та вигукує все одно слово, яке в Миронових вухах звучить як:

— Рани! Рани! Рани!

Мирон витріщає оченята, напружує слух, озирається довкола, — ні, нема і не чути нічого, що моглоб видавати такий голос. А голос усе йде від Радичова, летять виразнісінько слова не вимовлені ніякими устами, відгукувані дубами та березами та грабами:

— Рани! Рани! Рани!

Миронови робить ся моторошно. Він озирається ще раз довкола, прислухається ся запираючи в собі дух, напружує свою уяву, щоб зміркувати, що таке в селі моглоб видавати подібний голос і викрикнути подібні слова, якіб відгукував ліс — про лісове відгукуване він знає добре і не раз випробовував його, стоячи в саду та кричачи до Радичова різні слова, — але ніяк не може догадати ся нічого. Невже сам Радичів кричить отак у білий день під горячим соняшним промінем, серед полудневої тиші? І про які рани кричить він? Слова звучать виразно, але не страшно. Се не крик раненої людини, не стогін, не чути в ньому болю, благання — се зовсім не відгук людського, ані звірячого крику. Се монотонні, ритмічні вигуки, мов згущена і на людські слова перетворена музика самого ліса, без чутя, а про те дивно зворушлива в своїй ніби байдужности та елементарній силі...

— Рани! Рани! Рани!

Нема ніякого сумніву! Радичів вигукує такі слова. Немов сонний, простягнувши ся під соняшним пригаром, він лепотить їх крізь сон.

— Про які рани він говорить? — міркує малий Мирон, незначним скоком уяви вважаючи ліс Радичів якоюсь живою істотою. І його фантазія малює йому сцени за сценами важкого, довголітнього конання серед могутньої хвилі лісового життя. Ось вони під одним дубом клали огонь і випалили в його живому тілі велику

дїру — адже сей дуб хорує, конає помалу! А скільки беріз покалічили вони, вертячи їх весною за соком? А може Радичів пригадав собі тепер усіх тих серн, цівків та диких кабанів, яких у ньому вистріляно остаточної зими? А може він плаче за тим смерековим ліском у його середині, що згиб торік від червякової пошести?

Миронови робить ся моторошно, немов би він підслухав якусь страшну тайну, немов би заглянув раннім ранком у Глибоку Дебру, — ні, в якусь далеко глибшу безодню повну невідомих і страшних таємниць, і його дитяче чоло морщить ся і дитяча душа дізнає одного з тих потрясень, які в первісному людстві мусіли бути дуже часті і дуже сильні і вилили ся в почуте релігійного жаху перед невідомим у природі, яке дитиняча людська уява перетворила в невідоме за природою і над природою.

III.

В тій хвилі почув ся новий звук, що змусив Мирона звернути увагу в інший бік. Із заходу, з над Дїла загриміло. Мирон глипнув у той бік, а те, що побачив там, так зацікавило його, що він не влежав на місці, підвів ся на колїна, переліз по сїні до західнього краю оборога і знов ляг на животі і прогріб собі в сїні на стільки простору прогалину, щоб міг вигідно дивити ся.

Перед ним стелив ся сим разом без порівняння ширший і величнійший вид, ніж до полудневого боку. І тут ішли з разу сточисті сади та огороди аж до річки, простягав ся за річкою рівний, також уже скошений пастівник, та за пастівником легкими хвилями підіймали ся все висше й висше орані поля, тягли ся різнобарвними смугами півперек обрїя, немов велетенські постави різної матерії: жовтої, зеленої, сірої, бурої та блакитної, накладені здоровенною стиртою, якої вершок кінчив ся далеко-далеко і для ока творив неначе підвалину, постамент для кольосальної будови — Дїла, що величезною темносиньою стїною вистрілював,

здавало ся, зовсім стрімко по над ту шахівницю піль, одностайний, недоступний, високий аж під саме небо і довгий так, що сягав від одного краю обрїя до другого. Його горішні контури, легко хвилясті, вирізували ся 5 ярко на пречистій небесній блакиті, хоч і він сам висів над усім краєвидом як здоровенний шмат тої самої блакиті, тільки густої, якоїсь важкої, темнуватої. Лиш у однім місці, де над лїнією тої блакиті, між нею і небом висїла сіро-зелена латка, гола полонина Хребти-10 гори, лише там над тою полониною стояло те, що так заняло Миранову увагу.

Се була велетенська голова, мало чим менша від самої Хребти-гори, на довгій, товстій шиї, що, бачилось, вирячала ся з за гори і не то цікаво, не то з якимось звїрячим задоволенєм глипала на села, долини, 15 лїси в низу, а отсе нараз звернула свої величезні очища просто на оборіг, під яким лежав Мирон.

Він пізнав її зараз. Пізнав і очи й ніс більший від ратушевої вежі в Дрогобичі, і низьке, мов праником розплескане чоло, і густі, темні патли, що розкидали ся на всі боки, і грубі, широчезні губи поцзари, що простягли ся в шир від огидливого усміху. Йому зда- 20 ло ся, що той велеть моргає до нього, мов до старого знайомого, і він усміхнув ся. Йому не страшно було ані крихти, — навпаки, його смішили і широкі губи і довжезний ніс і розстрапані патли велетня.

— Ага, се певно один із тих велетнів, що як один став під Дїлом, то другому до Радичова сокиру подав, — мовив сам до себе Мирон. — Ну, ну, на- 30 нашку, вилїзай із за гори, покажи, що ти вмієш.

І справді, мов на розказ хлопчини, голова велетня зарухала ся. Розумієть ся, не по людськи. З нею почало робити ся щось таке, що малий Мирон, не зводячи з неї очий, аж зареготав ся. Носище в неї пере- 35 кривив ся, одно око пішло в гору, а друге десь кудись у бік, губи розкрили ся і почали роззявлювати ся щораз ширше, а з між них показав ся червоний язик, що почав висолоплювати ся дужше, звисати низше й низше, немов би збирав ся злизати весь лїс із Хребти-гори.

40 — Ха, ха, ха! Ха, ха, ха! — зареготав ся Мирон. — Отто ти вибрав ся! Та куди тобі, навіжений! Сховай свій язичище, сховай!

І справді велетень немов засоромив ся і сховав свій червоний язик якось так незаметно, що Мирон не завважив того. Але його увага була вже звернена на щось інше — на велетневі вуха! Ще перед хвилиною їх майже не було видно, а тепер вони раптом хопили ся рости. Ростуть тай ростуть просто в гору — як дві товстіючі оборожини, як два величезні роги, а тепер уже виглядають як два вітрила — широкі, замашні. І патли велетня настобурчили ся і також ростуть, розвиваються, рвуть ся та відривають ся по шматочку, мов жмені сіна шарпаного буйним вітром. Малий Мирон дивить ся на се все і смієть ся, смієть ся сердечно!

— Ну, що? Чого зупинив ся? — кричав він весело до велетня. — Чому не вилізаєш? Чого лежиш на однім місці та надуваєш ся? Вилізай увесь! Покажи ся сюди! Чи може мене боїш ся?

Остатні слова вирвали ся Миронови якось так, несподівано, та зараз же потягли за собою ціле пасмо думок, чи радше уяв. Адже справді велетень, немов зацукавши ся, впирав у нього свої величезні очі, а тепер, ледве прогомоніли Миронові слова, з над Діла почуло ся знов глухе бурчане.

— Ого, ти сердиш ся! — скрикнув Мирон усе ще в веселім настрою. — І чого тобі сердити ся? Вилізай із за Діла! Став ся мені перед очі!

В тій хвилі велетенська голова немов справді оживила ся. Вона незграбним і дуже комічним рухом перехилила ся на один бік, потім на другий, її шия почала видовжувати ся та понизше неї показали ся величезні плечі, мов кольосальна стіна, що заняла чверть усього Діла, і ті плечі почали висувати ся далі, далі над лінію Діла, а голова розростаючи ся все більше, раз у раз немов хитала ся, немов напухала і кривила ся то в один бік, то в другий. Мирон не зводив очий із того дивогляду — і сміяв ся тепер іще дужше.

— Вуйку! — кричав він плещучи в долоні, — а тобі що таке? Чи танцювати береш ся? Чи може ти п'яний? Пригадуєш мені — знаєш кого? Того ріпника, що п'яний ішов танцюючи по Бориславським тракці в Дрогобичі. На тракці болото по кістки, рідке і чорне

як смола, а він чалап-чалап то на один край вулиці, то на другий, руками розмахує, голову викривляє точнісінько як ти, широкий, заслинений рот роззявив і що сили реве танечну пісню :

5 Заграй мені : тадрітом !
Тай іще раз : тадрітом !
Заграй мені круцю-верцю
Тай іще раз тадрітом !

10 — Ха, ха, ха ! Вуйку ! А може й ти потанцював би так само ? Може й ти заспівав би „круцю-верцю ?“ Ану, втни лише !

15 — Вуррр ! — загуло з над Діла і легесенько, мов несміло ще підхопив той гуркіт Радичів і мов опуку перекинув його через долину до Мирона під оборіг. Хлопець не злякався, але його сміх затих і він почав уважнійше дивити ся на голову того величезного „вуйка“. Голова вже розросла ся так, що її годі було й пізнати навіть при живій та передразненій Мироновій фантазії. Вона творила над Ділом величезний, темносиній бовдур, а її патли білими рівними пасмами покрили вже пів неба і як раз добігали до сонця. Тільки дві точки показували ще подобу голови, се були очі велетня. Тепер вони вже нахиляли ся не над Ділом, а ось-ось близько над горішнім кінцем села, і не знати, чи від сонця, чи від якогось внутрішнього огню вони налили ся пурпуровою загравою, обертали ся на місці, мов два 25 огняні колеса, і Миронови здавало ся, що вони з якоюсь дикою злобою дивлять ся на нього. Він уже не міг сміяти ся, але його веселий гумор ще не минув 30 зовсім і він іще раз підняв голос супроти велетня :

— Що, вуйку, сердиш ся ? Хібаж я образив тебе ? Я ж тобі не сказав прикрого слова. А як не хочеш танцювати, то я тебе не силую. Може заграєш ? Га ?

Немов у відповідь на се питанє загуло сильним 35 громом із вершка Діла. І Радичів і Панчужна і дальші ліси відізвали ся тепер сильним риком. І той рик збудив у ярах якусь нову силу. Мов лютий звір зі схованки вихопив ся буйний вітер і зашумів, засвистів, заскиглив у лісах, застогнав у крутих берегах річки, 40 покотив ся по сіножатах курявою розшарпаного з ко-

- пиць сїна, а по гостинці, що йшов поміж нивами, підняв ся до неба сіро-жовтими бовдурами пороху. І немов у одній хвилі змінив ся весь кругозір. Хмари загасили сонце, погасли й пурпурові очі велетня, згасла східня, доси ще чиста, всміхнена половина неба, згас привид велетня, все небо заволокло ся темною важкою хмарою, а з понад Дїла понизше тої хмари почали гнати величезні сірі коні на схід, усе на схід, швидко, швидко! Зразу поодинокі, далі рядами, а далі цілими табунами. Вони перебігали все небо за кілька хвилин і ховали ся десь там за лісом, а за одним табуном вилїтав із за Дїла другий, третій. Вихор розвівав по небі їх гриви, сотки копит стугонїло по небесному помості, а з під тих копит бризкали грубі, холодні краплі води, з разу рідкі, а де далі все густійші. Кілька тих крапель упало Миронови на лице вихилене троха з під оборога, — се були немов вимірені на нього стріли невидимого велетня. Він стрепенув ся. Він почув виразно, що велетень сердить ся на нього, грозить йому чимось, своїм шумом і свистом і стогнанєм кличе на поміч якісь страшні сили. Вітер ухопив ся під оборіг, почав шарпати сїно довкола Мирона, а навіть дмухнув якоюсь ледовато холодною струєю хлопцю за розхрістану пазуху. Від того подиху він затремтів увесь, відсунув ся троха від краю оборога, скулив ся, зариваючи ся глибше в сїно, та все таки не зводив очий із заходу. Хребти гори анї Дїла вже не було видно. Велетень, бачилось, увесь уже пересунув ся на сей бік Дїла і ляг грудьми на Підгірю. Але на Дїлу чути було тепер ненастанний глухий гуркіт, немов там пересипало великі копиці товченого каменя. Велетень пересував через Дїл своє здоровенне черево, наповнене знищенням і руїною, щоб висипати його зміст на плодючі ниви та невижаті збіжа благодатного Підгіря.
- Мирон увесь тремтів. Він тер долонями своє розпалене чоло, немов силкував ся змїркувати, що тут дієть ся і до чого воно йдеть ся.

IV.

Помалу картина змінила ся.

Доси лише над Ділом хвиля за хвилею мигали червоні блискавки, немов незримі руки перекидали ся там розпеченими залізними штабами. Та тепер раптом потемніло. Небо засунено густими заслонами, а під оборогом засіла майже щільна пітьма. Але в тій же хвилі якась сердита рука роздерла заслону від одного краю неба до другого і обсипала всю землю страшним, сліпучим світлом. І рівночасно ревнули немов сотки громів, немов тисячі гарматніх вистрілів. І затрясла ся земля. І Миронови бачило ся, що оборіг із сіном і з оборожинами з жаху підскочив на сяжень від землі і зараз же знов сів на своє місце, та готов зараз же завалити ся на бік. Рев був такий страшенний, що Радичів і Панчужна мов забули язика в роті, мов оніміли і не озвали ся привичною луною, — може не могли з себе видати такого міцного голосу. Тільки далекі Діли — Понелівський та Бориславський озвали ся і заклекотіли довгим, грізним гуркотом.

Але за першим ударом швидко наступив другий, третій. Блискавки бігли з ріжних сторін до середини неба, саме до того місця, під яким стояв оборіг. Вихор клав на землю збіже, ломав гиляки дерев, свистів вербовим прутем біля оборога і бачило ся, спирав ся дужими плечима о сіно та оборожини, щоб перевернути оборіг, або бодай зірвати з нього наголовач. У природі скрізь пішов нечуваний заколот, рев, шум, тріск і скрип. Мирон лежав на сіні не чуючи нічого, не бачучи нічого, і тільки витріщав оченята, затилав долонями вуха і силкував ся, силкував ся щось пригадати собі.

Він не бояв ся смерти і ся думка, що ось перун може вдарити в оборіг і вбити його, якось не постала в його голові. Так само він не бояв ся ані реву бурі, ані гуркоту громів, ані того виду шаліючих елементів, бо все те було не чуже йому, до всього того він придивляв ся нераз. Так само не бояв ся він самоти серед того шаленого танцю природи, — він любив самоту і йому не першина була пробувати самому під дождем та під громами. А про те щось немов млоїло його

в нутрі, щось важке налягало на душу, підступало до горла, душило, мов силоміць стримуваний кашель, або здзвлювані сльози. Його голова працювала сильно, уява мучила ся, щоб пригадати щось, та про те не
5 могла пригадати, вила ся та висилювала ся, мов живий чоловік привалений каменем. А жах чим раз сильнійше хапав його за груди, волосє на голові їжило ся, холодний піт покривав дитиняче чоло.

— Що то я мав? — — Що то я мав? — —

10 белькотіли несвідомо уста тимчасом, як долоні що сили затикали вуха, щоб їх не оглушив шалений рик громів та рев бурі.

Аж нова блискавка, що розпоролла черево пільми і велетенським зигзаком скочила в Радичів і тут же розсипала ся оглушливим брязкотом, мов би з безмірної висоти висипано сто возів усякого заліза на скляний тік, — аж отся блискавка допомогла його уяві. Раптом він зрозумів, чого йому страшно, зрозумів, що
15 значить отсей глухий гуркіт у хмарі, грізнійший і важчий від тріскоту громів та реву бурі, і що значить той тоненький бренькіт, що ледво-ледво продирав ся до його слуху крізь загальний гармідер розшалілої природи, бренькіт немов золотої мушки, що сіпаєть ся в павутиню: се був голос дзвонів, якими дзвонено на тривогу,
20 на прогнанє граду і який тепер, супроти тої гігантської музики в природі виглядав, мов цінкканє дрімби супроти могутньої оркестри. Мирон зрозумів усе те відразу. Блискавка показала йому ясно широкі поля покриті ось-ось уже доспілим житом, колосистою пшеницею,
25 вівсом, конюшиною, сіножати покриті травами, і все те аж прилягає до землі під шаленими подувами вітру, хилить ся, кланяєть ся, молить ся, благає:

— Пощади нас! Пощади нас!

І його уява бачить уже, як страшний велетень
35 там у горі кривить ся злобно, морщить ся, регочеть ся тим кольосальним реготом, від якого Діли стрясають ся в своїх віковічних посадах, і реве своїм страшним голосом:

— Га, га, га! Ось я вас зараз! Ось я вас зараз!

40 Голос посвячених дзвонів замирає у клетоті тих безмірних куп товченого леду, що горами насувають

ся в отій темносїрій хмарі, — нї, їм не спинити велетня! Мирон чує, що ще хвилина, ще один удар грому, і шлюза відімкнеть ся, і бухне фатальна градова злива, і застогне земля, і все живе на нїй повалить ся до до-
5 лу, і вся краса й радощі на нїй упадуть у болото, мов ранені птахи, — і його дитяче серце зупиняєть ся, в голові шумить, у очах бігають огняні іскри, і він сам себе не тямлячи, в якімось припадку екзальтації, істерії, божевїля простягає обі руки по за острішок
10 оборога і що сили кричить :

— Не смій! Не смій! Тут тобі не місце!

Замість сподіваного страшенного грому, що мав бути початком руїни, чути лише глухе воркотанє, сердитий гуркіт велетня.

15 — Не смій! Я тобі кажу, не смій! Тут тобі не місце! — кричить малий Мирон, грозючи кулаками до гори.

Вітер у берегах ріки свистить, вищить, завиває, мов сердить ся.

— Нї, не пушу! Не смій тут розсипати ся! Не
20 пушу! — кричить Мирон, мов божевільний.

Над Дїлом змагаєть ся клекіт. Здаєть ся, що на- громаджені засоби руїної матерії пруть ся, тиснуть велетня і що він гнєть ся та стогне під їх вагою,

— Не смій тут! Вертай назад! На Діли, на дебри!
25 Сюди я не пушу тебе! — не перестає кричати Мирон.

У хмарі, сим разом уже не над Дїлом, але ось тут, майже над головою Мирона, почув ся страшний гуркіт та клекіт. По над Дїлом літали блискавки. Хмара грубшала що раз більше, нависала над землею, робила
30 ся тяжшою; здавало ся, що там давить якийсь стра- шенний тягар, та щось з нечуваним зусилєм піддержує його з низу і ось-ось пустить, і тягар упаде на землю і розвалить, розітре все живе на порошок. Дивні голоси немов пищали, скиглили, скомліли та ревли в тїй хмарі,
35 але рішучого, фатального удару все ще не було.

— Не пушу! Не пушу! — кричав Мирон. — Да- ремно грозиш! Я не боюсь тебе! Мусиш слухати мене! Адже бачиш, що я міг сперти тебе доси. І зіпру! І не
40 пушу! Вертай назад! На гори, на Діли! Не смій тут пускати!

Хлопець підняв ся на коліна. Його лице горіло, очі горіли, в висках стукала кров як молотами, віддих був прискорений, у грудях хрипіло щось, немов би й сам він двигав якийсь величезний тягар, або боровся з кимось невидимим з крайнім напруженем усіх своїх сил.

Писк, клетіт, зойк у хмарі зробив ся ще дужший. Ось-ось вона трісне, ось-ось сповнить ся велетнева погроза. Навіть вітер утих на хвилю. Блискавки над
10 Ділом погасли. Була хвилина страшенного, трівогожного напруження в усій природі; все, що живе в низу, дерева, збіжя і трави, звірі й люди стояли тремтячи і запираючи в собі дух; голос дзвонів на далекій дзвінниці чув ся тепер виразно, але не як сильна, переможна
15 сила, а тільки як жалібне голосіє по помершій.

Та малий Мирон і тепер не подав ся. Він чув, що послабни він тепер, опусти руки, знизь голос, і найближша хвиля принесе спустошене на все село, і велетень зареочеть ся всею своєю величезною хавкою
20 і засипле, погребє, розторощить усе жите довкола. Він чув, що його сили слабнуть, що руки й ноги у нього вже похололи, як лід, що його груди здавлює щось, що якась холодна рука, мов кліщами, стискає його за горло, але він безмірним напруженем волі ще раз
25 підняв голову до гори, наставив оба кулаки проти хмари і як міг найголоснійше кричав:

— На боки! На боки! На Радичів і на Панчужну! А тут не смій! Анї одного зеренця на ниви! Чуєш!

І в тій хвилі немов нараз знято таємничу печать
30 із природи, немов відсунено невідомий замок, немов піднято запору! Заторохтіли громи, осліпили очі блискавки, що немов з усіх кінців світа рівночасно вдарили в середину градової хмари, і та хмара розділила ся моментально на двоє, і страшений вітер заревів та
35 почав гнати одну її половину на Радичів, а одну на Панчужну, два ліси, що обмежали село від півдня і від півночі. Ще хвилина, і над Радичовом стояв величезний, щільно густий, сірий стовп — се валила ся на ліс градова туча. Ще хвиля, і з ліса почув ся глухий
40 стогін, тріск, хрускіт дерев, ломіт валених гильок, і зеленою курявою поніс вітер понад сим пеклом зелене

листе, пооббиване з дерев. Малий Мирон затрусив ся. Щось спазматично захлипало в його горлі і зараз попустило. Його сили були вичерпані. Він мов неживий повалив ся на сіно, з його очий бризнули сльози, а з грудий видобув ся непритомний сміх.

— Ха, ха, ха! Ха, ха, ха! А видиш! А видиш! Я дужший від тебе! Ти таки послухав мене! мусів послухати! мусів піти туди, куди я велів! Ха, ха, ха! Ха, ха, ха!

Під рев вітру, клекіт граду над лісом і шум дощу над оборогом, при частих, але що раз дальших громових ударах ще чути було якийсь час отой різкий, божевільний регіт знесиленого хлопця. Поки ще буря перейшла, він з головою заритий у сіно запав у глибокий сон.

V.

Вечеріло. Небо вже зовсім прочистило ся, тільки далеко на сході стояла ще темна смуга хмари. Бурлила річка котячи повні береги темножовтої, каламутної води. Було холодно; від ліса віяло ледовими подихами; там насипало граду майже в коліно. Масу дерев поперевертало з корінем, а купи граду скрізь були перемішані з оббитим листем та обломаними гіляками. Люди ще бліді від перебутої тривоги ходили по полях, хрестили ся і дякували Богу, що градова туча обминула їх ниви.

— Мироне! Мироне! — кликала Миронова мати, ходячи по саду та озираючи ся довкола почервонілими від плачу очима. Вона оббігала вже всі хати по селу, всі закамарки і всі сади; батько й інші домашні затурбовані тим, що дитина не вернула ще перед бурею, і боячи ся, щоб вона не побігла в ліс та не попала там під град, порозбігали ся по лісах шукаючи Мирона. В хаті стояв сум, чяпіла по кутах глуха тривога. Всі сусіди також були затурбовані; деякі й собі пішли шукати хлопця, інші стояли на парелазах та вигонах, розмовляли, або потішали затурбовану Миронову матір.

— Та не бійте ся, кумо — говорила Василиха. — Тож не може бути, щоб він пішов у ліс.

— Рано ходив у Панчужну, — говорила мати. — Прийшов на обід, зів дещо, як той горобець, тай побіг. Ще питаю його: Куди йдеш? а він каже: Купати ся.

— Та там ходили діти до млинівки. І мій Андрусь
5 ходив.

— Отож я й бою ся, чи він від млинівки не пішов у Радичів.

— Ні, кумо! Андрусь казав, що від млинівки він вернув до дому.

10 — А леж дома ніхто не бачив його.

— А не шукали ви в stodolі, під оборогом? Може запхав ся де в сіно та заснув.

— Та шукали хлопці. Скрізь по stodolі шукали. Нема. А під оборогом — або я знаю. Тай як би він
15 дістав ся під оборіг? Там до нього й драбини нема приставленої.

— А йдїть, кумо, йдїть! Хлопець як вивірка. Хіба йому багато треба, аби вилізти на оборіг. Ану подивіть ся!

20 Миронова мати була ще молода молодиця, здорова й енергічна. Їй не треба було два рази говорити, особливо коли діло йшло про її любого синка. Вона так само, як Мирон, вилізла по оборожині під оборіг і заглянула до середини.

25 — Ні, не видно нічого! — сказала вона на пів до себе самої, а на пів до Василихи, що стояла за плотом у своїм саду. І вже хотіла злазити в низ, коли в тім щось немов торкнуло її вилізти зовсім на сіно і заглянути ближше. Вилізла і в тій хвилі побачила
30 Мирона, який спав заритий у сїні так, що здалека зовсім не можна було добачити його.

Мати аж перехрестила ся, потім сіла на сїні біля сонного хлопця, відгорнула йому злегка сїно з над голови і вдивляла ся в зарум'янене лице дитини. В тій
35 хвилі Мирон відкрив очі і побачив матір.

— Ах, то ви, мамо? — запитав він.

— Я, синку.

— А довго я спав?

— Уже сонічко заходить.

40 — Але то мені снило ся!...

— Що, синку?

— Що над Ділом стояв велетень — чорний і страшний — а потому почав вилазити з за Діла, і хотів засипати градом усе наше село. І сердився страшенно.

5 — То, синку, справді, туча була.

— Справді? І засипало поля градом?

10 — Ні, синку. Бог милував. Перегнало градову тучу, розірвало її на двоє. Одна часть висипала ся на Радичів, а друга на Панчужну. Такої кари в лісі народило, що глянути страшно. Не дай Боже, як би було се висипало на поля, то було би витовкло все до кореня.

Мирон усміхнувся якимось дивним сміхом.

— Се я зробив, мамо, — мовив він.

15 Мати глянула на нього зачудуваними очима.

— Ти, синку? Що таке ти зробив?

— Я не пустив граду на ниви.

Мати всміхнулася якось маркітно.

— А се ти як зробив?

20 — Я боровся з тим велетнем.

— З яким велетнем?

— А з тим, що тяг із за Діла градову хмару. Я спинив його. Я накричав на нього. Він сердився страшенно, але не міг переперти мене.

25 Мати всміхнулася знов і повеселіла.

— Се ж тобі снило ся, синку.

30 — І я так гадав, мамо, що снило ся. Але коли справді була градова туча і коли справді град пішов на ліс, то се мені не снило ся. Адить, я весь мокрий, так утомив ся. І руки мокрі зовсім, бо я держав їх виставлені на дощ.

— По що, синку?

— А, як би я був сховав хоч одну, то він був би переміг мене.

35 Мати знов усміхнулася, але в її очах заблищали сльози. Вона притулила уста до Миронового чола і почувала в ньому горячку. Потім поцілувала хлопця і мовила:

— Добре, синку, добре. Але нікому не говори про се. І таткови не говори.

40 — Чому?

— Бо би татко дуже гриз ся.

— Я не хочу, аби татко гризли ся.

— А ти ніколи більше під таку годину не виходи з хати.

— Чому?

5 — Не добре малим дітям бути самим серед таких страховищ.

— Алеж я не бояв ся, мамо.

— Добре, добре. Але міг перелякати ся і вмерти зо страху. І тоді мама плакалаб за тобою.

10 — Не треба, аби ви плакали.

— Ну, а тепер ходім до хати. Там десь татко вже з ліса вернув.

— А чогож татко ходили в ліс?

— За тобою шукати.

15 — Ото, а я й не знав. А я сплю собі тут, як у колиці. А про те добре, що я був сьогодні під оборогом. Як би не я, то був би сьогодні град усі поля витовк.

20 Мати знов довго поглядила на сина. В її очах мигнула турбота. Вона бояла ся за здоров'є свого сина. Але разом з тим на дні її душі заклубив ся якийсь забобонний жах. Ануж справді у хлопця якась особлива натура? Ануж він має зв'язок із якимись надприродними силами? Нераз уже в розмовах з нею він закидав такі слова, що вона не то дивувала ся, не то жала ся його. І тепер знов! Не вже в його словах не хороба, не горячка, а якась правда тасмна, висша, недоступна їй?

25 Вона притисла Мирона до себе, перехрестила його і цілуючи в розпалене чоло мовила ще раз:

30 — Добре, синку, добре. Але памятай, не говори про се нікому.

— Чому, мамо?

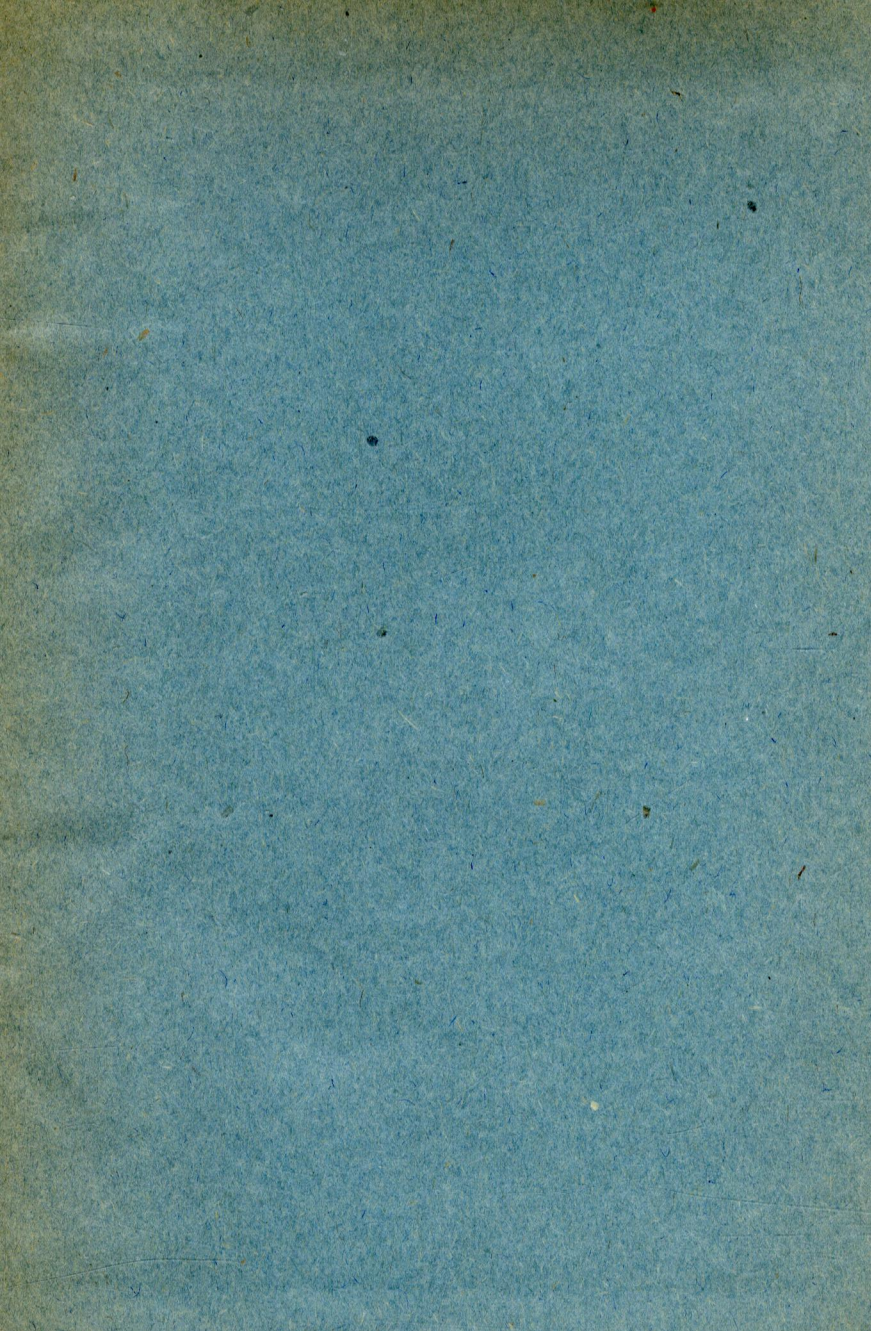
— Бо всі будуть із тебе сміяти ся. І тоді твоя мама буде також плакати.

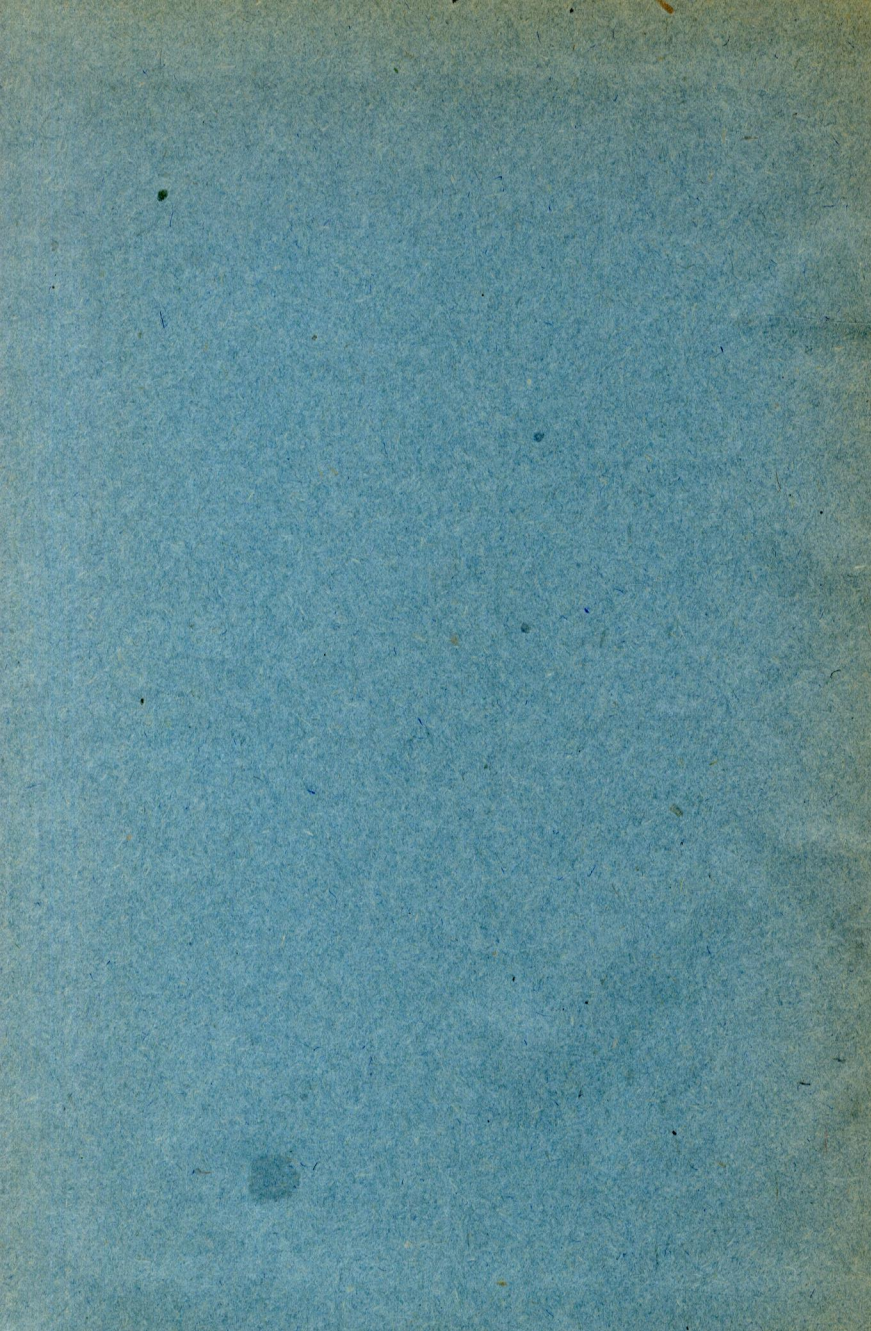
35 — Ні, мамо! Не треба, аби ви плакали. Не буду говорити про се нікому.

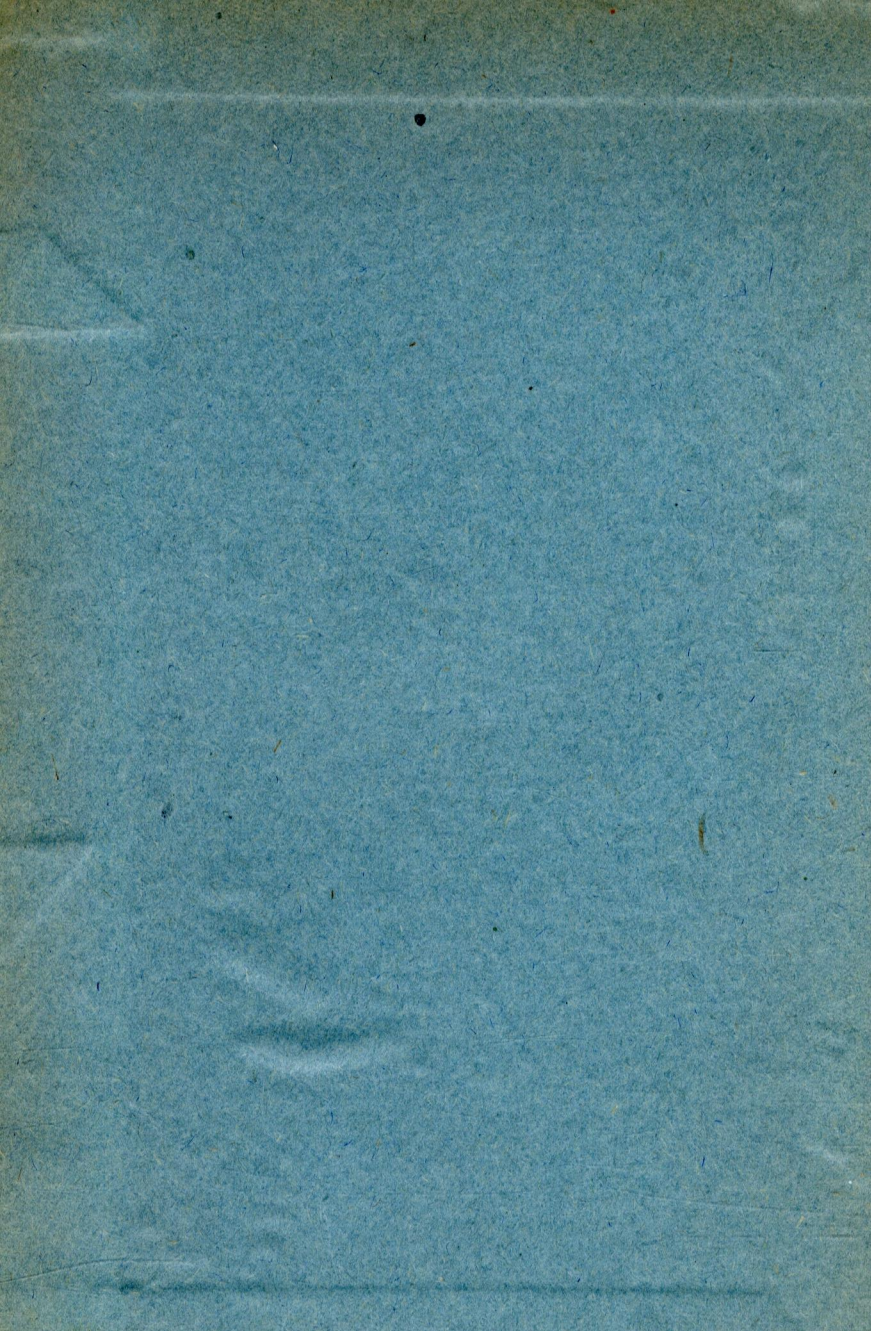
І в якімось дивнім, святочнім настрою обоє, з разу хлопець, а потім мати, злізли з оборога і мовчки пішли до хати.

Faint, illegible handwriting, possibly a signature or date.

п 3-410
И-34 431₄